

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CXI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1974
Aflevering 1-2

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1974

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

SOCIÉTÉ D'EMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, 8000 Brugge.
Redactie : Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postcheckrekening: Société d'Emulation Brugge, nr. 107939.
Abonnement op de «Handelingen» : 250 fr. per jaar.

I N H O U D

I. BIJDRAGEN

- R. Clement, *Mgr. Caimo en de afschaffing van de Engelse S.J.-kolleges te Brugge in 1773* 5-31
- L. François, *Frans Beyts, Brugge 1763 - Brussel 1832* 32-55
- A. Janssens de Bisthoven, *De beveiliging van het Brugse kunstbezit tijdens de oorlog 1914-1918* 56-103

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. De Grauwe, *Het sociale aspect van de Kartuize van Nieuwpoort* 104-106
- D. Van den Auweele, *Fragmenta disjecta van een digestum vetus met glossa ordinaria* 106-113

III. BOEKBESPREKINGEN

- A. Schouteet, *Indices op de Buitenpoorterboeken van Brugge 1548-1788 (C. Wyffels)* 114-115
- A. Barbaix, *Zeven eeuwen Ten Bunderen. Geschiedenis van het klooster O.-L.-Vr. ten Bunderen* 115-120
- A. Schouteet, *De klerken van de vierschaar te Brugge met inventaris van hun protocollen bewaard op het Brugse stadsarchief* 120-121
- KRONIEK: 122-128

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGGE

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

BRUGGE
1881

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME CXI DE LA COLLECTION

ANNÉE 1974

BRUGES 1974

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CXI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1974

BRUGGE 1974

VERBODEN TOEGANG

1839

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

VERBODEN TOEGANG

Mgr. Caimo en de afschaffing van de Engelse S.J.-kolleges te Brugge in 1773

Als bijdrage tot de geschiedenis van de verhouding tussen Kerk en Staat tijdens de verlichting, werd aan Mgr. Joannes-Robertus Caimo, XVIe bisschop van Brugge (1754-1775), een studie gewijd waarin getracht werd de houding te bepalen die deze kerkvorst aannam tegenover de politieke overheid van zijn tijd¹. Daarbij bleek dat de verhouding tussen beide instanties niet altijd gekenmerkt was door begrip en geduld. Een van de belangrijkste gebeurtenissen die deze spanning illustreren was de opheffing van de jezuïetenorde in september 1773.

De stad Brugge bezat in 1773 drie S.J.-kommuniteiten: een Vlaams kollege en twee Engelse kolleges. Vooral die laatste twee, het groot en het klein Engels kollege, waren

---

1. R. Clement, *Joannes-Robertus Caimo, XVIe bisschop van Brugge (1754-1775), en zijn relaties met de politieke overheid. Bijdrage tot de geschiedenis van de verbouding tussen Kerk en Staat tijdens de Verlichting*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1973.

De in dit artikel gebruikte afkortingen zijn:

AE. = Bisschoppelijk Archief Brugge. *Fonds B. Bisdom Brugge. Acta Episcopatus.*

ARA. = Algemeen Rijksarchief Brussel.

ASEB. = *Annales de la Société d'Emulation de Bruges.*

CJ. = *Comité jésuitique.*

GRO. = *Conseil privé autrichien. Geheime Raad van Oostenrijk.*

KON. = *Chancellerie des Pays-Bas autrichiens. Kanselarij van de Oostenrijkse Nederlanden.*

NBW. = *Nationaal Biografisch Woordenboek.*

RAG., R.v.Vl. = Rijksarchief Gent. *Fonds Raad van Vlaanderen.*

SSO. = *Secrétairerie d'Etat et de Guerre. Sekretariaat van Staat en Oorlog.*

een oorzaak van heel wat moeilijkheden en het is interessant Caimo's houding dienaangaande even te onderzoeken. Waar hij vóór de afschaffing van de orde eerder kritisch-wantrouwend stond tegenover de jezuïeten, heeft men de indruk dat de gebeurtenissen van sept. 1773 zijn houding plots veranderden. Hij lijkt inderdaad tegenover de politieke overheid de verdediging op te nemen van de paters die hij tot dan toe geen beste hart toedroeg. Ging het hier inderdaad om een veranderde houding ?

1. *Caimo en de jezuïeten vóór 1773.*

Toen Caimo bisschop van Brugge werd bestond er slechts één S.J.-kommuniteit, nl. het Vlaams kollege ². De twee Engelse kolleges werden er pas in 1762 opgericht. Reeds van bij het begin van zijn episkopaat ontstond er wrijving tussen hem en de jezuïeten naar aanleiding van het eksamen dat iedere priester diende af te leggen vóór de bisschop of diens afgevaardigde om biecht te mogen horen in het bisdom. Deze verplichting gold zowel de sekulieren als de regulieren, en de duur van de gegeven toelating hing af van de uitslag van het eksamen. Van diezelfde uitslag hing ook af of ze van de zogenaamde «gereserveerde» zonden mochten ontslaan ³.

P. Joannes Fraeys, provinciaal overste van de Vlaamse jezuïeten, schreef daarover aan Caimo op 21 jan. 1755. Hij had gehoord dat de bisschop de jezuïeten van Brugge aan een dergelijk eksamen had onderworpen en in feite loochende hij niet dat de bisschop dit recht had. Maar toen begon hij zijn opwerpingen: «Sinds de 200 jaar dat de jezuïeten in Vlaanderen of Brabant werken heeft nooit een bisschop een eksamen van hen afgenomen om biecht te horen. Indien ge

---

2. Cfr. L. Deplace, *L'ancien collège des Jésuites à Bruges (1560-1773)*, - ASEB., 1884, dl. XXXIV, p. 1-100.

3. Sommige zonden waren, omwille van hun belangrijkheid, aan de paus of aan de bisschop gereserveerd, t.t.z. dat deze laatste de absolutie van bepaalde zonden tot zich trokken.

toch aan uw besluit vasthoudt, stel U dan eerst de vraag of we ooit het vertrouwen beschaamd hebben dat men in ons gesteld heeft. De vijanden van de Sociëteit en van de gelovigen zullen blij zijn, de jansenisten zullen juichen dat er eindelijk iemand gevonden wordt die voorzichtiger is dan alle anderen, een bisschop, ja een doctor van de Universiteit van Leuven, voor wie de onkunde van de jezuiteten om biecht te horen duidelijk is. De katolieken van hun kant zullen beginnen twijfelen, steunend op uw gezag. Ja, zelfs de H. Vader zal beginnen twijfelen. En wat zal de reactie zijn van de andere S.J.-provincies ? Om U gerust te stellen verzeker ik U dat geen enkele van onze paters gewijd werd zonder vooraf een degelijk examen afgelegd te hebben in verband met het biechtoren. Ik vraag U dit alles in beschouwing te nemen bij het verder opleggen van het examen»⁴.

Het antwoord van Caimo toont heel goed zijn gesteldheid aan tegenover de jezuiteten: «Ge schijnt niet goed op de hoogte te zijn wanneer ge beweert dat er nooit een examen werd afgenomen van een jezuitet in verband met het biechtoren. Maar ja, het is normaal dat de mensen niet optekenen wat hen niet ligt⁵. Ge zoudt U nochtans moeten herinneren dat onlangs iets dergelijks, met heel veel ruchtbaarheid, gebeurd is in Namen. Wat het examen betreft moogt ge gerust zijn: de leden van uw orde zullen in het geheim ondervraagd worden en, als het ruchtbaar wordt, zal het de fout van de jezuiteten zelf zijn. En zelfs indien het publiek wordt, zouden zij er dan zozeer onder lijden ? En lijden ze meer onder het feit dat ik doctor in de theologie ben dan bisschop ? De titel van Leuven is alleen in België en de omliggende provincies gekend. Ik zal dus blijven de jezuiteten aan een examen onderwerpen, hetgeen ik niet doe omdat

---

4. *AE.*, nr. 63, f° 20 v°, P. Fraeys aan Caimo, Antwerpen, 21 jan. 1755.

5. «Non soleant homines ea quae sibi contraria videntur, in annalibus suis adnotare.»

ik iets speciaals tegen hen heb maar alleen omdat ik voor niemand een uitzondering wil maken» ⁶.

Regelmatig dook in de volgende jaren deze tamelijk gespannen houding tussen Caimo en de ordeleden op. Op 20 jan. 1756 nodigde Caimo P. Henri Jossaert, rektor van het S.J.-kollege van Brugge, bij zich uit en deelde hem mee dat hij alle toelatingen, die ooit aan jezuiteten geschonken waren, herriep, wanneer deze laatste voor het ogenblik niet meer in Brugge verbleven ⁷. Diezelfde Jossaert schreef op 8 april 1757 aan Caimo een zeer hoogdravende brief om hem te vragen één van zijn onderdanen niet te onderwerpen aan een nieuw eksamen om de verlenging van zijn jurisdictie te verkrijgen. De sekretaris van de bisschop noteerde heel kort in de *Acta Caimo*: «*Ad has literas Ill. Dnus. non respondit*» ⁸. Enige dagen later echter, omwille van het voortdurend aandringen aan Jossaert, werd die verlenging dan toch geschonken, voor één jaar, zonder voorafgaand eksamen ⁹.

Toen bij wed. Vincent te Brugge een boekje gedrukt werd met de korte inhoud van een vijfdaagse retraite, te geven in de kerk van de jezuiteten, werd de uitgeefster onmiddellijk ter verantwoording geroepen op het bisdom omdat zij het boekje gedrukt had zonder toestemming van de kerkelijke censor. Ter verontschuldiging verwees zij naar de jezuiteten die gezegd hadden dat die toestemming niet noodzakelijk was omdat het boekje ook al te Rome gedrukt geweest was. Aartsdiaken Van Tienevelt, die tegelijk boekencensor was, dreigde echter met straffen indien ze hem niet onmiddellijk het boekje voorlegde ¹⁰. Hierop reageerde Henri Jossaert dadelijk: «Het doet me pijn te vernemen wat gij die vrouw aangedaan hebt. Hoeveel beter en betamelijker had alles kunnen verlopen indien ge persoonlijk eens gekomen waart

6. *AE.*, nr. 63, f° 20 v°, kopie van antwoord van Caimo aan de provinciaal van de Vlaamse jezuiteten, ongedateerd.

7. *AE.*, nr. 63, f° 72.

8. *AE.*, nr. 64, f° 29-30.

9. *AE.*, nr. 64, f° 31, 15 april 1756.

10. *AE.*, nr. 63, f° 90, 29 mei 1756.

ofwel tenminste de echte verantwoordelijken voor de druk van het boekje bij U had uitgenodigd. In elk geval, indien we iets misdaan hebben is het buiten ons weten gebeurd, want het was geenszins onze bedoeling ook maar de minste inbreuk te maken op enig recht». Tenslotte beloofde Jossaert van zelf naar het bisschoppelijk paleis te komen, wat hij dan ook een paar dagen later deed ¹¹.

Ook de Engelse jezuiten van St.-Omer en Watten, sinds aug. 1762 in Brugge gevestigd, ondervonden onmiddellijk dat zij niet autonoom sommige beslissingen konden nemen zonder medeweten van de bisschop. Reeds in december van datzelfde jaar werden ze ernstig op de vingers getikt omdat ze dagelijks in hun huizen de H. Mis opdroegen zonder daartoe de uitdrukkelijke toelating van Caimo ontvangen te hebben ¹².

Het ware nochtans verkeerd uit het voorgaande af te leiden dat de houding van Caimo tegenover de jezuiten eenzijdig negatief was. Er zijn ook heel wat aanduidingen van waardering voor hun persoon en hun werk. Zo gaf hij in 1758 aan P. Henri Schyckele, nieuwe rektor van het Vlaams kollege, zonder voorafgaand eksamen de toelating om te preken en biecht te horen voor gans de tijd van zijn rektorat ¹³. Om de H. Hartdevotie te bevorderen richtte hij in het groot Engels kollege een speciale broederschap op ¹⁴. En uit het vervolg van deze paragraaf zal blijken dat hij hun onderwijs te Brugge ten zeerste op prijs stelde. Nochtans is het niet te loochenen dat de houding van Caimo tegenover de jezuiten eerder negatief was. Nu moet eerst iets meer gezegd worden over de Engelse jezuiten omdat het vooral m.b.t. hun kolleges was dat de houding van Caimo tegenover de afschaffing van de orde te situeren is.

---

11. *Ibidem*, brief van Henri Jossaert aan Van Tienevelt, 31 mei 1756; Jossaert begaf zich naar het paleis op 2 juni 1756.

12. *AE.*, nr. 66, f° 19 v°, 5 dec. 1762.

13. *AE.*, nr. 64, f° 159 v°, 10 okt. 1758.

14. *AE.*, nr. 67, f° 25, 13 mei 1766.

2. De Engelse jezuïetenkolleges te Brugge ¹⁵.

Sinds 1594 waren te St.-Omer, dat toen tot de Spaanse Nederlanden behoorde maar later Frans grondgebied werd, Engelse jezuïeten gevestigd die op de vlucht waren gegaan voor de kerkvervolging in hun land. Ze openden er een middelbare school voor Engelse katolieke jongeren maar ook voor leerlingen van het vasteland die er de Engelse taal wilden leren. In de omgeving van St.-Omer, te Watten, werd ook een zogenaamd «klein» Engels kollege geopend waar de kinderen een voorbereidende opleiding kregen vooraleer naar het «groot» kollege over te gaan ¹⁶. Beide kolleges kenden weldra een grote bloei. Rond het midden van de XVIIe eeuw telde St.-Omer reeds meer dan 200 leerlingen, hetgeen vooral te danken was aan de ijver van de derde rektor, de bruggeling P. Schoondonck ¹⁷.

In 1762 zag de toekomst van de jezuïeten te St.-Omer en te Watten er allesbehalve rooskleurig uit. In dat jaar had het Parlement te Parijs de ontbinding van de orde voor zijn rechtsgebied uitgesproken, hierin spoedig gevolgd door verschillende provinciale Parlementen. De jezuïeten van St.-Omer, die wisten wat in 1759 in Portugal gebeurd was ¹⁸, vreesden op hun beurt hetzelfde lot te ondergaan en gingen

---

15. W.C. Robinson en A. Van Caloen, *Notice sur les collèges des Pères Jésuites anglais à Bruges*, - ASEB., 1884, dl. XXXIV, p. 101-131; RAG., R.v.VI., nr. 35836: daarin bevindt zich een handschriftelijk rapport over de geschiedenis van de Engelse kolleges te Brugge, getiteld: «*Histoire de l'Etablissement de ce qu'on nomme le grand et le petit collège à Bruges*», voortaan afgekort door «*Histoire...*». Zie ook ARA., CJ., reg. nr. 5, f° 12-23. Uit heel het rapport blijkt dat de opsteller ervan nogal negatief ingesteld was tegenover de jezuïeten.

16. Oorspronkelijk was het klein kollege opgericht te Boulogne-sur-mer en eerst later overgebracht naar Watten. W.C. Robinson en A. Van Caloen, *a.c.*, p. 109.

17. W.C. Robinson en A. Van Caloen, *a.c.*, p. 102-104.

18. Algemene opheffing van de jezuïetenorde door toedoen van Pombal, cfr. P. Bonenfant, *La suppression de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas autrichiens (1773)*, (*Mémoire couronné de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*, 2e reeks, dl. XIX). Brussel, 1924, p. 15.

op zoek naar een nieuwe vestigingsplaats. Brugge werd daarbij als het meest geschikt aangezien, o.a. omwille van de gemakkelijke verbinding met Engeland. De paters polsten daartoe eerst bij de brugse magistraat, die het voorstel wel genegen was. Hij zag inderdaad heel wat goede kanten in de vestiging van het kollege te Brugge: financieel zou de stad voordeel halen uit de uitgaven van de 160-170 Engelse studenten en paters; het bezoek van hun familieleden zou ook al bevorderlijk zijn voor de brugse handel; en daarbij zou aan de plaatselijke jongeren een kans geboden worden de Engelse taal te leren. Op 21 juli 1762 schreef de magistraat daarover aan Cobenzl en vroeg hoe hij zich zou moeten gedragen indien de paters definitief vroegen zich te Brugge te vestigen ¹⁹.

In aug. 1762 moest plots rap gehandeld worden. De jezuïeten vreesden een onverhoedse uitdrijving uit St.-Omer en vroegen aan Karel van Lorreinen de toelating zich «*par interim*» te Brugge te mogen vestigen, totdat ze de patentbrieven van de keizerin zouden ontvangen hebben met de definitieve goedkeuring. De landvoogd gaf die voorlopige toestemming bij dekreet van 19 aug. 1762, ofschoon de eerste jezuïeten en studenten van St.-Omer reeds op 11 aug. te Brugge aangekomen waren ²⁰. Even later werd een nieuw rekwest naar de landvoogd gestuurd om dezelfde toelating te vragen voor het klein kollege van Watten. Karel van Lorreinen voldeed ook aan deze vraag door het dekreet van 2 sept. 1762. Anderhalve maand later kreeg hij vanuit Wenen de bevestiging dat hij goed gehandeld had door de vestiging van de Engelse kolleges te Brugge toe te laten: «*Cet établissement ne peut être que fort utile tant à la Religion qu'à l'Etat*» ²¹.

19. RAG., R.v.VI., nr. 35836, *Histoire...* Het rapport bevat geen antwoord van Cobenzl op deze vraag.

20. W.C. Robinson en A. Van Caloen, *a.c.*, p. 107.

21. ARA., KON., reg. nr. 346, p. 119-120, keizerin aan landvoogd, Wenen, 16 nov. 1762.

Op 11 sept. vroegen de paters de officiële toelating voor hun vestiging te Brugge, die ze verkregen door de patentbrieven van 1 dec. 1762²². P. Bonenfant merkt op dat deze toelating gegeven werd in een periode waarop de regering met alle middelen de uittocht van Franse jezuiteten naar de Nederlanden wilde verhinderen²³. De enige verklaring vindt hij in het feit dat men de belangen van de stad Brugge wilde behartigen, zoals de plaatselijke magistraat die reeds naar voor gebracht had. Meer nog: om de jezuiteten te beletten de stad te verlaten, stipuleerde het zesde punt van de patentbrieven dat de paters binnen het jaar een kollege moesten bouwen²⁴. Toch slaagden de jezuiteten er gedeeltelijk in dit laatste gebod te omzeilen en uiteindelijk waren in 1773 alleen de gebouwen van het klein kollege opgetrokken, terwijl het groot kollege nog steeds in een gehuurd huis ondergebracht was²⁵.

De andere punten van de patentbrieven van 1 dec. 1762 legden de vrijheid van de jezuiteten heel sterk aan banden. Nooit mochten ze zich beroepen op een privilege dat in strijd zou zijn met de wet of de bepalingen van de Staat; in alles wat ze onderwezen moesten ze de soevereine rechten van de vorst erkennen; ze dienden een gezonde moraal te onderwijzen; wat hun opvoedingsstelsel, de studies, de leer en het regime betrof, waren ze voor alles onderworpen aan de censuur en de bevelen van de regering; het aantal jezuiteten per kollege werd vastgelegd; en tenslotte volgden nog een reeks bepalingen in verband met hun goederen, waarvan het hogergenoemde bouwen van de kolleges deel uitmaakte.

---

22. Een kopie van deze patentbrieven bevindt zich in ARA., SSO., nr. 1889: *Administration ecclésiastique. Jésuites*.

23. En met Franse jezuiteten werd uitdrukkelijk bedoeld: jezuiteten die in Frankrijk verbleven op het ogenblik dat hun orde er verboden werd. ARA., GRO., nr. 838, Cobenzl aan de provinciaal van de Vlaamse jezuiteten, 29 aug. 1762.

24. P. Bonenfant, *o.c.*, p. 115-116.

25. Een schets, het grondplan en andere gegevens over het op te trekken groot kollege vindt men bij W.C. Robinson en A. Van Caloen, *a.c.*, p. 112-113; 127-130.

Volgens de schrijver van de *Histoire...* aanvaardden de paters, schijnbaar met de grootste onderwerping, deze voorwaarden die men stelde aan hun vestiging te Brugge, maar trokken zich weldra niet veel meer aan van hun mooie beloften.

In de loop van 1764 vroegen de Engelse jezuiteten aan de keizerin om nieuwe patentbrieven, ditmaal zonder de zes voorwaarden zoals die voorkwamen in de vorige brieven. Ze merkten op dat zij niets in te brengen hadden tegen die voorwaarden op zichzelf maar alleen tegen het feit dat zij de enige orde waren die dergelijke patentbrieven ontving. De geheime Raad, hierover gekonsulteed, reageerde zeer heftig: «Hebben die jezuiteten wel bedacht dat zij zo pas uit Frankrijk verdreven zijn en dat ze zelf op voorhand iedere voorwaarde aanvaard hebben om zich hier te vestigen?» . Wat de Geheime Raad hen bijzonder kwalijk nam was hun wens tot algehele vrijheid inzake opvoeding, studie, leer en regime, welke volgens hen volledig afgestemd moest zijn op de situatie in Engeland. De Raad besloot dat Hare Majesteit niet moest ingaan op het rekwes van de Engelse jezuiteten en dat Zij daarbij geen schrik moest hebben dat de paters zich misschien elders zouden vestigen. Waar zou dit immers kunnen gebeuren onder dezelfde voorwaarden als hier ²⁶ ?

Daarmee werden de jezuiteten, volgens de *Histoire...*, niet volgzamer. Voortdurend probeerden ze de zesde voorwaarde, die handelde over hun goederen, te omzeilen. De regering reageerde hierbij vruchteloos. Immers: «*l'expérience n'a que trop souvent prouvé qu'il n'est ni loi ni autorité quelconque, qui peut amener ces gens à faire ce qui ne convenait pas à leurs vues*». Zo kwam het dat de bouw van het groot kollege steeds opnieuw uitgesteld werd en de toestand is zo gebleven tot op de dag van de algemene opheffing van

---

26. Konsult van de Geheime Raad van 19 sept. 1764, opnieuw opgenomen in de *Histoire...*

de orde. Op dat ogenblik waren in het klein kollege 81 studenten en in het groot 90, waaronder respectievelijk 17 en 9 Belgen.

3. *De afschaffing van de jezùietenorde in 1773. Eerste maatregelen.*

Op 21 juli 1773 ondertekende paus Clemens XIV de breve *Dominus et Redemptor* waardoor de Sociëteit van Jezus officieel opgeheven werd ²⁷. Door het koninklijk besluit van 2 sept. 1773 droeg Maria-Theresia Karel van Lorreinen op het nodige te doen om de breve in de Oostenrijkse Nederlanden ten uitvoer te brengen. Daar de landvoogd echter op dat ogenblik niet aanwezig was in Brussel nam de gevolmachtigde minister Starhemberg de zaak in handen en bleef alles verder leiden, ook na de terugkeer van de landvoogd in Brussel ²⁸. Hij riep een speciale *jointe* bijeen, het *Comité jésuitique*, dat op 17 sept. 1773 de patentbrieven publiceerde (gedateerd echter op 13 sept.) ter uitvoering van de breve in de Oostenrijkse Nederlanden ²⁹. Caimo ontving een kopie van de breve en van de patentbrieven en werd verzocht op maandag 20 sept. een afgevaardigde te sturen naar ieder huis van de jezùieten in zijn bisdom om er tegenwoordig te zijn bij de sluiting van die huizen ³⁰.

De patentbrieven schreven aan het burgerlijk gezag alle macht toe bij het uitvoeren van de breve en ook in Brugge werden wereldlijke kommissarissen aangeduid om zich op 20 sept. om 7 u. 's morgens, met dat doel naar de jezùietenkolleges te begeven. De rol van de bisschop beperkte zich hierbij tot het verbieden aan de paters van te preken, biecht te horen en publiek de H. Mis op te dragen in hun kerken.

27. Een tekst van deze breve bevindt zich in *AE.*, nr. 68, f° 139 v°.

28. Over Starhemberg, cfr. P. Lenders, art. *Starhemberg, Georg Adam von*, - *NBW.*, dl. II, 1966, kol. 806-814.

29. P. Bonenfant, *o.c.*, p. 49-54.

30. *AE.*, nr. 68, f° 139 v°, keizerin aan Caimo, Brussel, 15 sept. 1773.

Caimo moest hen ook opdragen hun ordekleed af te leggen en de kledij van de sekuliere klerus over te nemen. Voorlopig diende hij zich aan die bepalingen te houden en de regering over de uitvoering ervan in te lichten. Uit het rapport dat Caimo diezelfde dag naar de regering stuurde en ook uit latere gegevens blijkt dat de sluiting van het Vlaamse kollege geen speciale moeilijkheden meebracht.

Heel anders verliep het echter met de beide Engelse kolleges. In een brief aan Starhemberg had Kaunitz, hofkanselier te Wenen, op 15 sept. 1773 reeds gewezen op het feit dat men, wat Brugge betrof, rekening moest houden met de Engelse en Ierse katolieken en niet zomaar de kolleges mocht sluiten³¹. Ook de magistraat van Brugge voorzag de mogelijkheid dat er een einde zou komen aan al de weldaden die de stad sinds de oprichting van de twee kolleges genoten had. Daarom schreef hij tijdig — op 15 sept. — aan Karel van Lorreinen om er hem opmerkzaam op te maken dat zelfs de tijdelijke sluiting van de kolleges tot gevolg zou hebben dat veel Engelsen hun kinderen niet meer naar Brugge zouden terugsturen. «Zo de leraars geen geestelijke functies meer mogen uitoefenen, laat ze dan tenminste blijven les geven. En ga in elk geval kalm te werk om de ouders in Engeland niet te alarmeren»³². Tenslotte hadden de directeurs zelf van de kolleges zich tot hun oudleerling Patrice de Neny gericht³³ om zijn bescherming te vragen en hem een plan tot instandhouding van de kolleges voor te leggen³⁴. Van de Neny moest men echter weinig positiefs verwachten³⁵.

31. ARA., SSO., nr. 1889, kopie van brief van Kaunitz aan Starhemberg, Austerlitz, 15 sept. 1773. De volledige tekst van deze brief bevindt zich bij P. Bonenfant, *o.c.*, p. 189-191.

32. ARA., SSO., nr. 1889.

33. Patrice de Neny, president van de Geheime Raad en lid van het Comité jésuitique, had zijn humaniora-studies gedaan bij de Engelse jezuïeten te St.-Omer. Cfr. P. Bonenfant, *o.c.*, p. 40.

34. De korte inhoud van deze brief, van 10 sept. 1773, bevindt zich bij W.C. Robinson en A. Van Caloen, *a.c.*, p. 117.

35. Patrice de Neny stond bekend om zijn diepe vijandigheid tegenover zijn vroegere meesters.

Terwijl het *Comité jésuitique* en vooral Patrice de Neny vast besloten waren de Engelse kolleges, zoals alle andere, te sluiten ³⁶, wilde Starhemberg, althans aanvankelijk, de brugse kolleges bewaren. Daartoe schreef hij op 18 sept. een konfidentiële brief naar Caimo om hem op de hoogte te brengen van zijn verlangen. Hij droeg hem op andere priesters te zoeken voor de direktie en het onderwijs maar sloot toch de mogelijkheid niet uit dat tijdelijk nog enkele jezuïeten zouden mogen lesgeven tot men voldoende ander personeel gevonden had. Meteen raadde hij Caimo aan naar de ouders van de kinderen te schrijven om hen gerust te stellen. Als besluit drukte hij de wens uit het geheime en konfidentieel oordeel van Caimo over dat alles te horen ³⁷.

Indien men die kolleges wilde bewaren, dan was de grote moeilijkheid natuurlijk het vinden van mensen die voldoende Engels kenden om er les te geven. Het was in die zin dat Caimo op 20 sept. twee brieven verstuurde naar Brussel, een officieel rapport over de toepassing van de pauselijke breve ³⁸ en een konfidentiële brief aan Starhemberg ³⁹. In beide brieven schreef hij dat hij alles uitgevoerd had wat hem opgedragen was. Wat de Engelse kolleges betrof had hij in beide een sekulier priester geplaatst als rektor maar hij pleitte voor het behoud van enkele jezuïeten om er verder les te geven. Aan Starhemberg vroeg hij zelf aangesteld te worden om die jezuïeten uit te kiezen ⁴⁰, hetgeen de ouders van de kinderen zeker gerust zou stellen. Hij zou trouwens de raad van Starhemberg opvolgen en persoonlijk

---

36. «Il faut prendre des mesures efficaces pour prévenir que ces Maisons ne soient une pépinière où la Société pourrait se conserver et se perpétuer, sous la direction clandestine d'un Supérieur étranger (t.t.z. die in Engeland woont). Il est donc essentiel que ces collèges soient dissous.» ARA., SSO., nr. 1889, nota van de Neny op brief van Caimo, 22 sept. 1773.

37. *Ibidem*, Starhemberg aan Caimo, 18 sept. 1773.

38. ARA., CJ., cart. nr. 24 A.

39. ARA., SSO., nr. 1889.

40. In het officieel rapport had hij gevraagd dat de regering «iemand» zou aanduiden om die taak op zich te nemen.

een brief schrijven naar die ouders. De schikking die hij voorstelde, nl. aan enkele jezuïeten gewoon de toelating te geven verder les te geven, ging volgens hem niet in tegen de pauselijke breve. Die jezuïeten waren nu immers sekulieren geworden en kwamen zo onder de jurisdictie van de bisschop. Voor de toekomst zag hij als mogelijke oplossing dat hij de hulp zou inroepen van vier bisschoppen van Engeland en van de nuntius te Brussel om voor het nodige personeel te zorgen.

De omzendbrief die Caimo opstelde om op 22 sept. 1773 naar de ouders van de Engelse kinderen te sturen ging wel enigszins de draagwijdte van Starhembergs' brief te buiten. Na kort geschetst te hebben wat er tot nu toe in de Engelse kolleges gebeurd was, vervolgde hij: «Ik weet uit goede bron dat er gegronde hoop bestaat dat dezelfde meesters die tot nu toe onderwezen hebben het zullen mogen blijven verder doen»⁴¹. Hij schreef opnieuw naar de gevolmachtigde minister en stuurde hem ditmaal een exemplaar van de omzendbrief⁴². Ook de Neny kreeg een exemplaar. In zijn bijgevoegde brief gewaagde Caimo niet van de konfidentiële brief van Starhemberg maar zei dat hij zelf naar de ouders wilde schrijven omdat de kommissarissen Vanvolden en Massez⁴³ dit aan de jezuïeten verboden hadden, aan wie nochtans die taak op de eerste plaats toekwam⁴⁴. De Neny doorzag de draagwijdte van Caimo's brief aan de ouders en besloot bij Vanvolden en Massez tussen te komen om toch maar de jezuïeten zelf te laten schrijven naar de ouders, althans onder twee voorwaarden: ze mochten alleen schrijven over de gezondheid van de kinderen en zeggen dat men er bleef voor zorgen; en de brieven moesten gelezen worden

41. *AE.*, nr. 68, f° 139 v°. Starhemberg had alleen gesproken over de mogelijkheid van tijdelijk enkele jezuïeten in de kolleges te behouden totdat men voldoende ander personeel gevonden had.

42. *ARA.*, *SSO.*, nr. 1889, Caimo aan Starhemberg, 22 sept. 1773.

43. Door de regering aangesteld om respectievelijk in het groot en klein Engels kollege de pauselijke breve toe te passen.

44. *ARA.*, *CJ.*, cart. nr. 24 A, Caimo aan de Neny, 22 sept. 1773.

door de kommissarissen en verzegeld in hun aanwezigheid ⁴⁵.

Caimo zelf wenste dus uitdrukkelijk het behoud van meerdere ex-jezuïeten om het onderwijs in de Engelse kolleges te Brugge verder te zetten. Dit had hij duidelijk gesteld in zijn rapport van 20 sept. 1773 en hij zou er later nog op terugkomen. De Neny was er wel voor te vinden om er voorlopig enkele van de ex-jezuïeten te behouden maar dit moest slechts zolang duren tot men voldoende ander personeel gevonden had ⁴⁶. Voortgaande op de nota van de Neny was het *Comité jésuitique* principeel akkoord dat de kolleges moesten ontbonden worden en dat alle maatregelen die men op dit ogenblik nam alleen voorlopig konden zijn ⁴⁷. In feite bedoelde men niet de afschaffing van de scholen op zichzelf maar wel als scholen van de jezuïeten. In hetzelfde *protocole* ontvouwde het *Comité jésuitique* immers voor de gevolmachtigde minister een plan om in de gebouwen van het klein kollege later een nieuwe school te stichten voor Engelse kinderen, die voordelig zou zijn voor de stad Brugge. Van zodra de kommissarissen met hun werk klaar waren, zouden ze daartoe de huidige kinderen kunnen wegsturen, want deze waren daar alleen «*dûs à l'influence des Jésuites en Angleterre*» ⁴⁸.

---

45. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 24-25, de Neny aan Caimo, 24 sept. 1773. Waarschijnlijk verstuurde Caimo uiteindelijk toch de brief naar de ouders. De Neny gaf wel niet de toelating die de bisschop vroeg maar verbood het ook niet duidelijk. Anderzijds lezen we in een *Mémoire sur les Collèges Anglois de Gand et de Bruges*: «On témoigna ces dispositions à l'Evêque de Bruges, mais ce Prélat, quoique non autrement porté pour les Jésuites en général, écrivit en Angleterre de ce qu'on lui avoit mandé et il en résulte de là que les Jésuites anglois partoient de l'assurance que les Collèges seroient maintenus tels qu'ils étoient c.à.d. sous la direction des mêmes personnes à l'égard desquelles il n'y auroit aucun autre changement que quant à l'habit.» ARA., KON., 811. Dit *Mémoire*,... waarschijnlijk opgesteld door Le Clerc, lid van de Geheime Raad en van het *Comité jésuitique*, werd door Starhemberg op 25 jan. 1774 naar Kaunitz opgestuurd. *Ibidem*, Starhemberg aan Kaunitz.

46. ARA., CJ., cart. nr. 24 A, *Note sur la lettre de Mr. l'Evêque de Bruges, du 20 sept. 1773, relativement aux Jésuites anglois*.

47. ARA., CJ., reg. nr. 3, f° 7-9, protocole van 24 sept. 1773.

48. *Ibidem*.

Op 26 sept. 1773 richtte Caimo zich opnieuw tot de Neny: «Vindt ge niet dat het absoluut noodzakelijk is voor de goede naam van onze twee Engelse kolleges dat dezelfde meesters er blijven onderwijzen als sekuliere priesters en *clerici* ? Of dan toch tenminste enkele onder hen ? Indien de regering echter bijzondere redenen heeft om nog niets definitiefs te beslissen in verband daarmee, dan kan men mij misschien enkele geheime instructies sturen waardoor ik «*comme de mon chef et comme surveillant sur ces collèges*» zelf het onderwijs wat kan regelen en aan de studenten toelaten nu en dan te gaan wandelen, onder de leiding van hun meesters die het kleet van de sekuliere klerus zouden dragen»⁴⁹. 's Anderendaags schreef Starhemberg aan Caimo, waarschijnlijk nog niet als antwoord op de brief van 26 sept., maar als gevolg van het *protocole* van het *Comité jésuitique* van 24 sept.: «We hebben besloten de twee kolleges voort te zetten met sekuliere priesters, voorlopig vermengd met enkele ex-jezuïeten. We dragen U op om, in akkoord met onze kommissarissen, de sekuliere priesters en de ex-jezuïeten voor die taak aan te duiden»⁵⁰.

Iets dat overal meespeelt maar dat hier niet voldoende werd onderzocht omdat het ons al te ver zou leiden, was de financiële kant van de zaak. De ijver van de wereldlijke macht om de S.J.-kommuniteiten te ontbinden was niet alleen gedikteerd door hun haat of antipatie tegenover de paters, maar ook door hun verlangen om de goederen van de orde naar de staatskas te doen afvloeien⁵¹. Nu was het normaal dat de jezuïeten, waar het maar enigszins mogelijk was, aan de strenge verordeningen poogden te ontsnappen, tot grote ergernis van de politieke overheid. Ook in Brugge vermoedde men dat de Engelse kolleges meer bezittingen

49. ARA., CJ., cart. nr. 24 A.

50. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 39, Starhemberg aan Caimo, 27 sept. 1773.

51. «Le seul avantage que Marie-Thérèse avait vu dans la suppression, c'était la confiscation des biens de l'Ordre.» P. Bonenfant, *o.c.*, p. 125.

hadden dan zo wel bekenden, vooral dan in het buitenland, en dit was wellicht één van de redenen waarom men zich niet duidelijk uitsprak over de geplande «*dissolution des collèges*»⁵² maar steeds met voorlopige regelingen uitpakte. Men hoopte immers intussen alle goederen van die kolleges te kunnen inpalmen.

Caimo scheen de echte bedoelingen van de politieke overheid dienaangaande echter niet te vatten. Op 28 sept. 1773 schreef hij, in een rapport dat hij naar Starhemberg stuurde, dat hij inderdaad ook vermoedde dat de Engelse jezuiten fondsen hadden in het buitenland maar dat hij die zaak wel kon in het reine trekken door naar de bisschoppen van Engeland te schrijven. En de verklaring voor het geheimhouden van die fondsen vond hij in het principe van het probabilisme dat de jezuiten huldigden en waardoor zij zich niet in geweten verplicht voelden de inkomsten van hun missies aan te geven. Daarbij waren zij overtuigd dat, aangezien de afschaffingsbreve in Engeland niet aanvaard was door de politieke overheid, zij zich gemachtigd zagen er hun Sociëteit te behouden en een overste te kiezen⁵³. Dat alles schreef Caimo om, als tegenprestatie vanwege de regering, te bekomen dat de ex-jezuiten in Brugge zouden mogen blijven⁵⁴. Hij bereikte echter juist het omgekeerde effect. Voor het *Comité jésuitique* was het nu duidelijk: «*ces observations confirment la nécessité de la dissolution des deux collèges*», vooral omwille van de laatste bewering van Caimo⁵⁵. Wat betreft de mogelijke fondsen in het buitenland zou men wel andere middelen gebruiken om ze te bemachtigen.

52. Andere redenen waren: de Engelse en Ierse katolieken niet ontstemmen, tegemoetkomen aan de brugse magistraat.

53. ARA., CJ., cart. nr. 24 A, *Réflexions pour la conservation de l'Etablissement des deux collèges anglois à Bruges*.

54. *Ibidem*, Caimo aan Starhemberg, 28 sept. 1773.

55. ARA., CJ., reg. nr. 3, f° 60-61, *protocole* van 2 okt. 1773; ARA., CJ., cart. nr. 24 A, model van antwoord aan Caimo, 2 okt. 1773: «*Vos observations démontrent combien il est important que ces Collèges soient dissous pour ne pas nous exposer à y conserver, sous l'autorité d'un supérieur étranger, une colonie de l'Ordre supprimé.*» Die brief werd echter niet verstuurd.

4. Overname van de kolleges door Engelse dominikanen.

Het was Henri de Crumpipen, sekretaris van Staat en Oorlog, die voor het eerst met een voorstel aankwam dat voor de regering op het eerste gezicht een ideale oplossing leek te bieden voor de Engelse kolleges te Brugge: die kolleges gewoonweg in handen geven van de Engelse dominikanen van Bornem. Daarmee zou het onderwijs er verzekerd blijven en meteen kon men definitief alle jezuïeten doorsturen ⁵⁶. Onmiddellijk werd contact opgenomen met de overste van de dominikanen ⁵⁷ en op 8 okt. verscheen reeds een dekreet van de keizerin met de definitieve regeling. Op 15 okt. 1773 zou de overname in Brugge gebeuren. P. Augustin Noël O.P. moest zich samen met enkele konfraters naar het klein kollege begeven en P. Albert Underhill O.P. moest hetzelfde doen m.b.t. het groot kollege. Aan de bisschop van Brugge werd opgedragen om samen met de kommissarissen Vanvolden en Massez de twee paters tot rektor van de kolleges aan te stellen ⁵⁸. Caimo werd van die nieuwe schikking op de hoogte gebracht op 10 okt. 1773, nadat zijn brieven van 5 en 7 okt., waarin hij nogmaals op het behoud van de jezuïeten had aangedrongen, onbeantwoord gebleven waren ⁵⁹.

Ook Vanvolden en Massez werden ingelicht. In de vergadering van 7 okt. 1773 had het *Comité jésuitique* de wens uitgesproken de jezuïeten te verplichten binnen de 24 uur de stad te verlaten en ook zo rap mogelijk het grondgebied van Hare Majesteit te verlaten, maar Starhemberg droeg Crumpipen op die uitspraak enigszins te milderen in zijn

56. ARA., CJ., reg. nr. 3, f° 31, *protocole* van 28 sept. 1773, met verwijzing naar brief van Crumpipen aan Starhemberg.

57. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 47, Starhemberg aan overste van de dominikanen te Bornem, 28 sept. 1773.

58. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 97-98, keizerin aan P. Vincent Tendale, vice-provinciaal van de Engelse dominikanen, 8 okt. 1773. Een kopie van het dekreet bevindt zich in RAG., R.v.Vl., nr. 35836.

59. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 9, Starhemberg aan Caimo, 10 okt. 1773.

brief naar Vanvolden en Massez. Men moest volgens Starhemberg aan de paters de keuze laten de stad binnen de 24 uur te verlaten ofwel zich tijdelijk terug te trekken in het Vlaams kollege te Brugge ⁶⁰. Het *Comité jésuitique* droeg aan de kommissarissen op aan iedere pater 100 gld. reisgeld mee te geven en er hen opmerkzaam op te maken dat dit geen onderhoudsgeld betrof ⁶¹. Tenslotte moesten ze de jezuïeten die belast geweest waren met de administratie of die verdacht waren van verduistering van fondsen naar Gent overbrengen ⁶².

Caimo reageerde onmiddellijk op deze nieuwe schikking. Aan Starhemberg deelde hij mee dat hij het nodig achtte aan de bisschoppen van Engeland en aan de ouders van de kinderen te schrijven dat de regering van gedachte veranderd was. Anders zouden ze hem wel gaan wantrouwen, hetgeen hem reeds veel hoofdbreken bezorgd had ⁶³. Dat was natuurlijk niet naar de zin van het *Comité jésuitique*. Aangezien men nooit geopteerd had voor het behoud van die kolleges in de handen van de jezuïeten, ook al had Caimo dit misschien anders begrepen, kon men nu ook niet spreken van een veranderde houding. Het enige wat Caimo mocht schrijven was dat de regering bleef streven naar het behoud van die twee scholen, maar dat zij het goed gevonden had voor het ogenblik de ex-jezuïeten te vervangen door dominiikanen om er het pensioonaat en het onderwijs voort te zetten. En meteen zou hij er goed aan doen te beloven dat hij zou

---

60. De meesten namen die laatste oplossing aan. Cfr. *Mémoire sur les Collèges Anglois*, waarover *supra*, noot 45.

61. «... prévenant tous les individus qu'il ne s'agit point de pension à leur égard.» Uit het reeds vernoemde *Mémoire sur les Collèges Anglois* vernemen we dat dit pension hen geweigerd werd omdat ze toch genoeg inkomsten hadden uit Engeland.

62. ARA., CJ., reg. nr. 3, f° 98, *protocole* van 7 okt. 1773; ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 95-97, model van brief aan Vanvolden en Massez, 10 okt. 1773.

63. «... sans cela ils pourroient former de mauvais soupçons à mon égard, ce qui me fait déjà beaucoup de peine.» ARA., CJ., cart. nr. 24 A, Caimo aan Starhemberg, 11 okt. 1773.

blijven waken over de opvoeding en het onderricht van de Engelse jeugd in diezelfde kolleges zoals voorheen ⁶⁴. Het is ons onbekend of en in welke zin Caimo naar de Engelse bisschoppen en ouders schreef.

Uit verschillende zaken blijkt dat de regering de nieuwe schikking ook al niet als definitief aanzag, zeker wat betreft het groot kollege. Zo kreeg P. Underhill de opdracht, na zijn aanstelling als rektor van het groot kollege, zich «voorlopig» bezig te houden met het onderwijs en «voorlopig» het pensioonaat open te houden ⁶⁵. Van dat voorlopige was er in de opdracht die P. Noël ontving geen sprake. Crumpipen meende dat het *Comité jésuitique* duidelijk moest weten dat al hetgeen men nu deed met de Engelse dominikanen slechts van tijdelijke aard was ⁶⁶. En in een later verslag kwam men daar ook op terug: men had op de Engelse dominikanen alleen een beroep gedaan «*par forme d'essai*» ⁶⁷. Waarschijnlijk was dit omdat men wist dat de Engelse ouders hun kinderen alleen naar Brugge stuurden omwille van de jezuïeten en hen zouden terugroepen van zodra er andere meesters waren ⁶⁸. Onverwachte gebeurtenissen zouden dit proces echter nog versnellen.

Tijdens de nacht van 14 op 15 okt. 1773, toen de ex-jezuïeten het groot kollege verlaten hadden, ontstond onder de studenten een echte mouterij die verschillende dagen duurde. Caimo kwam tussenbeide en spoorde aan tot gehoorzaamheid aan de nieuwe meesters. Hij werd echter uitgejouwd. De studenten vernielden meerdere meubels, ze staken hun boeken in brand en dit voorbeeld werkte weldra

---

64. ARA., CJ., reg. nr. 2, f° 129, Starhemberg aan Caimo, 14 okt. 1773.

65. «... se chargera provisionnellement de l'enseignement et continuera provisionnellement le pensionat.» ARA., CJ., reg. nr. 2, dekreet van keizerin, 8 okt. 1773.

66. ARA., SSO., nr. 1889, Crumpipen aan Starhemberg, 20 okt. 1773.

67. ARA., KON., nr. 812, *protocole* van het *Comité jésuitique* van 24 aug. 1774.

68. Cfr. *supra*, p. 18-19.

aanstekelijk op de leerlingen van het klein kollege, waar de wanorde echter niet dezelfde vormen aannam als in het groot kollege. Verscheidene studenten ontvluchtten het groot kollege, enkelen werden gevangen genomen en Caimo achtte het noodzakelijk de ouders te verwittigen. Hij maakte een verslag van de gebeurtenissen en stuurde dit naar Brussel ⁶⁹. Voor de leden van het *Comité jésuitique* waren deze gebeurtenissen duidelijk een nieuw bewijs van het slechte opvoedingssysteem van de jezuiten ⁷⁰.

In een volgende brief aan Starhemberg schreef Caimo dat de woelingen niet alleen te wijten waren aan de studenten maar ook aan de onbekwaamheid van de Engelse dominikanen van het groot kollege om met de jeugd om te gaan. Om te vermijden dat dezelfde woelingen zouden overslaan naar het klein kollege drong hij aan op de herbenoeming van de vroegere rektor P. Aston, samen met nog een paar andere ex-jezuïeten, in dat kollege ⁷¹. En in deze vraag zag hij geen bewijs om door te gaan voor iemand die de zaak van de jezuiten genegen was ⁷². Hij beoogde slechts twee zaken: vermijden dat de Engelse ouders hem verwijten zouden maken, en aan de stad Brugge wat meer materiële welstand bezorgen ⁷³.

69. ARA., *CJ.*, cart. nr. 24 A, brieven van Caimo aan Starhemberg, 16 en 17 okt. 1773. Zie nog: ARA., *CJ.*, reg. nr. 5, f° 27-28, *protocole* van 7 dec. 1773, met als derde behandelde punt: *Circumstances qui ont amené la suppression provisionnelle du grand collège.*

70. «Il étoit bien étonnant sans doute de trouver dans un collège, des anciens maîtres dont on disoit tant de bien, une jeunesse indisciplinée à un point indomptable.» Cfr. *Mémoire sur les Collèges Anglois.*

71. Caimo vroeg niet dat Aston opnieuw rektor zou worden. Hij wenste alleen «... qu'on me donneroit le P. Aston, avec deux ou trois des ci-devant jésuites ...»

72. «Je ne crois pas qu'on dut me soupçonner d'être trop affectionné au parti jésuitique.»

73. «... à procurer à la ville de Bruges une consommation très considérable.» Het is de enige keer dat we deze materiële bekommernis in een brief van Caimo zien opduiken. Zijn vrees voor verwijten vanwege de Engelse ouders en zijn sympathie voor Aston komen echter herhaaldelijk voor. ARA., *CJ.*, cart. nr. 24 A, Caimo aan Starhemberg, 19 okt. 1773.

Geplaatst voor al die feiten ging het *Comité jésuitique* tot de aktie over. Men bedankte Caimo voor zijn hulp bij het herstel van de rust in het groot kollege en men verwittigde hem van de komst van de prokureur-generaal De Causemacker ⁷⁴. Op aanraden van de Crumpipen had men verkozen De Causemacker met heel die zaak te belasten, liever dan de bisschop van Brugge, «*car celui-ci, malgré les éloges que lui donne le Comité, est entièrement jésuite*» ⁷⁵. De prokureur-generaal kreeg de opdracht zich naar Brugge te begeven en een mondeling relaas uit te brengen over de toestand aldaar ⁷⁶.

Over dit relaas en ook over Caimo's brief van 20 okt. beraadde het *Comité jésuitique* zich op 25 okt. Nopens Aston en de andere ex-jezuïeten was de beslissing rap gevallen: er was geen sprake van ze opnieuw te benoemen in het klein kollege. Het groot kollege moest gesloten worden en zijn administratie tijdelijk met die van het klein kollege verenigd worden. De Causemacker moest de dominikanen terug naar Bornem sturen en daarna schrijven naar de ouders van de 40 leerlingen die er nog waren dat het kollege gesloten was en dat ze hun kinderen konden terugroepen «*et en disposer autrement*» ⁷⁷.

Zo gebeurde het dan ook. Het groot kollege werd gesloten en de dominikanen vertrokken weer naar Bornem. De studenten werden tijdelijk in Brugge verspreid over het klein kollege en andere religieuze instellingen tot hun ouders beslist zouden hebben wat hen te doen stond. De ouders zelf werden over het gebeurde ingelicht, terwijl hen meteen gevraagd werd te betalen «*ce qu'ils devoient*» ⁷⁸.

Het *Mémoire sur les Collèges Anglois* geeft een verant-

74. ARA., SSO., 1889, Starhemberg aan Caimo, 20 okt. 1773.

75. *Ibidem*, Crumpipen aan Starhemberg, 20 okt. 1773.

76. RAG., R.v.VI., nr. 36836, Starhemberg aan De Causemacker, 20 okt. 1773.

77. ARA., CJ., reg. nr. 4, f° 33-34, *protocole* van 25 okt. 1773.

78. RAG., R.v.VI., nr. 35836, eksemplaar van gedrukte omzend-brief naar ouders, 3 nov. 1773.

woording voor die toch wel belangrijke maatregel. Het was een feit, aldus de schrijver, dat de dominikanen onbekwaam waren om les te geven in het groot kollege. Maar, zelfs al waren ze bekwaam geweest, dan had het groot kollege toch niet kunnen blijven bestaan. Er bestond immers geen enkel remedie tegen de ongebondenheid van de studenten en daarbij bevond het kollege zich in een zeer wankele en onzekere toestand, omdat het enige wat men wenste de terugkeer van de jezuïeten was. Welnu, dat was onmogelijk. Hun onderwijsmethode, ofschoon minder slecht dan die van de Belgische jezuïeten, was toch zeer middelmatig. En hun gedrag, vooral in financiële zaken, was uiterst verdacht. Daarbij maakte het voor de Staat, materieel gesproken, geen verschil uit of dat groot kollege nu bestond te Bornem dan wel te Brugge ⁷⁹. Voor de brugse magistraat maakte dit echter wel een verschil uit, zoals verder zal aangeduid worden.

5. De sluiting van het klein kollege.

Na de sluiting van het groot Engels kollege te Brugge bleef dus alleen nog het klein kollege over, onder de leiding van de dominikaan P. Noël, die volledig onbekwaam bleek te zijn voor de hem opgedragen taak ⁸⁰. Anderzijds werden in Gent de paters Aston, Angier en Plowden ⁸¹ gevangen gehouden en dienden er als gijzelaars voor het achterstallig kostgeld dat de ouders van de Engelse kinderen nog moesten betalen ⁸². Caimo had zich reeds herhaaldelijk lovend uitgelaten over één van hen, P. Aston, en had steeds geijverd voor diens behoud in het klein kollege.

Gealarmeerd door de sluiting van het groot kollege en waarschijnlijk vermoedend dat het klein kollege eenzelfde

79. *Mémoire sur les Collèges Anglois.*

80. Cfr. bv. RAG., *R.v.Vl.*, nr. 35837, De Causemacker aan Leclerc, 28 juni 1774.

81. Aston was rektor geweest van het klein kollege, Angier en Plowden respectievelijk rektor en «minister» van het groot kollege.

82. *Mémoire sur les Collèges Anglois.*

lot zou ondergaan, richtte de brugse magistraat een nieuwe oproep tot de regering om twee van de vroegere meesters aan het hoofd van beide kolleges te plaatsen. Wanneer dat zou gebeurd zijn zouden de Engelse families zeker opnieuw hun kinderen naar Brugge sturen en niet meer naar Luik, waarheen de meeste leerlingen hun vroegere meesters gevolgd waren na de sluiting van het groot kollege. Dat wilde niet zeggen dat die ex-jezuïeten er eeuwig moesten blijven. Sekuliere priesters, die de bisschop van Brugge hen zou toevoegen met de hulp van de Engelse bisschoppen, zouden wel stilaan zorgen voor de volledige overname. De voordelen van die kolleges waren natuurlijk duidelijk: de vorming van veel brugse jongeren en het profijt dat de stedelijke handel er zou uithalen⁸³. Het *Comité jésuitique* vond dat de magistraat van Brugge toch wel de zaken overdreef waar hij het had over het profijt voor de stedelijke handel. En wat de magistraat ook zei, het verlies van die kolleges kon niet opwegen tegen het gevaar dat het behoud van één jezuïet meebracht⁸⁴.

De gevolmachtigde minister Starhemberg vatte opnieuw zijn oorspronkelijk plan op de beide kolleges met behulp van enkele ex-jezuïeten te herstellen⁸⁵. Uit brieven van de bisschop van Brugge, van de prokureur-generaal van Vlaanderen en van Lord Arundell⁸⁶ had hij heel wat achting gekregen voor P. Aston en meende in hem de geschikte man gevonden te hebben om de Engelse kolleges in Brugge toch

---

83. ARA., KON., nr. 811, O'Donnonghue aan Karel van Lorreinen, s.d. O'Donnonghue was raadspensionaris van de brugse magistraat, cfr. R. Coppieters, *Journal d'événements divers et remarquables (1767-1797)*, gepubliceerd door P. Verhaegen, Brugge, 1907, p. 11, voetnoot 1.

84. ARA., CJ., reg. nr. 5, f° 74-75, *protocole* van 17 dec. 1773.

85. Misschien zat hier wel een beslissing van Wenen achter, waarover echter niets gevonden werd. W.C. Robinson en A. Van Caloen spreken er over (*a.c.*, p. 123) maar geven geen bron aan; P. Bonenfant spreekt er niet over.

86. De familie Arundell de Wardour was een van de leidende families van de Engelse katolieke aristokratie. Hier gaat het om de 8e lord, Henry. P. Bonenfant, *o.c.*, p. 123, voetnoot 1.

nog te redden. Hij riep daartoe een speciale vergadering bijeen, waar men er uiteindelijk in toestemde aan Aston te vragen zelf een plan tot wederoprichting van de kolleges op te stellen ⁸⁷. Einde jan. 1774 kwam Aston met een uitgebreid plan klaar dat via De Causemacker bij het *Comité jésuitique* terecht kwam ⁸⁸. Het advies van het *Comité* behelsde vijf punten: indien men overging tot een nieuwe regeling dan moest de direktie van de scholen zeker in handen komen van een niet-jezuïet, aan te duiden door de regering; wel kon Aston studieprefekt worden; als leraars mocht men drie-vier ex-jezuïeten gebruiken, te kiezen door Aston in akkoord met de bisschop; ook in samenspraak met de bisschop kon men er enkele Engelse sekulieren aan toevoegen; en tenslotte zou het goed zijn de twee kolleges in één gebouw te verenigen ⁸⁹. Vooraleer zich over dat alles uit te spreken meende Aston dat hij eerst het oordeel van de bisschoppen en de meest vooraanstaande katolieken van Engeland moest inwinnen ⁹⁰.

Aston kreeg de toelating om op 22 maart 1774 een brief te versturen naar vier voorname katolieken in Engeland. Er kwamen drie antwoorden binnen en die waren eensluitend negatief. Moore, ex-provinciaal van de Engelse jezuïeten, schreef dat de Engelse katolieken de regeling van 6 febr. niet aanvaardden en geen kinderen meer zouden sturen naar Brugge. Ze waren immers al te ontgoocheld over de voorbije gebeurtenissen ⁹¹. Richard Challonner, apostolisch vikaris van Londen, schreef in dezelfde zin ⁹². Lord

87. Cfr. *Mémoire sur les Collèges Anglois*.

88. RAG., R.v.VI., nr. 35836, plan van Aston; *ibidem*, *Réflexions pour la conservation de l'Etablissement des deux Collèges anglois à Bruges* (van de hand van De Causemacker).

89. *Ibidem*, Starhemberg aan De Causemacker, 6 febr. 1774. Op te merken is wel dat De Causemacker de opdracht krijgt met Aston, Angier en Plowden hierover te spreken «*toujours comme de lui-même et de vive voix*».

90. *Ibidem*, De Causemacker aan Starhemberg, Gent, 21 febr. 1774.

91. *Ibidem*, kopie van antwoord van Moore, Londen, 29 maart 1774.

92. *Ibidem*, antwoord van Challonner, 29 maart 1774.

Arundell gaf een identiek antwoord en zei dat de ouders niet meer zouden toelaten dat hun kinderen nog te lijden zouden hebben zoals dat tot nu toe gebeurd was. En ook Caimo moest het ontgelden: «Aangezien de bisschop van Brugge onze katolieken reeds eenmaal bedrogen heeft, kunnen ze geen vertrouwen meer schenken aan een plan van hem tot wederoprichting van de kolleges»⁹³.

Daarmee was iedere mogelijkheid tot herstel van de twee kolleges met behulp van de Engelse ex-jezuïeten uitgesloten. Nu groeiden ook de protesten van de drie gevangenen Aston, Angier en Plowden, die men tot nu toe had pogen te bedwingen door het vooruitzicht op een voor hen gunstig herstel van de situatie⁹⁴. Op 10 mei 1774 schreef Arundell aan Aston dat de ouders het recht opeisten vrijelijk te beschikken over hun geld en dat de regering niet hoefde te wachten op de betaling van het achterstallige kostgeld. Hij vond het daarbij onrechtvaardig dat men daarvoor drie paters als gijzelaars vasthield⁹⁵. Aston stuurde deze brief door aan De Causemacker en dit moet uiteindelijk hun vrijlating bewerkt hebben. Op 20 mei 1774 gaf Starhemberg aan De Causemacker de opdracht de drie ex-jezuïeten vrij te laten en hen het land te doen verlaten⁹⁶. Angier vertrok naar Engeland terwijl de twee anderen zich naar Luik begaven⁹⁷.

Intussen werd de toestand in het klein kollege steeds erger. P. Noël was volledig onbekwaam en nam willekeurige beslissingen⁹⁸. Ook financieel was de toestand onhoudbaar geworden⁹⁹. Het aantal kinderen zelf liep voortdurend te

93. *Ibidem*, antwoord van Arundell, 5 april 1774. In zijn kritiek op Caimo doet Arundell waarschijnlijk op de omzendbrief van 22 sept. 1773 waarin de bisschop, eigenlijk ten onrechte of minstens voorbarig, een herstel van de vroegere toestand in het vooruitzicht gesteld had. Cfr. *supra*, noot 41.

94. *Ibidem*, Starhemberg aan De Causemacker, 11 maart 1774.

95. *Ibidem*.

96. *Ibidem*.

97. *Ibidem*, De Causemacker aan Crumpipen, 30 mei 1774.

98. Zo stuurde hij bv. zonder de regering te raadplegen, zomaar leraars door die hem niet aanstonden. ARA., SSO., 1878 A, De Causemacker aan Crumpipen, Gent, 20 sept. 1774.

99. P. Bonenfant, *o.c.*, p. 121.

rug¹⁰⁰. Alles bij elkaar dus een bedenkelijke toestand, waaraan ook het vooruitzicht op Engelse sekulieren niet veel zou veranderen. Het *Comité jésuitique* meende dat de regering haar fondsen beter zou gebruiken voor de eigen inlandse kinderen en dus maar definitief de Engelse school te Brugge zou sluiten. De kinderen van het klein kollege zou men kunnen overbrengen naar de school van de Eremijten te Wilhours bij Ath, die van het groot kollege (die sinds de gebeurtenissen van okt. 1773 in het klein kollege woonden) naar Bornem of naar Doornik¹⁰¹. Uiteindelijk werd een beslissing in die zin genomen. De sluiting van het kollege werd gesteld op 15 jan. 1775 en aan de ouders werd tijdig een brief gestuurd om hen de gelegenheid te bieden te beslissen wat ze met hun kinderen wilden doen¹⁰². Alles gebeurde zoals voorzien en vanuit Luik schreef Aston twee dagen na de sluiting van het kollege: «*Je regrette tous les jours la perte de nos collègues. Une défiance mutuelle a tout ruiné*»¹⁰³. Die laatste uitspraak resumeert goed de gebeurtenissen te Brugge.

Was Caimo wel zo «*entièrement jésuite*» als Crumpipen schreef¹⁰⁴? Twee zaken zouden Crumpipen tot die affirmatie hebben kunnen aanzetten: het feit dat Caimo eigenlijk altijd voorstander geweest is van het behoud van enkele ex-jezuïeten in de Engelse kolleges van Brugge, en zijn grote eerbied voor de rektor van het klein kollege, P. William Aston. Zelf nam hij herhaaldelijk het initiatief om tenminste het onderwijs in de beide kolleges in de handen van de jezuïeten te laten en, wanneer iemand anders een dergelijk initiatief nam, was hij steeds bereid te helpen¹⁰⁵.

100. Op 11 dec. 1774 zouden er nog zeven geweest zijn. RAG., R.v.VI., nr. 35837, Starhemberg aan De Causemacker.

101. ARA., KON., nr. 812, *extrait de protocole* van 24 aug. 1774.

102. RAG., R.v.VI., nr. 35837, Starhemberg aan De Causemacker, 11 dec. 1774, met de praktische regeling voor de sluiting.

103. *Ibidem*, Aston aan De Causemacker, Luik, 17 jan. 1775.

104. Cfr. *supra*, p. 25.

105. En in die zin verdiende hij zeker niet het verwijt van Lord Arundell, waarover *supra*, p. 29.

Heel de vraag is echter: waarom deed hij het ? Geeft hijzelf niet de oplossing wanneer hij schrijft dat hij het deed om de katolieken van Engeland en de magistraat van Brugge goed te stemmen ¹⁰⁶ ? We mogen gerust aannemen dat hij de benaming «*entièrement jésuite*» niet verdiende. Vooreerst betrof het hier alleen de Engelse kolleges — nergens werd immers een aanduiding gevonden dat hij ook voor het behoud van het Vlaams kollege pleitte — en bovendien ging het hier niet om de jezuiten als zodanig. De enige bedoeling van Caimo was de Engelse kolleges te redden, en het behoud van de jezuiten was slechts het accidentele middel daartoe. Waarschijnlijk moeten we dan de woorden van Crumpipen zó verstaan dat iedereen die niet tenvolle kon intreden in de ideeën en de werkwijze van de regering, automatisch bij de tegenpartij geklasseerd werd, die in dit geval de jezuiten waren.

R. CLEMENT

---

106. Cfr. *supra*, p. 191. Chadwick zegt dat Caimo ook het katholicisme zelf in Engeland voor ogen had: «Trained ad Louvain in the pervading anti-Jesuit atmosphere, he was nevertheless aware that if the two Colleges were to continue to function, for the good of Catholicism in England and the financial profit of Bruges, it would be necessary at least for a time to retain the service of the ex-Jesuits». H. Chadwick, *St. Omers to Stonyhurst. St. Omers, 1593. Bruges, 1762. Liege, 1773. Stonyhurst, 1794*, Londen, 1962, p. 341.

Frans Beyts

BRUGGE 17 MEI 1763 - BRUSSEL 15 FEBRUARI 1832

De periode, begrensd door de jaren 1785 en 1835, heeft, ondermeer op politiek vlak, belang omdat in deze halve eeuw de evolutie van het Ancien Régime naar de Hedendaagse Tijd plaatsgrijpt. Wanneer we nu een persoon ontmoeten, die gedurende deze vijftig jaar politiek actief was, dan is het bijzonder interessant dit leven te bestuderen, omdat het ons in zekere mate een antwoord kan geven op de vraag hoe de sociale vooraanstaanden in het algemeen reageerden op de bijzonder snelle opeenvolging van politieke regimes in de decennia vóór en na 1800. Het is immers bekend dat tussen de Brabantse Omwenteling van 1789 en de Belgische Revolutie van 1830 de Zuidelijke Nederlanden achtereenvolgens nog twee korte fazen van Oostenrijks bestuur kenden, onderbroken en gevolgd door de Franse invallen. Vanaf 1794 kennen we opeenvolgend de twee langere fazen van het Frans en het Nederlands bestuur. Frans Beyts heeft al deze regimewisselingen beleefd en moest dus telkens positie kiezen, zonder kennis van wat volgen zou. Zijn persoon werd vanuit deze hoek benaderd. Hij houdt zich meestal op het juridische vlak en is vooral bekend als voorzitter van de napoleontische rechtbank te Brussel en als gevolg van zijn vele, sterk juridisch getinte tussenkomsten in het Nationaal Congres.

Vader Frans Beyts, gehuwd met Jeanne-Thérèse le Point ¹, was chirurgijn-pensionaris van het Proossche te Brugge ².

---

1. *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, Brussel, 1856, X, p. 197-198.

2. A. Keelhoff, *Histoire de l'ancien couvent des Ermites de St. Augustin à Bruges*, Brugge, 1869 (Société d'Emulation, dl. 15) p. 84. Het Proossche vormde samen met het Kanunnikse de proostdij van

Dit betekent dat de familie Beyts sterke bindingen had met het lokale establishment uit de Oostenrijkse achttiende eeuw, maar ook dat ze behoort tot die kleine groep van uitoefenaars van vrije beroepen, die meer en meer bewust wordt en waarin allerlei ideeën verspreid worden. Het is dus een politiek bewust milieu waarin de jonge Beyts, geboren te Brugge op 17 mei 1763, opgroeit. Het grote aantal mensen met een vrij beroep dat er op het einde der tachtiger jaren van de achttiende eeuw een rol speelt, bevestigt dit ³. De jonge Beyts wordt dus volwassen in een periode dat Brugge politiek begint te gisten.

Frans Beyts deed zijn middelbare studies in het enige college dat Brugge toen rijk was, nl. dat van de augustijnenpaters ⁴. Bij het beëindigen van zijn humaniora in 1780, ving hij de studie van de filosofie aan te Leuven. Op het einde van die negen maanden logica, vier maanden metafysica, acht maanden fysica en drie maanden repetities werd hem de titel van «primus» toegekend. Het gevolg daarvan is dat

---

St.-Donaas, een leenheerlijkheid in het Brugse Vrije. Aan het hoofd van het Proossche (of het Proostse) stond de bisschop van Brugge. Daarnaast was er een leenhof en een vierschaar, samengesteld uit redenaars, die allen een leen bezaten. Voor het redenaarschap kwamen alleen personen in aanmerking die het in Brugge of in het Brugse Vrije tot schepen konden brengen. Y. Vanden Berghe, *Een analytische studie van het ontstaan en de reacties van de eerste moderne politieke groepen te Brugge (1780-1794). Een proeve van microgeschiedenis in het kader van de studie van de Verlichting* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), Gent, 1969, p. 53-54. L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la Prévôté de Bruges* (Brussel, 2 dln., 1887. Coutumes des pays et comté de Flandre). P. Beaucourt de Noortvelde, *Beschrijving der heerlijkhede en lande van den Proossche* (Brugge, 1764). J. Marchal, *Inventaris van het archief der Proosdij van Sint-Donaas te Brugge* (Brussel, 1960).

3. Y. Vanden Berghe, *op. cit.*, p. 288-294.

4. Frans Beyts had geen keuze wat zijn humaniora-opleiding betrof. Het Jezuïetencollege was sinds 1772 gesloten en het Theresiaans college was slechts van 10 oktober 1777 tot 27 september 1780 geopend. E. Hubert, *Les réformes de Marie-Thérèse dans l'enseignement moyen aux Pays-Bas. (Lecture faite à la Société pour le progrès des études philologiques et historiques le 31 mars 1883)*, Brussel, 1882 (Revue de l'instruction publique, supérieure et moyenne en Belgique, XV en XVI), p. 191, 224, 229.

hem te Brugge een feestelijke ontvangst bezorgd wordt. Aan deze festiviteiten, die van 25 augustus tot halfweg oktober 1782 duren, en tijdens dewelke hij beladen wordt met felicitaties en geschenken, nemen de magistraat, de bisschop, de Kamer van Koophandel, het ambacht der timmerlieden, de magistraat van het Vrije, het corps der heelmeeesters, de paters augustijnen, de schout en de kolonel van de stad, de oude en de jonge Sint-Jorisgilde, de nering der kruideniers en de schuttersgilde van Sint-Kruis deel ⁵. Vanwege de zijde van de magistraat, de bisschop, de augustijnen en het «Corpus Medicum» is deze deelname begrijpelijk. Daarnaast staan we uitsluitend voor traditionele organismen als ambachten, gilden en neringen. Frans Beyts werd in 1782 wel met eer overladen, maar blijkbaar alleen vanwege de conservatieve zijde ⁶. Deze bemerking wordt wel getemperd door de kennis dat de «Société Littéraire», draagster van progressieve ideeën, pas in 1786 tot stand kwam, ter vervanging van de door Jozef II op 31 januari 1786 afgeschafte loge «La Parfaite Egalité de Bruges», die eveneens de vooruitstrevende elementen uit het Brugse verzamelde, maar die de laatste tien jaar van haar bestaan een «sluimerende» activiteit kende ⁷. Drie jaar later, meer bepaald op 22 augustus 1785, behaalde hij zijn licentie in de rechten te Leuven ⁸. Dat hij het daarbij laat — ondanks zijn toch wel schitterende studies — en dus niet poogt de graad van doctor in de rechten te behalen, wijst er op dat het van meetaf aan in zijn bedoeling lag een administratieve loop-

---

5. R. Coppieters, *Journal d'événements divers et remarquables, 1767-1797, rédigé par Robert Coppieters, Bourgmestre de Bruges et député des Etats de Flandre, publié par P. Verhaegen*, Brugge, 1907, p. 29-31.

6. A. Keelhoff, *op. cit.*, p. 84. E. Van der Elst, *Brugge viert zijn «Primus van Loven» - Franciscus-Josephus Beyts - 1782*, Biekerf, 1964, LXV, p. 107-112.

7. J. Van Damme, *Het bibliotheekwezen te Brugge, vóór 1920*, Brugge, 1970, p. 8. Y. Vanden Berghe, *op. cit.*, p. 283.

8. F. Stappaerts, *Baron Joseph François Beyts*, B.N., 1868, II, kol. 410.

baan op te bouwen en niet een advocatenpraktijk te beginnen.

Verhelderend voor de mentaliteit van «primus» Beyts is de ballonvaart die hij op 21 februari 1784 boven Leuven maakte. (Niet voor niets studeerde hij acht maanden fysica). Gezien hij die vlucht alleen maakte, zal hij wel niet een min of meer toevallige passagier geweest zijn, maar zelf initiatiefnemer. De gehele bedoening werd, evenals andere gelijkaardige experimenten, mogelijk gemaakt door de financiële belangstelling van de zijde van de hertog van Arenberg. Nu is het interessant om weten dat de gebroeders Montgolfier⁹ hun eerste proeven pas in juni 1783 uitvoerden. Minder dan een jaar later dus stijgt Frans Beyts reeds op uit de hof van de weduwe Blyckaers om na zeven minuten uit het gezicht van de verbaasde Leuvense toeschouwers te verdwijnen. Grote besluiten mogen uit dit voorval niet getrokken worden, maar het toont toch aan dat Beyts open stond voor een door velen met achterdocht en wantrouwen bekeken nieuwigheid¹⁰.

Na het beëindigen van zijn studies trok Frans Beyts op reis en bezocht in Duitsland en Italië allerlei wetenschappelijke instellingen. Het is niet bekend wanneer hij precies vertrok, hoelang zijn reis duurde, met wie hij reisde, welke steden hij aandeed en met welke personen, die op hem invloed uitgeoefend zouden kunnen hebben, hij in contact kwam. Wanneer Karel Lambrechts¹¹, bij wie Beyts te Leu-

9. Joseph en Jacques Montgolfier (° Vidalon-lès-Annonay, 1740 en 1745 - † Balaruc, 1810 en Serrières, 1799) waren oorspronkelijk werkzaam in de papierfabriek van hun vader. Vanaf 1773 experimenteerden ze met ballons, maar maakten pas in 1783 hun eerste vlucht. Joseph Montgolfier werd tijdens het Keizerrijk met verscheidene eretekens bedacht. L. Louvet, *Joseph et Jacques Montgolfier*, Nouvelle Biographie générale, 1805, XXXVI, kol. 273-281.

10. A. Viaene, *De Montgolfière van primus Beyts, Leuven, 1784*, Biekorf, 1966, p. 145-146. Y. Vanden Berghe, *op. cit.*, p. 234-235. Viaenes besluit: «Student Beyts (21 in 1784) was progressist en zou dat later steeds blijven» lijkt op zijn minst voorbarig.

11. Karel Lambrechts, ° Sint-Truiden, 20-11-1753 - † Parijs, 3-8-1823. Deze zoon van een Nederlandse vader studeerde rechten in

ven vermoedelijk op de banken zat, in 1788 en 1789 een gelijkaardige reis ondernam, verklaarde hij achteraf dat hij er zijn vrijheidsliefde en zijn bereidheid van wetten en niet van mensen af te hangen, opgedaan had. Een vergelijking is hier wellicht heel gewaagd, maar precies dezelfde kenmerken ontmoeten we bij Beyts.

Bij het begin van zijn loopbaan is Frans Beyts van huize uit misschien eerder conservatief beïnvloed (de binding van zijn vader met de magistraat en de ontvangst in 1782 wijzen in die richting); maar hij is niet met een enge mentaliteit bezielde (ballonvaart, Europese studiereis). Is het voorbarig te veronderstellen dat hij, misschien naar analogie met Lambrechts, jozefist geworden is. Beiden studeerden te Leuven, beiden maakten een studiereis doorheen de Duitse gebieden en allebei zullen ze niet deelnemen aan de Brabantse Omwenteling. De term «jozefist» is hier misschien minder gelukkig gekozen en «Oostenrijksgezind» zou wellicht beter passen, in die zin dat daaronder moet begrepen worden: «akkoord gaan met de bestaande situatie».

Het vermoeden dat Beyts tot de Oostenrijkse partij gerekend moet worden, vindt versterking in de eerste functie die hij uitoefent na het beëindigen van zijn reis: in 1787 wordt hij benoemd tot secretaris van de pas opgerichte intendantie¹². Dit heeft uiteraard voor gevolg dat Frans Beyts de ontevredenheid, die bij de juristen algemeen was, over de hervormingen van Jozef II, niet deelde en aldus een uitzondering vormde op de algemene regel. In april 1788 —

Leuven en werd er professor benoemd in 1777. Hij stond als Jozefist bekend en werd in 1786 verkozen tot rector. Onder het Directoire begaf Lambrechts zich op het politieke vlak: hij werd commissaris van de uitvoerende macht bij het bestuur van het Dijledepartement en later minister van justitie. Na 18 brumaire werd hij senator en bleef, als zeldzame opposant, in die vergadering zetelen tot aan de val van Bonaparte. In 1819 was hij nog gedurende enkele maanden volksvertegenwoordiger in het Franse parlement. J. Sterken, *Leven en werk van Karel Lambrechts*, De Tijdspiegel, V, 1950, p. 132-137.

12. R. Coppieters, *op. cit.*, p. 29. Het dient evenwel vermeld dat in geen enkel ander werk deze post opgegeven wordt.

hij is dan om en bij de vijfentwintig jaar — volgt zijn benoeming tot substituut van de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen ¹³. In dezelfde periode (tussen 1785 en 1789) wordt hij daarenboven raadslid-pensionaris en hoofdgriffier van de magistraat te Brugge ¹⁴, wat op lokaal vlak toch wel vermeldenswaardige functies zijn ¹⁵.

Op 29 juni 1789 treedt Frans Beyts in het huwelijk met Marie Van de Vyvere ¹⁶, dochter van Bernard en Marie Vandermaeren. Ze was geboren te Gent op 17 juli 1766 ¹⁷ en overleed te Brussel op 30 november 1826 ¹⁸. Haar vader,

13. Op het officiële stuk, dat zijn benoeming tot substituut aankondigt, staat vermeld: «S.M. sur le bon rapport qui lui a été fait de la personne de E. Beyts avocat au conseil en flandre... elle le nomme... son substitut procureur général en flandres au gages de 400 florins». A.R.A.B., *Archief Algemene Regeringsraad*, nr. 862, 14/4/1788. Eigenaardig genoeg wordt hier over E. Beyts, een naam die nooit meer terugkwam, gesproken.

14. *Galerie des Contemporains*, Brussel, 1825-1830, II, p. 117-119. *Dictionnaire universel et classique d'histoire et de géographie*, Brussel, 1853, I, kol. 537-538. J. Stappaerts, *op. cit.*, B.N., II, kol. 410.

15. Er moet hier gewezen worden op de levensloop van Pieter Beyts die de broer was van Frans. Hij werd geboren te Brugge, vermoedelijk in 1761 en overleed te Gent op 26 november 1811 op 50-jarige leeftijd. Deze geneesheer was lid van de «Société de Gand» (volgens de ledenlijst van 1785), lid van de Brugse Jacobijnenclub, waarin hij een onopvallende rol speelde en lid van de algemene raad van de prefectuur van het Scheldepartement van 1804 tot 1811. Op 2 oktober 1804 werd hij benoemd tot leraar scheikunde aan de pas opgerichte «école de médecine, chirurgie, accouchements et pharmacie» te Gent en het jaar erop (7 oktober 1805) tot leraar plantkunde. Hij maakt in 1808 deel uit van het koepokinentingscomité. Bij zijn overlijden in 1811 was hij ook provisor in het Gentse lyceum en inspecteur van de academie te Brussel. We menen dat de vermeldingen als zou hij ook in de rechterlijke macht werkzaam geweest zijn, berusten op een verwarring met zijn broer Frans. H. Balthazar, *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de Hedendaagse Tijd (1780-1850)* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), Gent, 1970, III, p. 17. P. Claeys, *Mémorial de la ville de Gand, 1792-1830*, Gent, 1902, p. 175, 188, 220, 269. Y. Vanden Berghe, *De reacties van de Brugse Jacobijnen tijdens de eerste Franse inval (1792-1793)*, Hand. Mij. Gesch. Oudh. Gent, 1965, XIX, 2, p. 132.

16. S.A.G., *Kerkregisters Sint-Baafs*, nr. 66, Huwelijken 1784-1892, 29/6/1789.

17. S.A.G., *Kerkregisters Sint-Baafs*, nr. 41, Doopsels 1762-1769, 17/7/1766.

18. *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, X, p. 198.

advocaat van beroep, had nog twee zoons: Jean-Baptiste, geboren te Gent op 31 juli 1759 en er overleden op 6 maart 1831 en Anselme, geboren te Gent in april 1764. De oudste, eveneens advocaat, was kandidaat-schepen van de Gedele in 1783 en van de Keure in mei 1791. In maart 1792 was hij vierde schepen van de Gedele. Anselme was in 1792-1793 elfde leenman van de Oudburg en emigreerde bij de tweede komst van de Franse troepen naar Duitsland, waar hij gevestigd bleef tot aan zijn overlijden. De familie Van de Vyvere stond, althans volgens een advies van de Geheime Raad in 1791, aangeschreven als zeer keizersgezind en rijk¹⁹. Frans Beyts is door zijn huwelijk terechtgekomen in een familie waarmee hij politiek-ideologisch een volmaakte overeenstemming vertoonde !

Enkele maanden vóór de Brabantse Omwenteling uitbrak werd Beyts lid van de Raad van Vlaanderen, zonder echter de rang van raadsheer te verkrijgen²⁰. Het is meer dan logisch dat de 26-jarige jurist, die op zeer korte tijd een mooie carrière opgebouwd had, totaal afkerig stond van de opstand tegen het Oostenrijks gezag. Hij vluchtte, samen met Dierickx²¹ en Maroux²², mee met de Oostenrijkers in het najaar van 1789 en werd in april-mei 1790 door zes substituten-procureur-generaal vervangen, die de politiek van de Staten moesten ten uitvoer brengen²³. Door zijn houding

19. H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 403.

20. H. Balthazar, *op. cit.*, I, p. 208. De auteur schrijft deze benoeming opnieuw toe aan P. Beyts. Zoals in voetnoot 15 aangeduid, menen we echter te mogen veronderstellen dat het hier in feite om zijn broer Frans gaat.

21. Jean-François Dierickx, ° Aalst, 2-12-1721 - † Gent, 1-9-1798, Doctor in de rechten (Leuven, 1744); als advocaat aan de Raad van Vlaanderen verbonden sinds 1745; lid van de Raad van Vlaanderen (1753); advocaat-fiscaal (1761); voorzitter van de Raad van Vlaanderen (1782); doet mee met het protest in 1787; vlucht tijdens de Brabantse Omwenteling naar Rijsel. O. De Kerckhove de Denterghem, *J.F. Dierickx*, B.N., 1878, VI, kol. 57-58.

22. Louis Maroux d'Opbraeckel, ° Brussel, januari 1748 - † Wenen, 8-1-1800, Raadsheer van de Raad van Vlaanderen (16-5-1775); procureur-generaal (10-10-1781); advocaat-fiscaal (12-7-1793); staatsraad (1-6-1794); émigré (1796). H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 269.

23. H. Balthazar, *op. cit.*, I, p. 208.

tijdens de opstand verwierf Beyts de reputatie van «oppervijg»²⁴, maar tijdens de eerste Oostenrijkse restauratie werd hij voor zijn onwrikbare loyauteit beloond en in zijn functie hersteld²⁵.

Weinige dagen nadat de Franse legers het gezag over de Zuidelijke Nederlanden in handen namen werden in tal van steden stemmingen gehouden, waarin de kiezers gevraagd werd zich over de annexatie bij Frankrijk uit te spreken. Deze verkiezingen, waarvan het algemeen aanvaard is dat er met de democratie een loopje genomen werd, en die voor Brugge plaats vonden op 1 december 1792, werden in een uitspraak van Beyts, daterend van 1797, als «jongleries» bestempeld²⁶. Nu hoeven we het belang van zo'n gezegde helemaal niet hoog aan te slaan, omdat het wellicht veeleer de opvattingen van Beyts van 1797 weergeeft! Belangrijker is het verloop van de vernieuwing van de Wet in 1793. Op 15 december 1792 keurt de Franse Nationale Conventie een decreet goed, dat door velen aanzien werd als een eerste stap

24. «Eene der bijzonderste en drekagtigste Schriften is het gene bekend onder den naem van den *verdroomden Vygen-boom* ofte *den ondergang der Vygen*, het zelve is nogtans merkwaardig mits het afbeeldt de patriotique gevoelens van alsdan: men bevind daer onder andere: «Eene *Vyge* is eenen Inwoonder dezer Provintien den welken aengekleven is gebleven aen den uytgeroeden Tyran, ende zig in het geheym ofte openlyk verklaert tegen onze verkregene Vryheyd. D'Opper-vygen zyn den gewezenen President *Diericx, Maroux, van Volden, d'Hoop, Beyts, hunne Hoogheden*, etc. (De vyf eerste vinden hun in treffelyk gezelschap de welke alhier uytzenden hunne getrouwe Knegten, Kamenieren, Keukemeysens, Leveranciers ofte andere om uyt te stroyen ontrustende geruchten, ende kwaede maeren». J.B. Cannaert, e.a., *Dits die excellente Print-Cronike van Vlaenderen...*, Antwerpen, 1791, p. 314-315.

25. «Mardi le 10, parti pour Gand, été sur la barque avec le comte de Lichtervelde, un français nommé d'Impe, qui a un quartier chez Champon, le bourgmestre Steenmaere et le procureur Beyts» (10-5-1791). R. Coppieters, *op. cit.*, p. 193. Op 6 maart 1792 rapporteert F. Beyts aan de Raad van Vlaanderen over de Béthunistische beweging te Douai en de invloed ervan te Brugge. R.A.G., *Raad van Vlaanderen, Fiscaal*, 3643, in: Y. Vanden Berghe, *Een analytische studie...*, p. 275-276.

26. P. Verhaegen, *La Belgique sous la domination française, 1792-1814*, Brussel, 1929, I, p. 98. H. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, Antwerpen, 1970, I, p. 24.

naar de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk en dus als onaanvaardbaar. Doordat de Wet van 16 december de uitvoering van het decreet zo veel mogelijk afremde gaven in februari 1793 de Franse agenten te Brugge, Sibuet en Gadolle, opdracht aan twintig speciaal daartoe aangestelde commissarissen de municipaliteit te vernieuwen. Twaalf onder hen waren lid van de Brugse Jacobijnenclub. Gezien de labiele politieke situatie en gezien het de opdracht van de commissarissen zou zijn het decreet van 15 december 1792 te doen toepassen, kwamen een aantal commissarissen niet opdagen, ofwel uit vrees, ofwel omdat ze niet akkoord gingen met de door de Fransen opgelegde politieke lijn. Om het aldus ontstane tekort aan te vullen, duidden Sibuet en Gadolle acht suppleant-commissarissen aan, waarvan vier hun functie aanvaardden. Tot deze vier behoorde Beyts²⁷. Het is niet bekend of het hier om Frans of Pieter gaat. Het feit dat Frans Beyts tot 1794 deel uitmaakte van de magistratuur, en dus ook in februari 1793, was voor Sibuet en Gadolle misschien een reden om hem als suppleant-commissaris uit te pikken. Anderzijds was Pieter Beyts, zoals de meeste overige commissarissen, lid van de Jacobijnenclub te Brugge, terwijl Frans er geen deel van uitmaakte²⁸. Hoe het nu ook zij, in april 1793 komt Frans Beyts opnieuw in Oostenrijkse dienst²⁹.

Kort na de tweede Franse inval is er een zekere samenwerking tussen Beyts en de nieuwe machtshebbers, maar het is niet uit te maken in hoeverre deze vrijwillig was: op 6 messidor II (24 juni 1794) ondertekent hij samen met de Franse brigadegeneraal Vandamme een oproep tot de Brugse

27. Y. Vanden Berghe, *Een analytische studie...*, p. 321-323. Y. Vanden Berghe, *De reacties van de Brugse Jacobijnen...*, p. 102.

28. R.A.G., *Raad van Vlaanderen, Fiscaal*, 3659, 29-1-1794, «Liste des principaux clubistes qui se trouvent en la ville de Bruges, ce 2 X^{bre} 1793; Liste des personnes parties avec les français en quittant cette ville de Bruges».

29. «Ce jour, M. Beyts, premier de Louvain, a été fait conseller-pensionnaire et greffier de la Chambre (?) à la place de M. de Cridts qui a été jubilarisé.» (29-4-1793). R. Coppieters, *op. cit.*, p. 254.

bevolking en in september 1794 maakt hij nog deel uit van de magistraat ³⁰. De gegevens voor de eerste jaren zijn nu bijzonder schaars: in februari 1795 bevindt hij zich als gijzelaar te Rijsel en op het einde van hetzelfde jaar wordt hij, samen met vijf anderen, vermeld als adjunct (van Coppieters ?) ³¹.

In het voorjaar van 1797 hervat Frans Beyts zijn loopbaan in stijgende lijn. Op 22 maart komt hij als voorzitter van de «assemblée primaire», die in de Recolettenkerk bijeenkwam, uit de bus; vijf dagen later wordt hij tot «kiezer» verkozen; op 9 april wordt hij voorzitter van de kiezers en op 11 april wordt hij aangeduid om in Parijs in de Raad der Vijfhonderd te gaan zetelen ³². Deze verkiezingen, waarvan de strekking als «Point de Français, ni d'origine, ni d'opinion» omschreven wordt, is voor Frans Beyts het begin van zijn ralliement met het Franse bestuur. Hij, die tot juni 1794 trouw de Oostenrijkers heeft gediend, lijkt dan toch in voldoende mate met de nieuwe situatie verzoend om, zij het misschien als opposant, met het Franse systeem mee te werken. Wellicht zag hij in dat het bewind duidelijke sporen van consolidatie vertoonde, zodat een complete afzijdigheid vrij zinloos leek. Beyts, die in 1798 en 1799 herkozen werd ³³, liet te Parijs herhaaldelijk van zich horen. Hij verzette zich tegen de vernietiging van de renten van de schuldeisers van de kloosters en afgeschafte instellingen en tegen

30. R. Coppieters, *op. cit.*, p. 287-288, 303, 306, 314. Het gaat hier wel degelijk om Frans Beyts, want Coppieters spreekt over: le procureur...

31. R. Coppieters, *op. cit.*, p. 332, 347. Hij wordt evenwel niet vermeld in de volgende artikels: L. Ghys, *Brugse gijzelaars naar Duinkerken*, A.S.E.B., 1908, LVIII, p. 156-163. J. Kervyn de Lettenhove, *Les Otages de la ville de Bruges, 1793*, A.S.E.B., 1880, XXXI, p. 1-17.

32. R. Coppieters, *op. cit.*, p. 377, 380. A. Kuscinski, *Les députés au Corps législatif, conseil des Cinq-Cents, conseil des Anciens de l'an IV à l'an VII*, Parijs, 1905, p. 166. P. Verhaegen, *op. cit.*, II, p. 378. L. De Lanzac de Laborie, *La domination française en Belgique (1795-1814)*, *Directoire-Consulat-Empire*, Parijs, 1895, I, p. 116. A. Orts, *La guerre des Paysans 1798-1799. Episode de l'histoire belge*, Brussel, 1863, v. 14.

de verdere verkoop van de nationale goederen (juni 1797)³⁴. Hij was ook voorstander van volledige godsdienstvrijheid. Dit vond een concrete uitdrukking in de steun die hij verleende aan de missie van advocaat Willems, die in mei 1797 in opdracht van de Belgische clerus naar Parijs reisde om bij de leden van het Corps Législatif steun te zoeken voor de strijd die de priesters voerden (daarin gesteund door hun Franse collega's). Op 15 juli 1797 verzette hij zich tegen de onderwerping van de clerus, die echter wordt goedgekeurd met 210 tegen 204 stemmen. Hoewel hij verklaarde het eens te zijn met de rechtvaardigheid van de wet op de «émigrés»³⁵, vroeg hij toch aandacht voor het lot van dertigduizend personen, die door de terreur verdreven waren uit de departementen van de Boven- en de Beneden-Rijn, en zich nu in het Zwarte Woud ophielden (juli 1797). Bij de bespreking van de openbare schuld nam hij de verdediging van de particuliere fortuinen op zich en hij kantte zich tegen de uitsluiting van de edelen uit de openbare functies, omdat dit in strijd was met de geest van de Revolutie, die wenste dat alle mensen op gelijke voet zouden behandeld worden (september 1797). In januari 1798 vroeg hij uitstel voor de goedkeuring van de wet die van alle priesters een eed zou eisen. In februari 1799 spande hij zich in

33. A. Kuscinski, *op. cit.*, p. 268, 333.

34. Wat de nationale goederen betreft, vonden we alleen maar een op 26 april 1797 geboren chirurg François Beyts, woonachtig in de Academiestraat nr. 2 te Brugge, terug. De auteur, aan wie we die gegevens ontlene, vermeldt ook dat deze figuur een fortuin bezat dat op 50.000 pond geschat werd. Deze indicatie slaat niet op deze chirurg, maar hoogstwaarschijnlijk wel op de jurist, want de auteur ontleent dit gegeven aan de «Staat van het fortuin van de inwoners van Brugge in het jaar IV» (R.A.B., *Frans Fonds*, nr. 546). Chirurg François Beyts, die 6 ha 6 are 48 ca kocht, kan, gezien zijn leeftijd, slechts aan de verkopen van de Hollandse Tijd deelgenomen hebben. De laatste veilingen grepen plaats in 1820-1821, wanneer de koper dus 24 jaar was. R. Molleman, *Bijdrage tot de studie der Brugse kopers van nationale goederen in het arrondissement Brugge* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1958, bijlage I, p. 131, 136; bijlage III, p. 164.

35. Hier distancieert Frans Beyts zich van zijn zwager Anselme Van de Vyvere.

ten gunste van de personen die in verband met de conscriptie te Parijs opgesloten zaten. Dezen kwamen dan ook in april en mei 1799 vrij ³⁶.

Ondanks zijn regelmatig verblijf in Parijs is Frans Beyts te Gent volledig ingeburgerd. Op 20 november 1797 ondertekent hij er een inschrijving om een teater op te richten. In 1821 is het aantal aandeelhouders herleid tot acht of negen: Joseph Van Crombrughe ³⁷, Jean de Meulemeester - van Aken ³⁸, Jacques van Caeneghem ³⁹, Norbert van Aken ⁴⁰,

36. P. Verhaegen, *op. cit.*, II, p. 326, 330, 400. A. Orts, *op. cit.*, p. 316. *Révolution française ou analyse complète et impartiale du Moniteur*, III, p. 452, 470, 474, 543, 550, 606. R. Darquenne, *La conscription dans le département de Jemappes (1798-1813). Bilan démographique et médio-social*, s.l.n.d., p. 65.

37. Joseph Jean Van Crombrughe, ° Gent, 22-9-1770 - † Gent, 10-3-1841, advocaat; stadssecretaris (1804); lid v.d. intendantierraad (1814-1815); lid provinciale staten (1816-1817); lid van de tweede kamer (1817-1824); algemeen bestuurder van het ministerie van binnenlandse zaken; staatsraad in buitengewone dienst (11-1-1824); burgemeester van Gent (9-1-1826); orangistisch kandidaat voor het Nationaal Congres; als burgemeester tijdelijk vervangen door Minne-Barth; provincieraadslid (1836-1841). H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 376-377.

38. Jean-François De Meulemeester - van Aken, ° Gent, 24-10-1774 - † Gent, 30-2-1838. Negociant, fabrikant-suikerraffineerder, gemeenteraadslid (1819-1830); lid van de provinciale staten (1816-1830); gemeenteraadslid (verkozen op 28-10-1830 en op 15-12-1830 voor de «Société des Amis de l'Ordre...») tot 1838; schoonbroer van Claude Gréban; adiunct-secretaris van de loge «Le Septentrion». E. Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848*, Pro Civitate - Historische uitgaven, nr. 37, 1973, I, p. 93. H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 128-129.

39. Jacob Livinus Van Caeneghem, ° Ledeberg, 30- (of 20) 1-1764 - † Gent, 29-6-1847, katoenfabrikant; eigenaar; lid van de algemene raad van de prefectuur (1800-1807); gedeputeerde van de provinciale staten (1816-1830); waarnemend gouverneur na het vertrek van Van Doorn (1-10-1830); lid van de provincieraad («Messenger de Gand», 1836); koper van nationale goederen (176 ha). H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 372-373.

40. Norbert Van Aken, ° ? - † Gent, 12-11-1832, negociant, lid van de «Société de Gand» (1791), kandidaat schepen van de Gedele (1792), provisioneel representant (1792), lid van de Gentse gemeenteraad (1794-1795, 1804-1817), raadsheer van de prefectuur van het Scheldepartement (1800-1814), lid van de intendantierraad van Oost-Vlaanderen (1814-1815), lid van de Tweede Kamer (1815-1817), lid van de Oostvlaamse provinciale staten (1817-1830), lid van de «Société de Commerce», voorzitter van de Kamer van Koophandel (Hollandse Tijd), koper van nationale goederen. H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 366.

Pierre Champon, Jean-Baptiste Beyens ⁴¹, Frans Beyts en zijn echtgenote en eventueel ook Justin Beyens. Van dit gezelschap, waarvan alleen Champon en J. Beyens niet konden geïdentificeerd worden, zullen de eerste vijf na 1830 de zijde van de orangisten kiezen. Op 7 februari 1821 verkopen de bovengenoemde personen hun teater aan de stad Gent voor 84.816 frank, maar ze behouden het recht de schouwburg gratis te bezoeken, zo vaak ze dat wensen ⁴².

Op 9 november 1799 neemt Napoleon Bonaparte de macht in handen. Vanop de tribune van de vergaderzaal van de Raad der Vijfhonderd vraagt Beyts om de buiten de wet stelling van de generaal. Deze poging om de staatsgreep te verijdelen, mislukt en de dag erop wordt Beyts, samen met zes anderen, uit de Raad gestoten. Deze uitsluiting wordt echter praktisch onmiddellijk teniet gedaan. Als reactie schreef de Bruggeling een protestbrief aan Bonaparte, waarin hij reageerde tegen de Franse inmenging in de Belgische gebieden. De consul antwoordt hem op 24 november 1799, via een open brief aan de bevolking. Hij herinnert aan het rapport dat Beyts opstelde over het verdrag van Campo-Formio, waardoor de annexatie internationaal bekrachtigd werd. Als gevolg van zijn verzet tegen de Franse assimilatiepolitiek werd Beyts onder politiebewaking geplaatst en

---

41. Jean-Baptiste Beyens, ° ?, 5-6-1766 - † ?, openbaar aanklager (1796-1798); gemeenteraadslid (23-4-1798 - 14-9-1798), advocaat te Brussel tijdens het Keizerrijk; promotor van de «Brusselse maatschappij voor het spinnen van wollen en het weven naar de wijze der merinosstoffen» (in 1837 opgekocht door de «Société Nationale», dochteronderneming van de «Société Générale»). H. Balthazar, *op. cit.*, III, p. 16. J. Laureyssens, *De Naamloze Vennootschappen en de ontwikkeling van het Kapitalisme in België (1819-1850)* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), Gent, 1970, I, p. 32. Champon wordt genoemd in verband met de poging van Grégoire om in februari 1831 een orangistische staatsgreep uit te voeren. C. Gerretson, *Muiterij en Scheuring*, Leiden, 1936, II, p. 441.

42. Justin Beyens wordt wel door Nève, maar niet door Claeys vermeld. Deze laatste auteur geeft ook een andere verkoopsom op: 88.278 fr. J. Nève, *Gand sous le régime hollandais (1814-1830)*, Gent, 1935, p. 191. P. Claeys, *Pages d'Histoire locale*, Gent, 1885, I, p. 185.

moest hij zich veertig mijl buiten Parijs houden ⁴³. De verhouding tussen Bonaparte en Beyts verbeterde echter zeer vlug. Spoedig ondervond Beyts dat zijn afkeer voor de staatsgreep van de generaal, in wie hij een linkse jacobijn zag, ongegrond was en zag hij dat de consul een essentieel rechtse dictatuur gevestigd had. Hij bood Bonaparte dan ook zijn diensten aan. Deze laatste van zijn kant stond enerzijds voor Beyts, die hem zowel in zijn persoon als in zijn politiek ten aanzien van de Zuidelijke Nederlanden bestreed; maar anderzijds had hij bekwame figuren nodig, waarop hij moest steunen om zijn systeem uit te bouwen. Wanneer de bezwaren van Beyts tegen de persoon van Bonaparte wegvielen — zijn sollicitatie toonde dit aan —, werd hij voor de eerste consul zeer bruikbaar. Hij werd uiteraard niet in de Zuidelijke Nederlanden benoemd, maar wel in Frankrijk, hoewel dit tegen Bonapartes gewoonte was. Op 1 maart 1800 wordt Beyts prefect te Blois, in het departement Loiret-Cher ⁴⁴, ondanks de tegengestelde adviezen van tweede consul Cambacérés ⁴⁵ en de leider der geheime diensten, generaal Clarke ⁴⁶.

---

43. F. Stappaerts, *op. cit.*, B.N., 1868, II, kol. 410. P. Verhaegen, *op. cit.*, IV, p. 12-13. L. De Lanzac de Laborie, *op. cit.*, I, p. 307-308.

44. Frans Beyts zou zich acht dagen na 18 brumaire al verzoend hebben met de nieuwe situatie. Hij zou bij Bonaparte gesolliciteerd hebben om lid te worden van het tribunaat. Als prefect te Blois was zijn voornaamste betrachting de gemoederen te bedaren. J.N. Dufort, comte de Chevigny, *Mémoires sur les règnes de Louis XV et Louis XVI et sur la révolution. Publiés avec une introduction et des notes par Robert de Crèveœur*, Parijs, 1886, II, p. 420.

45. Jean de Cambacérés, ° Montpellier, 18-10-1753 - † Parijs, 8-3-1824. Raadslid bij het rekenhof van Montpellier (1774); lid van de Conventie (1792); lid van het comité voor defensie (1793); voorzitter van de «assemblée nationale» (1794); voorzitter van het «comité du salut public»; minister van justitie (1798); tweede consul (1799); aartskanselier en permanent senaatsvoorzitter (1804); verbannen (1815-1818). J. de Cambacérés, *Nouvelles Biographie générale*, 1856, VIII, kol. 289-294.

46. Het verslag van Cambacérés luidde: «Les rapports qu'il a toujours été soupçonné d'avoir avec la Maison d'Autriche font désirer qu'il ne soit pas mis dans les préfectures et placé surtout dans

Frans Beyts kwam op zijn lievelingsterrein, de rechtspraak, toen hij op 1 augustus 1800 benoemd werd tot regeringscommissaris bij het beroepshof te Brussel. Deze benoeming was het gevolg van een sollicitatie van Beyts, van de wens van zijn echtgenote om ofwel in Parijs ofwel in de aangehechte provincies te wonen, maar ook van de klachten van de jacobijnen omtrent zijn verbindingen met koningsgezinden ⁴⁷. In deze hoedanigheid kreeg Beyts, die ter gelegenheid van de hervorming van de rechtspraak tot procureur-generaal benoemd werd, de kans om de allesbehalve schitterende toestand van de magistratuur te helpen verbeteren. Doordat heelwat figuren uit de gerechtelijke wereld van het Ancien Régime medewerking geweigerd hadden, ontbrak het de rechtspraak aan traditie en stabiliteit. In dit opzicht is het belangrijk te noteren dat het de keizerlijke procureur-generaal Frans Beyts is die de installatie van de rechtsschool te Brussel op 25 maart 1806 leidt. Belangrijker nog is echter zijn benoeming tot inspecteur-generaal van de rechtsscholen te Brussel, Straatsburg en Koblenz op 10 mei 1806, ter gelegenheid van de vervanging van de rechtsschool te Brussel door een rechtsfaculteit aan de keizerlijke universiteit ⁴⁸. Nu kon Beyts de goede elementen uitpikken en naar voor schuiven voor een benoeming. De overheid, die naar een degelijke rechtspraak streefde, plaatste hem met deze benoeming op een vertrouwenspost.

---

un département très voisin du chouannage. D'ailleurs il a demandé à être employé dans l'ordre judiciaire. Là il y aurait beaucoup moins à craindre». Clarke adviseerde veel guntiger: «Paraît devoir être nommé. On le croit bon». J. Savant, *Les Préfets de Napoléon*, Parijs, s.d., p. 264. Ondanks de waarschuwing van Cambacérés, Beyts niet te benoemen in een departement dat dicht bij de royalistische onrusthaarden lag, kwam hij in de Loir-et-Cher, dat tegen de Vendée ligt.

47. J.N. Dufort, comte de Cheverny, *op. cit.*, II, p. 423.

48. Ph. Van Hille, *Het Hof van Beroep van Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind, 1800-1814*, Handzame 1970, p. 10-11, 16-17. P. Verhaegen, *op. cit.*, IV, p. 21, 56, 414, 619. J.B. Hous, *Leuvense Kroniek, 1780-1829*, s.l.n.d., p. 139.

Gedurende zijn verblijf in Brussel bouwt Beyts zijn relaties uit. Dit wordt weerspiegeld in zijn deelname aan het openbare leven. Nog in 1800 wordt hij lid van de «Société Littéraire», die in 1798 afgeschaft werd, maar twee jaar later, door toedoen van prefect Doulcet-Pontécoulant, opnieuw opgericht werd ⁴⁹. In het eerste decennium van de negentiende eeuw is hij lid van de «Société de jurisprudence», van de «Société centrale de vaccine de Bruxelles» en van de «Société de Médecine de Bruxelles». Uiteraard behoort hij ook tot het kiescollege van het Dyledepartement ⁵⁰.

Wanneer het koninkrijk Holland in 1810 bij het Keizerrijk ingelijfd wordt, geeft Napoleon er de voorkeur aan om Belgen op de voornaamste posten te benoemen. Op die manier hoopt hij de anti-Franse gezindheid van de Nederlandse bevolking enigszins in te dijken. De keizerlijke decreten van 18 oktober en 12 november 1810 geven aan Beyts de opdracht om, als procureur-generaal te Den Haag, de rechterlijke indeling van het land ter hand te nemen. In de arrondissementen moesten rechtbanken van eerste aanleg gevestigd worden en in de kantons vrede- en politierechtbanken. De residenties van die rechtbanken moesten in overleg met de prefecten bepaald worden. Ook over de eventuele oprichting van handelsrechtbanken moest Beyts advies uitbrengen. Zijn bevoegdheden waren enigszins beperkt doordat de vestigingsplaatsen van sommige hoven reeds bepaald was en doordat hij zijn bevoegdheid moest delen met Van Maanen ⁵¹, die meer geschikt was voor de

49. P. Verhaegen, *op. cit.*, IV, p. 178.

50. *Almanach du département de la Dyle*, Brussel, jaar X, p. 191, 260, 262, 263.

51. Cornelis Felix Van Maanen, ° Den Haag, 9-9-1769 - † Den Haag, 14-2-1849, studeert te Leiden; gematigd patriot; bekleedde vanaf 1795 verschillende posten in de magistratuur; minister van justitie en politie onder Lodewijk-Napoleon (1807-1810); lid van de «Conseil pour les affaires de Hollande» (22-7-1810 - 30-10-1810) te Parijs; eerste president van het keizerlijk gerechtshof te Den Haag (1810); aanvankelijk stond hij niet positief tegenover het

aanwijzing van de juiste kandidaten. Het verblijf te Den Haag beviel Beyts niet: hij was onvriendelijk tegenover de mensen, die omwille van een sollicitatie met hem in contact kwamen en de verhouding tussen hem en Van Maanen was bijzonder slecht. Beyts bracht Van Maanen af en toe schriftelijk op de hoogte van de stand van zaken en de latere minister van justitie liet zich via Hoyneck van Papendrecht⁵² over het doen en laten van de procureur inlichten.

Nog vóór zijn taak in Holland ten einde was, solliciteerde Beyts reeds naar de post van eerste voorzitter van het Keizerlijk Hof te Brussel (januari 1811). Vooraleer op 1 maart 1811 de installatieplechtigheid van het Hof te Den Haag plaatsgreep, waarbij Beyts wees op de voordelen van de Franse rechtspraak en de nadelen van de Hollandse, en waarbij hij pleitte voor het gebruik van de Franse taal, werden de nieuwe functies toegewezen. Alle keizerlijke procureurs waren Fransen en de Hollandse kandidaten, door Beyts en Van Maanen voorgesteld, brachten het hoogstens tot rechter van instructie. Wanneer Beyts daarop aan Van Maanen schrijft: «... je craignais que nos pauvres candidats-hollandais n'eussent été *rien du tout*; ce qui n'eut pas été juste. Il vaut mieux pour eux d'être juges-d'instruction que *rien*, afin d'avoir toujours *le pied dans l'étrier*», is dat in feite zijn uit ervaring geleerde eigen levensregel die hij op papier zet. Het is misschien nog een uiting van zijn vroeger

---

«wilde werk» van de novemberomwenteling van 1813; minister van justitie van 1813 tot 1842 (met een onderbreking van 3-9-1830 tot 5-10-1830). A. De Jonghe, *De Taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943, p. 63.

52. Antony Hoyneck van Papendrecht, ° 1760 - † 1837, secretaris der quoten bij de Staten-Generaal (1786); advocaat in Dordrecht (1788); baljuw van Zuidholland en hoofdofficier van Dordrecht (1795-1811); advocaat te Rotterdam (1812); commissaris-generaal van politie en dijkgraaf van Schieland (1813); lid van de tweede kamer (1815-1837). A. Van der Aa, *A. Hoyneck van Papendrecht*, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, Haarlem, 1867, VIII, 2, p. 1372.

verzet tegen de Franse inmenging in niet-Franse gebieden ⁵³.

Op 17 mei 1811 verlaat Beyts Den Haag ⁵⁴ en wordt op 20 mei, tijdens de installatieplechtigheid van het Keizerlijk Hof te Brussel, die geleid wordt door Charles de Mérode, aangesteld tot eerste voorzitter, hoewel Wattelée eigenlijk de overleden Latteur moest opvolgen ⁵⁵. Op 1 oktober 1812 wordt hij met de baronstitel bedacht, acht jaar na zijn opname in het «Légion d'honneur» ⁵⁶.

Eén van de symptomen die het naderende einde van het napoleontisch rijk aankondigde, was de nationalistische opstand in Hamburg. Op 13 december 1810 werd de voorheen vrije Rijksstad met Lübeck samengevoegd tot het departement van de Elbemonding. Het gevolg was een teleurgang van de economische activiteit van de havenstad. Wanneer de Franse bezetters een aantal burgers hadden neergeschoten en de Russische troepen de stad belegerden, kwam de plaatselijke bevolking in opstand in de eerste helft van maart 1813 en terwijl de Franse legers de stad verlieten, deden de Russische hun intrede (12 maart 1813). Twee maand later viel de Franse maarschalk Davoust ⁵⁷ de stad weer aan en slaagde erin ze te heroveren wanneer het Deense leger, dat zich eerst aan de zijde van de Russen en de Hamburgse opstandelingen had geschaard, zich, op bevel van de Deense koning, onder Frans opperbevel plaatste. De stad werd een

53. E. Kluit, *Cornelis Felix Van Maanen - tot het herstel der onafhankelijkheid* (9-9-1769 - 6-12-1813), Groningen - Djakarta, 1954, p. 325, 341-346, 349, 351, 372. Ph. Van Hille, *op. cit.*, p. 40. A.R.A.H., *Verzameling Van Maanen*, XXIII, n° 47, A. Hoyne van Papendrecht aan Van Maanen (5-1-1811, 8-1-1811, 17-1-1811, 11-2-1811) en Beyts aan Van Maanen (14-2-1811).

54. E. Kluit, *op. cit.*, p. 363.

55. P. Verhaegen, *op. cit.*, IV, p. 493. Ph. Van Hille, *op. cit.*, p. 52.

56. P. Verhaegen, *op. cit.*, IV, p. 646. F. Stappaerts, *op. cit.*, B.N., II, kol. 410.

57. Louis Davoust (of Davout), ° Annoux, 10-5-1770 - † Parijs, 1-6-1823, militaire opleiding; generaal tijdens de veldtochten van Napoleon; maarschalk (1803); minister van oorlog en pair de France (100 dagen); opnieuw pair in 1819. A. Robinet, *L. Davoust*, *Dictionnaire historique et biographique de la Révolution et de l'Empire* (1789-1815), Parijs, s.d., I, p. 561-562.

zware schatting opgelegd en een uitzonderingsrechtbank, opgericht om de leiders van de opstand te vonnissen, werd onder voorzitterschap van Frans Beyts geplaatst. Niemand werd echter tot de doodstraf of zelfs tot gevangenisstraf veroordeeld ! In december 1813 werden de inwoners van Hamburg verplicht provianden op te slaan, en wie dit bevel niet opvolgde, werd uit de stad gezet. De belegering van de stad door de Russen duurde van januari tot 29 april 1814, toen Davoust het gezag van Lodewijk XVIII erkende. Tussen 31 mei en 3 juni 1814 verlieten 12.000 soldaten en 700 burgers, allen Fransen, de stad ⁵⁸. In dienst van de wankelende reus heeft Beyts nog een bijzonder onpopulaire taak aanvaard. De vraag is in hoeverre hij deze nog kon weigeren. Hoewel dergelijke opdrachten van aard zijn er achteraf over te beweren dat de betrokken persoon er zijn vingers aan verbrandde, is ze slechts de aanleiding voor de niet-benoeming van Beyts in de Hollandse tijd. In Den Haag maakte men gebruik van het feit dat hij de eed aan de geallieerden niet tijdens de voorgeschreven periode aflegde, om hem opzij te schuiven ⁵⁹, maar in feite is zijn functie in Den Haag in 1810-

---

58. P. Verhaegen, *op. cit.*, V, p. 42. Gädicke, *Das Neue Deutschland 1813-1814*, Berlijn, 1953 (heruitgave), p. 258, 463-480, 526, 543-549, 571, 580, 603-631, 648. M. Prell, *Erinnerungen aus der Franzosenzeit in Hamburg von 1806 bis 1814. Für Jung und Alt erzählt von M. Prell. Herausgegeben von Dr. H.F. Beneke*, Hamburg, 1898, p. 66, 96, 135. Opmerkelijk is dat geen der beide Duitse auteurs Beyts bij naam vernoemt. Op p. 135 zegt Marianne Prell: «Zu all'den Personen, welche damals den Hamburgern so viel Herzeleid machten: Davoust, Vandamme, Hogendorp, Charlot, Chaban, gehörte auch dieser Maire Rüder».

59. Op 18 juni 1814 schrijft hij een brief naar de Nederlander Vincent waarin hij laat weten dat hij pas acht dagen terug is uit Hamburg. Hij verzoekt zijn functie van eerste voorzitter van het keizerlijk gerechtshof te Brussel opnieuw te mogen opnemen. Beyts, die er op wijst dat hij de Belgische nationaliteit bezit, is bereid uitleg te geven over zijn persoon, zijn gedrag, zijn functies en zijn zendingen. Hij vrees het onderzoek van zijn politieke principes niet. Hij verzoekt om een onderhoud om de kwestie uit te praten. Het antwoord op zijn verzoek was dat het overgemaakt werd aan het «conseil administratif», maar dat de knoop pas zou doorgemaakt worden wanneer België een definitieve regering had. H. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, Den Haag, 1905-1918, VII, p. 883.

1811 er de ware oorzaak van ⁶⁰, temeer daar hij Van Maanen, die in 1814-1815 één der belangrijkste figuren van het nieuwe regiem is, vier jaar eerder zo ontstemd had. Frans Beyts had daarenboven, zowel in de 100 dagen, als tijdens de periode waarin gediscussieerd wordt over het grondwetsproject de reputatie «Fransch- of althans liberaelgezind» te zijn ⁶¹.

Op één, vermoedelijk totaal losstaande, anecdote ⁶², en de reeds vermelde geschiedenis van het Gentse teater na, vinden we Frans Beyts in de Hollandse tijd pas op 1 juni 1829 terug. Op die dag, volop in de periode waarin Willem I voortdurend concessies doet om de oppositie de wind uit de zeilen te nemen, wordt «l'homme le plus éclairé de la nation» ⁶³ verkozen tot lid van de provinciale staten van Zuid-Brabant ⁶⁴. Hij werpt zich meteen op als woordvoerder

60. De baron de Stassart schrijft ongeveer in dezelfde periode: «La cause ici n'est pas désespérée. J'ai vu, hier, le duc d'Ursel qui m'a témoigné toujours le même intérêt. Il a parlé de moi au Prince. Le Prince lui a répondu que s'il ne m'avait pas placé d'abord, non plus que M. Peyques, préfet de Middelbourg, M. Beyts, etc. ... c'est que les lois françaises ayant déplu aux hollandais, ceux qui les faisaient exécuter d'une manière sévère n'avaient pu manquer de leur être désagréables, et que c'eut été mortifier et désobliger la nation que de nous accueillir dès le principe, mais il a, sur le champ, ajouté que plus tard, il me placerait, avec plaisir, et qu'il n'y avait, pour moi en particulier, aucune malveillance, et même il a autorisé M. le duc d'Ursel à me le dire». A.E.N., *Fonds Stassart - de Maillen*, bundel 335, map 5, brief 32, de Stassart aan zijn echtgenote.

61. P. Verhaegen, *op. cit.*, V, p. 224. H. Colenbrander, *Gedenkschriften van Anton Reinbard Falck*, Den Haag, 1913, p. 169.

62. Op 22 juli 1817 wordt er bij een zekere Donny, die gezocht wordt wegens afpersingen en beledigingen, huiszoeking verricht. Deze bevindt zich op dat ogenblik bij Beyts te Marly, op anderhalve mijl van Brussel. H. Colenbrander, *Gedenkstukken...*, VIII, 2, p. 41.

63. Tarte, de auteur van dit citaat, zou zijn menin^g over Beyts, zoals we die in de hiernavolgende zin terugvinden, wel vlug moeten wijzigen na diens tussenkomst in de Staten over de taalwetten: «Mais le Premier (d.i. Beyts) faisait son entrée, cette année aux Etats du Brabant; et il a cru sans doute ne pas devoir signaler ses premiers pas par des observations qui eussent ressemblé à une leçon;...». A.R.A.H., *Binnenlandse Zaken na 1813, Kabinet*, nr. 24, 12-8-1829, N858/475, 1e Y 18 (geheim), Tarte aan de Secretaris van Staat (9-8-1829).

64. A. Bartels, *Les Flandres et la Révolution belge*, Brussel, 1834, p. 87.

van de tegenstanders van de taalwetgeving en door toedoen van hem en van Kockaert, eveneens pas verkozen, keuren de Staten een verzoek tot de koning goed, waarin gevraagd wordt om facultatief gebruik van de twee landstalen in administratieve, rechterlijke en notariële akten, maar ook in de school voor geneeskunde, de athenea en de colleges van Brussel ⁶⁵.

Doordat de verkiezingen voor het Nationaal Congres de eerste gebeurtenis is sedert augustus 1830, waarin we Beyts aantreffen, kan het tijdstip van de breuk met het regiem van Willem I niet nauwkeurig bepaald worden. Hij kon afzijdig gebleven zijn, omwille van zijn leeftijd (in 1830 is hij 67 jaar), of om te vermijden nogmaals een misstap te begaan. Ofwel was zijn rol zo klein dat ze geen neerslag in de documenten heeft gekregen. Wanneer Félix de Mérode ⁶⁶ tot Congreslid verkozen wordt voor Brussel en Maastricht, en opteert voor Maastricht, komt Frans Beyts, die slechts plaatsvervangend lid was, op 16 november toch in het Congres ⁶⁷. De volgende dag reeds wijst hij er op dat de aanspraken van Willem I op het groothertogdom Luxemburg volgens het burgerlijk recht kunnen bestreden worden: in voorbije eeuwen zijn de Duitse erflanden met een fideicomis van de Nassau-tak van Otto overgegaan op die van Walram. Daar Willem I behoort tot de tak van de Otto's zijn zijn aanspraken nu niet rechtsgeldig. Op 22 november 1830 verklaart hij zich voorstander van een monarchie en twee dagen later stemt hij voor de uitsluiting van de Nassau's van de Belgische troon. Op 14 en 15 de-

65. A. De Jonghe, *op. cit.*, p. 329-338.

66. Félix de Mérode, ° Maastricht, 13-4-1791 - † Brussel, 7-2-1857. Hij kwam pas op het politieke toneel met de revolutie van 1830. Hij zetelde in de «Commission de Sûreté Publique», in het Voorlopig Bewind en in het Nationaal Congres. Hij werd ook genoemd als kandidaat voor de Belgische troon. Hij zetelde in de Kamer van Volksvertegenwoordigers en was herhaalde malen minister. E. Duchesne, *Félix de Mérode*, B.N., 1897, XIV, kol. 545-546.

67. E. Huyttens, *Discussions du Congrès National de Belgique, 1830-1831*, Brussel, 1845, I, p. 150.

cember kant hij zich tegen de oprichting van een eerste kamer, maar is hij voorstander van een senaat, waarvan de koning de leden zou aanduiden uit een door het «volk» verkozen lijst. Dit wijst duidelijk op een conservatief standpunt ⁶⁸. Op 3 februari 1831 stemt hij voor de bonapartistische troonpretendent, de hertog van Leuchtenberg, de zoon van Napoleons stiefzoon ⁶⁹ en op 24 februari 1831 geeft hij zijn stem aan de kandidaat-regent Félix de Mérode, aan wie hij zijn zetel in het Congres te danken heeft ⁷⁰. De tegenspraak, dat de liberaalgezinde Beyts stemt voor de conservatieve katholiek de Mérode, vindt wellicht een verklaring in het feit dat hij als «meest schrandere man van het land» in staat is de ware hoedanigheden van de kandidaten te beoordelen. Op 4 juni 1831 spreekt hij zich uit ten gunste van Leopold van Saksen-Coburg, hoewel hij voorstander was van het behoud van Zeeuws-Vlaanderen, Limburg en Luxemburg, terwijl Leopold als voorwaarde had gesteld dat de protocollen van Londen aanvaard moesten worden ⁷¹. Zijn stem werd dan ook ongeldig verklaard ⁷². Op 9 juli 1831 stemt hij niettemin voor het aanvaarden van de achttien

---

68. E. Huyttens, *op. cit.*, I, p. 166, 254, 318-319, 441, 501.

69. E. Huyttens, *op. cit.*, II, p. 454.

70. E. Huyttens, *op. cit.*, II, p. 588.

71. Op het ogenblik van zijn overlijden had Beyts een testament opgemaakt ten voordele van de echtgenoot van een nicht die bij hem inwoonde. Dit testament was echter niet ondertekend. Vermoedelijk was de zaak nog niet in het reine toen een familielid, misschien de neef in kwestie, een werkje schreef waarin een opsomming van de onroerende eigendommen van Beyts vermeld staat. De geciteerde gemeenten zijn: Bassevelde, Oosteeklo, Zelzate, Sint-Laureins, Clayen (?), Winkel, Vrasene, Kieldrecht, Kallo, Verrebroek, Sint-Gillis, Nieuwkerke, Doel, Sinaai, Sint-Pauwels, Zandvliet, Brugge, Wenduine, Nieuwmunster, Eegen (?), Erstert (?), Bas-Warneton, De Klinge, Hontenisse, Stoppeldijk, Axel, Koewacht en Westdorpe. De laatste zes liggen over de huidige grens en vormen wellicht een verklaring voor zijn eis o.m. Zeeuws-Vlaanderen te behouden. *L'Indépendant*, 22 februari 1832, p. 1, kol. c. J.B.A. Vandamme-Vandermaeren, *Mémoire explicatif de la gestion de M. Edouard Joseph van de Poele, notaire résidant à Gand, dans la liquidation des successions de M. et Mme Beyts, décédés à Bruxelles*, Rijsel, 1839, 16 p.

72. E. Huyttens, *op. cit.*, III, p. 269.

artikelen ⁷³. Gedurende de zittingen van het Nationaal Congres schreef Frans Beyts tientallen juridische bijdragen op zijn naam, zowel wat betreft het tot stand komen van de grondwet als van een reeks andere wetten.

Nadat hij in augustus 1831 op de patriottische kandidatenlijst voor de senaat had gestaan, wordt hij op 29 augustus tijdens de tweede stemronde verkozen ⁷⁴. Ondanks alle wederwaardigheden is het fortuin van Frans Beyts er sinds het jaar IV zeker niet op verminderd ⁷⁵. Als gevolg van de ruime bekendheid die hij opnieuw verworven had tijdens de maanden dat het Nationaal Congres bijeenkwam, werd Beyts verkozen tot ondervoorzitter van de senaat op 12 september 1831. Twee maand later, op 3 november, stemde hij, zoals te verwachten was, tegen het aanvaarden van het verdrag der 24 artikelen ⁷⁶. Frans Beyts, die sinds oktober 1830 ook Brussels gemeenteraadslid was ⁷⁷, overleed in de hoofdstad op 15 februari 1832 ⁷⁸.

Doordat hij reeds op jeugdige leeftijd, als gevolg van zijn schitterende studies, bij de Oostenrijkers met hoge posten bedacht werd, is Frans Beyts, natuurlijk ook omdat hij met de gevolgde politiek instemde, aan de Habsburgers trouw gebleven tot hun definitief vertrek in 1794. Heel lang blijft hij maar een gematigd partisaan van het Frans regiem, en zelfs als hij al prefect is, wordt nog regelmatig verwezen naar zijn royalistische opvattingen en zijn bindingen met

---

73. E. Huyttens, *op. cit.*, III, p. 565-567.

74. L. Hymans, *Bruxelles à travers les âges*, Brussel, 1838, I, p. 62, 64-65.

75. Terloops mag hier wel vermeld worden dat hij als voorzitter van het keizerlijk hof te Brussel een jaarwedde had van 20.000 frank. Na 1830 werd dit herleid tot 9.000 frank per jaar. W. Van Hille, *De ambtstrouw van een Brugse Primus, Franciscus Josephus Beyts, 1763-1832*, Biekorf, 1965, LXVI, p. 219-220.

76. L. De Lichtervelde, *Le premier Parlement de la Belgique indépendante*, La Revue générale, november 1923, p. 512. L. Hymans, *op. cit.*, I, p. 67. Ch. Poplimont, *La Belgique depuis 1830. Révolution belge 1830-1848*, Brussel, 1852, p. 385.

77. E. Witte, *op. cit.*, II, p. 15.

78. F. Stappaerts, *op. cit.*, B.N., 1868, II, kol. 410.

koningsgezinden. Hij is voor Bonaparte echter onmisbaar in de magistratuur. Niet alleen zijn functies te Brussel, maar vooral zijn twee zendingen in het buitenland, Den Haag en Hamburg, onderstrepen dat. Zijn opdracht in Noord-Nederland stelt hem voor praktisch de gehele Hollandse tijd op verplichte passiviteit, maar het is slechts een intermezzo. Na «1830» heeft hij maar ongeveer anderhalf jaar meer te leven. Het is echter voldoende om aan te tonen dat zijn door velen geprezen scherpe geest nog niet verzwakt is en dat hij de hoge ambten, die hem dan te beurt vallen, nog aankan.

Frans Beyts heeft deze woelige halve eeuw dus politiek overleefd. Alleen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk hield hij zich afzijdig, maar dit is een gevolg van het veto van Willem I tegen de ex-Franse ambtenaren. De levensloop van deze Brugse jurist toont dus aan dat de Franse Revolutie, de verschillende regimes en de institutionele ommekeer waardoor de periode 1785-1835 gekenmerkt wordt, geen fundamentele wijzigingen heeft veroorzaakt in de houding van Beyts ten opzichte van de overheid.

L. FRANÇOIS

De beveiliging van het Brugse kunstbezit tijdens de oorlog 1914-1918

Inleiding.

Er mag niet gezegd worden dat Brugge kort vóór de oorlog 1914-1918 beschikte over een minimum aan deskundig personeel en aangepaste middelen om er het uitzonderlijk rijk kunstbezit te verzorgen en te beschermen. Na de succesrijke tentoonstelling van 1902, *Les Primitifs Flamands*, en ingevolge de hevige perscampagne die sedertdien de minder goede bewaring van de meesterwerken te Brugge had aangeklaagd, was bij het stadsbestuur het bewustzijn gegroeid dat er op dit vlak iets moest gedaan worden. In deze vooroorlogse periode waren de conflicten dagelijkse kost, tussen het bestuur en degene die zich gevraagd of ongevraagd inlieten met het museumleven en het promoveren van de kunst. De inrichting van tentoonstellingen, het herwinnen en verzamelen van de kunstvoorwerpen uit het verleden — taak die het Archeologisch Genootschap van Brugge sedert 1865 had opgenomen — de museumkundige zorgen voor het eigen bezit, het liep alles uit de hand, zodat de magistraat geleidelijk een poging ondernam om ook in deze sector van het stedelijk leven enig gezag uit te oefenen ¹.

---

1. Voornaamste bronnen en gebruikte afkortingen:
OAM, 28: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Oud Archief Musea, dossier 28, *Oorlog, Kunstschaten, voorzien, documenten* nummerd van 1 tot 200.
OAM, 14: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Oud Archief Musea,

Op 14 maart 1914 had de Gemeenteraad de verordening op de kunstmusea enigszins gewijzigd. Bevestigd werd dat de bewaring en het bestuur van de musea toevertrouwd waren aan een Commissie onder voorzitterschap van de burgemeester — toen graaf Amédée Visart de Bocarmé — en ondervoorzitterschap van de schepen van Schone Kunsten, alsdan de heer Louis Ryelandt. Maakten ook van rechtswege en voor het leven deel uit van de Commissie, wegens een vroegere overeenkomst met de *Jointe* van de Academie voor Schone Kunsten, de heren Eugène Copman en dokter De Meyer ².

Toen het directie-comité van het Archeologisch Genootschap van Brugge op 4 december 1913 vergaderde, onder voorzitterschap van dr. De Meyer, moest in dit bestuur een nieuw lid benoemd worden. Verschillende personen werden voorgedragen, waaronder Camille Tulpinck, die de enige was die zich kandidaat had gesteld. De zaak werd evenwel verdaagd. Op de volgende vergadering, d.d. 5 februari 1914, werd niet C. Tulpinck, maar Louis Reckelbus aangesteld ³.

C. Tulpinck, gewezen secretaris-generaal van de tentoonstelling *Les Primitifs Flamands*, inrichtend lid van het *Congrès Archéologique et Historique* (1902) en secretaris-verslaggever van de vierde sectie *Primitifs Flamands*, voorzitter van de door hem gestichte *Association pour la publication des monuments de l'Art flamand*, was een typische Brugse

---

Bescherming van de schilderijen tijdens de oorlog 1914-1918, dossier 6, documenten genummerd van 201 tot 209.

OGB, 134: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Archief Oudheidkundig Genootschap van Brugge, dossier 134.

PV: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Archief Oudheidkundig Genootschap van Brugge, register van de *processen-verbaal* van de vergaderingen van het bestuurscomité, 14 maart 1912 - 6 januari 1927. GB, 1914: *Gemeentebblad der Stad Brugge*, dl. 58, 1914, Brugge 1919. GB, 1915,...: *Gemeentebblad der Stad Brugge*, dl. 59, 1915, Brugge 1919; *Id.* 1916, Brugge 1919; *Id.* 1917, Brugge 1920; *Id.* 1918, Brugge 1920.

DS: Jos. De Smet, *Brugge onder de oorlog 1914-1918*, Brugge 1955.

2. GB 1914, 105-106, en *Bijvoegsels*, nr. 2, 1-8. Zie ook GB, 1908, dl. LII, 117-120.

3. PV, Vergaderingen van 4 december 1913 en 5 februari 1914.

figuur. Aanhoudend liep hij met nieuwe plannen rond. Sedert 1908 — voorzeker tengevolge van het feit dat hij in de tentoonstelling *La Toison d'Or* (1907) niets in de pap had mogen brokken — trachtte hij het stadsbestuur, de provinciale overheid en de minister van wetenschappen en kunsten te overhalen hem de vrije hand te geven, alsmede fondsen, om te Brugge een hele reeks tentoonstellingen in te richten, gewijd aan de «oude meesters van de 14e en de 15e eeuw». De eerste manifestatie zou samenvallen, in 1915, met de blijde inkomst te Brugge van de Koning en de Koningin ⁴. Hoe de zaak evolueerde, zodat Tulpinck in maart 1914 van de Brugse Gemeenteraad een toelage bekwam van 10.000 frank om een tentoonstelling in te richten gewijd aan het... «Romantisch Tijdvak» — zonder nadere uitleg — blijft een raadsel. Het kwam er maar op aan, menen wij, de man een kans te geven zijn bemoeizucht en idealistische begeestering enigerwijze te laten uitleven. Niet-tegenstaande de vele bezwaren van gemeenteraadslid Bernard Minnebo, zegevierde Tulpinck, dank zij de steun en de bestuurlijke spitsvondigheden van schepen Victor Van Hoestenbergh ⁵.

Toen te Brugge op 21 augustus 1914 vernomen werd dat Brussel door de Duitsers de dag voordien was ingenomen, vergaderde ook het directie-comité van het Oudheidkundig Genootschap en dit voor de laatste maal vóór de bezetting van de Westvlaamse stad. Beslist werd, in het licht van de omstandigheden, de sleutels van Gruuthuse toe te vertrouwen aan de voorzitter dr. De Meyer. Deze belastte er zich mee, naargelang de komende toestanden de nodige maatregelen te treffen. Belangwekkend is uit deze beraadslaging, waaraan deelnamen de directieleden Steyaert, Gilleman,

---

4. *Les anciens arts de Flandre*, in *La Patrie*, dagblad Brugge, 22 januari 1904, 2; *Les Expositions d'Art Anciens à Bruges*, in *Journal de Bruges et de la Province* weekblad Brugge, 20 februari 1914, 1; C. Tulpinck, *Les Expositions d'œuvres de Maîtres Anciens*, ib, 1-2. Deze bladen berusten in: OGB, 115.

5. GB, 1914, 133-135, 173-179.

graaf Herwyn, Vierin en Van den Haute, te vernemen welke opvattingen er in de Brugse kunstmiddens heersten over het doen en laten van de Duitsers in verband met het culturele erfgoed: de veiligheid van het Gruuthusebezit zal niet in het gedrang komen, want tot hiertoe blijkt het niet dat de Duitsers in de door hen bezette gebieden, inbreuk hebben gemaakt op het eigendomsrecht t.o.v. het kunstbezit ⁶.

Naast de hoofdfiguren uit de Brugse kunstmiddens die reeds ter sprake kwamen, moet nog iemand vermeld worden die in het toenmalige stadsbeleid een belangrijke rol speelde, t.w. ingenieur-stadsarchitect Cl. Salmon. Het volstaat de grondige historische en technische bijdragen na te lezen die deze knappe ambtenaar in het Gemeentebled van 1914 publiceerde over het stadhuis, over de Brugse beiaard, over de toegangswegen naar Gruuthuse en over het onder zijn leiding ontstane nieuwe plan van Brugge, om overtuigd te zijn dat, bij gebrek aan museumkundig personeel, de stad kon rekenen op de toewijding en de talenten van de directeur van de Technische Dienst ⁷. Bij hem zullen de sleutels berusten wanneer de Duitsers met aandrang begonnen te informeren naar de door de Brugse overheid «weggestoken Primitieven».

1914 : De meesterwerken geborgen.

Een twaalfstal dagen voor de bezetting van Brugge door het Duitse leger, had de Gouverneur van West-Vlaanderen, Leon Janssens de Bisthoven, alle gemeentebesturen van de toen nog vrije provincie, aangemaand de kunstschaten in veiligheid te brengen ⁸.

Bij het stadsbestuur van Brugge had baron de Gerlache, marineofficier, zijn diensten aangeboden om de voornaam-

---

6. PV, vergadering van 21 augustus 1914.

7. GB, 1914, *Bijvoegsels*, nr. 3, 9-104.

8. OAM, 28, nr. 117 (gedrukte tweetalige omzendbrief, Provinciaal bestuur van West-Vlaanderen, 2e bestuur, 3e afdeling, nr. 31201, 2.10.1914).

ste kunstwerken naar Londen over te brengen. Dit gebeurde in akkoord met de Engelse overheid. De schilderijen zouden bewaard worden in de Royal Academy. In het Schepen-college waren de meningen over dit voorstel verdeeld. Er werd beslist het advies van de Gemeenteraad in te roepen ⁹. Onder voorzitterschap van burgemeester Visart, vergaderde de Gemeenteraad in geheime zitting, op 8 oktober 1914. Er stond slechts één punt op de dagorde, het «verbergen der schilderijen». Door de vijftientig aanwezige gemeenteraadsleden werd eenparig beslist de schilderijen, d.w.z. de «voornaamste taferelen» te Brugge te bewaren en tegen brand en ontploffingen te beveiligen ¹⁰.

De schepen voor Schone Kunsten Ryelandt, de conservator Copman en de stadsingenieur Salmon werden belast meerdere lokalen te onderzoeken en het meest geschikte te kiezen om er de schilderijen te bergen. De voorkeur ging naar de kelder van het huis Arents, Dyver 16. Deze was stevig overwelfd en bood een voldoende droge atmosfeer. Overigens zou men er bakken met kalk plaatsen om de vochtigheid op te nemen. Een bevredigende ventilatie kon langs de keldervensters bekomen worden.

Van 10 tot 14 oktober, telkens te 4 uur in de morgen, werden de voornaamste schilderijen bij middel van een draagberrie overgebracht van het Museum van de Sinte-Katelijnestraat naar het huis Arents ¹¹. Het betrof volgende schilderijen: de Madonna met Kanunnik Joris Van der Paele, van Jan van Eyck; het Portret van Margareta van Eyck, van Jan van Eyck; de Dood van Onze-Lieve-Vrouw, van Hugo van der Goes; het Moreel-triptiek, van Jan Memling; het Oordeel van Cambyses, twee panelen, van Gerard David; de Doop van Christus, van Gerard David; de Predi-

---

9. OAM, 6, nr. 207. *Note pour le Collège concernant l'enlèvement des tableaux les plus importants du Musée ancien, et leur remise en place* (get. L. Ryelandt en ged. 28.3.1915).

10. GB, 1914; OAM 28, nrs. 115-116.

11. OAM, 6, nr. 207, o.c.

king van Joannes en Doop Christi, miniaturen, toegeschreven aan Gerard David en de Portretten van Jan Fernaguut en Adriana De Buck, van Pieter Pourbus (vgk. ook bijlage I, 7). In het geheel acht werken dus, op de achtenzeventig die toenmalig volgens de *Nomenclature* van 1913, in het Museum van Oude Kunst, Katelijnestraat, waren bewaard ¹². Een aantal belangrijke schilderijen, zoals het Portret van Filips de Goede, de Mater Dolorosa en Christus met doornen gekroond, naar Rogier Van der Weyden, het Laatste Oordeel van Hieronymus Bosch, de panelen van Jan Provoost en vele andere, werden toen niet geborgen.

Twee politieagenten hadden bij prachtig weder de transporten begeleid. Schrijnwerker Van Middel en zijn helper (die woonde op de Steenbrugse Wandeling) hadden in de kelder een houten onderstel waarop staanders opgetimmerd, om de schilderijen te stutten. De heren Ryelandt, Copman en Salmon hadden alle verrichtingen bijgewoond. Er werd ook een hygrometer geplaatst. De huisbewaarder van Gruuthuse had opdracht gekregen de keldervensters volgens de weersomstandigheden te openen of te sluiten. Conservator Copman kwam regelmatig de toestand van de schilderijen nazien, alsmede ingenieur Salmon. Omdat de Duitse overheid met aandrang begon te vragen waar de schilderijen zich bevonden, liet men de sleutels niet meer in Gruuthuse. Ze werden toevertrouwd aan ingenieur Salmon, de enige die van toen af aan nog regelmatig de toestand van de schilderijen kwam nazien.

1915 : Versjouwde meesterwerken. Gruuthuse's koper en tin niet opgeëist.

Men vermoedt dat de Duitse overheid nooit precies heeft geweten waar de meesterwerken geborgen waren. Kommandant Freiherr von Butlar had tenslotte verklaard dat hij

---

12. *Ville de Bruges, Musée Ancien, Rue Ste Catherine, Nomenclature des tableaux*, Bruges, 1913.

wel wist dat de schilderijen te Brugge werden bewaard, doch niet op welke plaats. Toen drukte admiraal von Schroeder de uitdrukkelijke wens uit de schilderijen terug in het museum te zien plaatsen ¹³.

Ter geheime zitting van de Gemeenteraad van 24 maart 1915 werd door burgemeester Visart meegedeeld dat de Duitse overheid «het wegsteken der schilderijen.. als een bewijs van wantrouwen aanzag». De Duitsers wensten dat de taferelen op hun gewone plaats zouden worden tentoongesteld. Schepen Van Hoestenberghé verklaarde dat de stad tegen 25 maart een geldboete van 10.000 mark moest betalen, omdat een Duitse vlag was besmeurd geweest en officiële berichten waren gewijzigd geworden, hetgeen volgens de Duitsers bewees dat het stadsbestuur tekort schoot in de politietaak. De geldboete werd spoedig en vóór de gestelde datum betaald, opdat deze zaak geen invloed zou hebben op het in te nemen standpunt betreffende de schilderijen ¹⁴. Desaangaande had men sedert drie dagen met de Duitse overheid onderhandeld.

Nu waren de gemeenteraadsleden, in de gegeven omstandigheden van oordeel, dat het geraadzaam was gewillig gevolg te geven aan een wens van de Duitse overheid, liever dan mogelijke huiszoekingen te zien gebeuren of een op-eising te beleven, alsmede het wegnemen onder dwang van de Brugse meesterwerken ¹⁵. De Gemeenteraad besliste de schilderijen in het Museum te doen herplaatsen en de toegang tot het Museum kosteloos te stellen voor de Duitse troepen, mits er gevraagd worde:

«1. dat de onderofficieren en soldaten zouden moeten voorzien zijn van eene bemachtiging van de Kommandantur; dat zij slechts per groepen van vijftien het Museum zouden bezoeken en dat zij zouden vergezeld zijn van een geleider;

---

13. OAM, 6, nr. 207, *o.c.*

14. GB, 1915, 13-14; cf. ook DS, 37.

15. OAM, 6, nr. 207, *o.c.*

2. dat het rooken in het Museum en het aanraken der schilderijen en kunstvoorwerpen stiptelijk verboden zij;
3. dat de duitsche overheid hare medewerking zou verleenen voor de bewaking van het Museum en van zijne kunstschat-ten»¹⁶.

De twee eerste voorwaarden werden klaarblijkelijk ingegeven door de secretarie die, reglementair en plichtbewust, de bepalingen van artikels 20 en 21 van de Verordening op de Musea voor Schilder- en Beeldhouwkunst, aan het College had voorgeschoteld¹⁷. Het zal later blijken dat de, in de vorm van schuchtere vraag gestelde voorwaarden, door de Duitse overheid volledig werden ingewilligd¹⁸ (bijlage I, 2).

Op de dag zelf van de beslissing van de Gemeenteraad, 24 maart 1915, werden de schilderijen, bij regenachtig weder, doch beschermd met wollen dekens, en onder begeleiding van drie Feldgendarmen, naar het Museum teruggebracht. Het transport gebeurde in éénmaal, te 20 uur 15, met drie draagberies en zes werklieden, o.l.v. Van Middel. De andere schilderijen die intussen ter plaatse, in het Museum, ook geborgen waren geweest, werden teruggehangen. Het Museum was op 25 maart volledig heropgeschikt¹⁹. Tot begin juli bleef alles rustig. Toen heerste bij het stadsbestuur ongerustheid, wegens de herhaalde bom-aanvallen die de stad had geleden. Op 6 juli werd een brief gericht tot de Kommandantur. De franse tekst werd als volgt in het Duits vertaald:

Kaiserlicher Kommandant,

Wir beehren uns Ew. Hochwohlgeboren mitzuteilen dass die letzten Ereignisse die Sicherheit der im Städtischen Museum ausgestellten Gemälde sehr ernst bedrohen.

16. GB, 1915, 14-15.

17. Zie 2.

18. OAM, 28, nr. 161.

19. OAM, 6, nr. 207, o.c.

Dieser Zustand verursacht uns sehr grosse Unruhe und wir glauben nicht länger die sehr schwere Verantwortlichkeit auf uns nehmen zu können, die dieser Zustand hervorbringt.

Wir sind nämlich nicht mer gegenüber unseren Mitbürgern verantwortlich sondern auch gegenüber der ganzen Welt, die Interesse hat an der Bewahrung unserer Kunstgemälde.

Wir haben demzufolge die Absicht unsere Gemälde erneut gegen die Bomben zu schützen, und wir halten es für nützlich Ew. Hochwohlgeboren davon in Kenntnis zu setzen.

Der Stadtsekretär   Bürgermeister und Stadtrat ²⁰.

In juli treedt voor het eerst officieel Camille Tulpinck op, die van nu af aan regelmatig in de bewaring van de kunstwerken een rol zal spelen. Bij brief van 7 juli deelt C. Tulpinck aan het College van Burgemeester en Schepenen een beraadslaging mede van de Provinciale Commissie voor Monumenten. Er wordt er op aangedrongen algemene maatregelen te nemen tot behoud van de kunstwerken in alle instellingen die ofwel onder het gezag van het stadsbestuur vallen ofwel van toelagen genieten. De maatregelen moeten op initiatief van het Stadsbestuur en samen (*conjointement*) met de Provinciale Commissie voor Monumenten, — d.w.z. met C. Tulpinck — genomen worden ²¹. Het College beantwoordt deze brief vrij nuchter: het stadsbestuur is steeds zeer bezorgd geweest om het behoud van het kunstbezit; de schilderijen zijn reeds opnieuw in veiligheid gebracht. Dit antwoord wordt niet tot de heer Tulpinck gericht, maar tot de Provinciale Commissie voor Monumenten ²².

Op 14 juli schrijft Freiherr von Buttlar dat de kunstschaten van de stad wegens het gevaar van vliegtuigen opnieuw in verzekerde bewaring mogen gebracht worden. Het trans-

---

20. OAM, 28, nrs. 33-34.

21. OAM, 28, nr. 112.

22. OAM, 28, nr. 111 (minute).

port mag evenwel niet vóór 15 juli 's namiddags gebeuren, omdat voordien nog een bezoek moet kunnen plaats hebben ²³. Vier dagen later beveelt de Kommandantur dat alle schilderijen uit de stedelijke musea, evenals de kunstschat-ten van het Sint-Janshospitaal op woensdag 21 juli moeten kunnen bezichtigd worden ²⁴ ! Burgemeester Visart meldt hetzelfde nieuws aan schepen Ryelandt: de Duitse kommandant wenst de schilderijen te laten bezichtigen door een hoge personaliteit. De kommandant was er over eens, aldus schrijft Visart, dat dergelijke experimenten niet meer mogen herbeginnen en erger zouden zijn dan een bombardement ²⁵ !

Met de bedoeling een einde te stellen aan het herhaald oversjouwen van de meesterwerken, vergadert op 22 juli het College samen met de Commissie voor Openbare Onderstand om de tekst van een brief op punt te stellen, die men zou richten tot de Kommandantur. Verwijzende naar de brief van de kommandant, d.d. 18 juli 1915 (zie noot 24) wordt door beide besturen gewezen op het aanhoudend en groot gevaar dat de kunstwerken lopen en op de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur tegenover de medeburgers en de gehele wereld. Anderzijds zijn de manipulaties er van even gevaarlijk en nadelig, ook wegens de veranderingen van temperatuur die ze op deze wijze ondergaan. Bijgevolg zal men de schilderijen definitief bergen, indien men de zekerheid kan hebben dat ze niet meer moeten getoond worden ²⁶. Het antwoord van von Buttlar laat niet op zich wachten. Het wordt door hem eigenhandig in Duits onderschrift op de stedelijke brief bezorgd:

23. OAM, 28, nr. 108 (eigenhandige brief).

24. OAM, 28, nr. 199 (Kommandantur nr. 3408, 18 juli 1915, get. Fhr. von Buttlar).

25. OAM, 28, nr. 198 (eigenhandige brief).

26. OAM, 28, nr. 106 (*Uittreksel uit het proces-verbaal der zitting van het Schepencollege van 22 juli 1915*; nr. 104, minute van brief in het Frans, d.d. 24 juli 1915; nr. 105, vertaling in het Duits van zelfde datum; nrs. 102-103, brief wordt op dezelfde datum aan de Commissie voor Openbare Onderstand medegedeeld).

«de verzekering dat de bezichtiging van de schilderijen niet meer geëist zal worden, kan niet gegeven worden. Daar het ruchtbaar is geworden dat ze opnieuw tentoongesteld werden, mag men zich verwachten aan toenemend bezoek. Het gevaar dat ze door een bom zouden getroffen worden is zo miniem, dat het niet noodzakelijk is ze te verbergen. Men zou ze evengoed tegen de bliksem kunnen verzekeren!»²⁷. De daarop volgende dag was er inderdaad reeds een nieuw bevel om de schilderijen van het stedelijk Museum en van het Sint-Janshospitaal voor een bezoek tentoon te stellen²⁸.

De opeising, onder de vorm van verplichte verkoop van het koper en ander metaal, op 16 november 1915 door de bevelvoerende admiraal von Schroeder ook te Brugge uitgevaardigd, ging het bestuurscomité van Gruuthuse, d.i. het Archeologisch Genootschap, in beroering brengen. Zoals voorschreven was in paragraaf 2 van de Bekendmaking was «het hoofd van ieder huisgezin verplicht tegen 29 november aan den Burgemeester, op de hem afgeleverde formulier schriftelijk aan te geven hoeveel metaal- en huisgerief in zuiver koper, geel koper, brons of in een ander koperrijk mengsel, in nickel of tin, zich in zijn bezit bevindt. Daarbij moet het gewicht, volgens schatting, opgegeven worden. Moeten bijzonderlijk verklaard worden: ketels, potten, kookgerief, het ongebruikt huisgerief, dakbedekingsmaterieel». En paragraaf 6: «Voor huizen of woningen die toebehoren aan openbare of private maatschappijen of genootschappen, is de wettelijke vertegenwoordiger tot de aangevinge verplicht...»²⁹. In Gruuthuse werd een in-

27. OAM, 28, nr. 100 (brief van Burgemeester en Schepenen, d.d. 24 juli 1915 waarop het antwoord van von Buttlar, van dezelfde datum).

28. OAM, 28, nr. 196 (Kommandantur nr. 3544, d.d. 25 juli 1915); nr. 98 (minute van brief van het College aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 25 juli 1915).

29. OGB, 134 (affiche van 16 november 1915, drukkerij G. Barbiaux-De Gheselle, Waalsestraat 22; ook het officieel aangifteformulier — de «formulier» waarvan sprake — is in het dossier bewaard).

ventaris opgemaakt, met het oog op de aangifte (zie bijlage I, 1). Het blijkt dat het Gruuthusegenootschap, ingevolge ook de voetstappen van de voorzitter dr. De Meyer, vrijgesteld werd van de opeising. Het Genootschap liet op 1 december aan de bevelhebber baron von Buttler een bedankingsbrief geworden ³⁰. Daarentegen en naar aanleiding van deze opeisingen, werden de koperen kandelaars van het Gild van de Brugse bakkers, aan het Gruuthusemuseum overgemaakt ³¹.

1916 : *Het museumbezoek geregeld.*

Het volgende bevel van de Kommandantur om de musea open te stellen kwam pas zes maanden later, op 11 juni. Op deze datum moesten van 16 uur af open blijven: *das Grothous-Museum, das Städtische Museum und das Museum im Johanneshospital*. Wellicht ter attentie van de stafkoeriers draagt het bevel een opschrift met rood potlood: *Sofort*. Het werd voor kennisneming ondertekend door de drie betrokken bewakers. G. Haegbaert, Daled en Louis Verhofstadt ³². Op 27 oktober 1916 deelt het stadsbestuur aan de Kommandantur de openingsuren van het stedelijk museum mede t.w. op de weekdays van 10 tot 13 en van 14 tot 18 uur, op de zondagen van 10 tot 13 uur. Het stadsbestuur zou de kommandant dankbaar zijn *das fortan oben verzeichnete Stunden pünktlichst in Acht genommen werden*; men zal evenwel maatregelen nemen om het Museum op verzoek van de kommandant op andere uren te laten bezichtigen ³³. Namens de Kommandantur antwoordt Oberleutnant Rogge akkoord te gaan met de uurregeling «zoals deze vroeger door de Komman-

30. OGB, 134, minute van brief d.d. 1 december 1915.

31. PV, vergadering van 30 augustus 1917, bijlage aan het verslag: *Rapport de M. Le Président sur sa gestion août 1914 - août 1917*.

32. OAM, 28, nr. 195 (Kommandantur nr. 4084 I, d.d. 11 juni 1916). Voor Daled tekende zijn echtgenote.

33. OAM, 28, nr. 81 (minute, d.d. 15 oktober 1916).

dantur zelf werd vastgesteld»³⁴ ! Op 1 december 1916 werden deze openingsuren van het stedelijk museum en de voorwaarden in dewelke het bezoek kon gebeuren, uitgeplakt. De tekst van deze affiche houdt zeer duidelijk verband met de formulering van de voorwaarden van het stadsbestuur, zoals de Gemeenteraad op 24 maart 1915 er de toepassing van aan de Duitse overheid had gevraagd (zie bijlage I, 2).

1917 : Vliegeraanvallen en de bescherming met matrassen. De kunstdepots van C. Tulpinck en andere tussenkomen.

Op 7 februari 1917 had te Brugge een van de zwaarste vliegeraanvallen van de oorlog plaats³⁵. Tijdens de geheime zitting van de Gemeenteraadsvergadering van 20 februari, wordt op voorstel van Schepen Ryelandt beslist de kunstschaten opnieuw in veiligheid te brengen³⁶. Reeds op 15 februari hadden Burgemeester en Schepenen de Kommandantur op de hoogte gesteld van getroffen maatregelen (die waarschijnlijk sedert een hele tijd werden toegepast). Ieder schilderij is beschermd door een matras, de vensters langs binnen voorzien van een matras en langs buiten van gekapitonneerde blinden. Het aanbrengen van dit beschermingsmaterieel vereist ongeveer een half uur. Het is niet mogelijk bij de aankomst van een onverwacht vliegtuig deze voorzorgsmaatregelen tijdig aan te wenden³⁷.

In zitting van het Schepencollege van 22 februari, werden de gebeurtenissen in verband met de schilderijen, se-

---

34. OAM, 28, nr. 80 (Kommandantur nr. 7419 I, d.d. 17 oktober 1916, get. O.L. Rogge). Oberleutnant Rogge was de Duitse officier die op 29 september tot 3 oktober 1916 waarnemende burgemeester van Brugge werd en belast met het dwangbestuur, wegens de afzetting van de burgemeester Visart en de schepenen omdat zij hadden geweigerd de lijsten van de Brugse werklozen over te maken, cf. GB, 1916, 323-333.

35. DS, 41, 44.

36. GB, 1917, 431.

37. OAM, 28, nr. 90 (minute van brief d.d. 15 februari 1917).

dert oktober 1914 in een lang proces-verbaal gerekapituleerd. Hieruit blijkt dat ook het gewelf van het Museum overdekt is met zakken, opgevuld met zand. Men zal de schilderijen op deze wijze ter plaatse laten, doch bij meerder gevaar is de schepen van Schone Kunsten gemachtigd de meesterwerken naar de vorige schuilplaats over te laten brengen (zie bijlage I, 3).

In maart 1917 heeft de Duitse overheid het inzicht de kunstwerken weg te nemen *zur Sicherung vor der Gefahr der Zerstörung durch kriegelerische Ereignisse*. De verrichtingen — t.w. het inpakken, het vervoer en... de aanwijzing van de bestemming — zullen gebeuren volgens de richtlijnen van Leutnant Flesche, aangesteld als deskundige. Ingevolge een bespreking van schepen Ryelandt met luitenant Flesche en een bezoek aan het Museum, dat als schuilplaats bestempeld wordt, bleven de Duitse plannen voorlopig zonder gevolg³⁸.

De door de bezettende macht voorziene verplaatsing van de kunstwerken, inzichten die een algemene toedracht hadden en ook het particulier bezit betroffen, veroorzaakten op 7 maart een tussenkomst van C. Tulpinck. Deze trad op als secretaris en afgevaardigde van de Provinciale Commissie voor Monumenten. Hij vroeg dat het stadsbestuur in samenwerking met genoemde commissie — *institution gouvernementale* — algemene maatregelen zou voorzien. De heer Tulpinck wordt op het Schepencollege ontboden³⁹.

Op 21 maart en waarschijnlijk ingevolge het onderhoud met de heer Tulpinck, laat het College aan de openbare

---

38. OAM, 28, nrs. 32, 31 (formulier van overdracht onder de titel *Protokoll*); nr. 30 (minute van brief van schepen Ryelandt waarbij deze aan luitenant Flesche rendez-vous geeft in het Museum, waar ook de conservator aanwezig zal zijn, d.d. 6 maart 1917).

39. OAM, 28, nr. 76 (eigenhandige brief van C. Tulpinck, d.d. 7 maart 1917; nr. 75 (minute van brief van burgemeester en schepenen d.d. 12 maart 1917, om de heer Tulpinck op een der vergaderingen van het College te ontbieden).

instellingen een brief geworden waarbij herinnerd wordt aan de onderrichtingen van de Gouverneur van West-Vlaanderen betreffende het beveiligen van de kunstschaten (d.d. 2 oktober 1914; zie noot 8). De aandacht wordt getrokken op het gevaar van beschadiging door de luchtverplaatsing en de glasscherven. Aanbevolen wordt de vensters te voorzien van matrassen «die gemakkelijk kunnen geplaatst en afgenomen worden»⁴⁰. Spoedig kwam er een antwoord van de Kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw. Men voorziet er in geval van eigenlijk bombardement, het Madonnabeeld van Michel Angelo en de belangrijkste schilderijen te bergen in een goed overwelfd en beschermd lokaal. Intussen en tegen het gevaar van ontploffingen zullen de vensters, althans 's nachts, van matrassen worden voorzien⁴¹.

In het Oudheidkundig Genootschap zou de stedelijke omzendbrief een aantal maatregelen verwekken. De voorzitter dr. De Meyer vroeg op 24 maart dat de stedelijke Technische Dienst spoedig ter plaatse in het Gruuthusemuseum de te nemen voorzorgen zou komen onderzoeken. Er volgde een bezoek op 29 maart van burgemeester van Caloen, in gezelschap van schepen Ryelandt en ingenieur Salmon. Het Gruuthusemuseum en het Arentshuis werden uitgerust met zakken, gevuld met zand; tegen de vensters werden matrassen geplaatst. De etsen- en prentenverzameling Steinmetz werd ca. 15 mei overgebracht van het hotel Arents naar het Gruuthusemuseum⁴².

---

40. OAM, 28, nrs. 73, 72 (Franse tekst en minute van omzendbrief d.d. 21 maart 1917; de betrokken instellingen waren: het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, het Bureel van Weldadigheid, de Oudheidkundige Maatschappij der Kerkfabrieken van Sint-Salvator, O.-L.-Vrouw, St.-Jacob, Ste.-Walburga, St.-Gillis, Ste.-Anna, de H.-Magdalena, St.-Pieter, de Paters Kapucijnen. Bouveriestraat en Ste.-Clarastraat, de Karmelieten Discalsen, de Zusters van Ste.-Godelieve, de Jerusalemkerk, de St.-Sebastiaansmaatschappij, de Zwarte Zusters).

41. OAM, 28, nr. 68 (brief van de Kerkfabriek d.d. 2 april 1917, getekend door de voorzitter van Caloen en de secretaris L. Ryelandt).

42. OAM, 28, nr. 67 (brief van voorzitter dr. De Meyer, d.d. 24

Intussen en sedert 10 maart tot 18 november regent het vanuit de Kommandantur bevelens om de musea *sofort* voor bepaalde bezoeken in gereedheid te brengen, d.w.z. de matrassen en de beschermingsmiddelen af te nemen. De orderbriefjes zijn ondertekend door admiraal von Schroeder, Oberleutnant Rogge, Kettner, Sponer, Loss, Oberleutnant Jagow, Naumann. Gewoonlijk betreft het de Musea van de Katelijnestraat en van het Sint-Janskospitaal, maar soms zijn ook de Sint-Salvatorskerk, de Sint-Annakerk, het Stadhuis (Gotische Zaal), de H. Bloedkapel en de Schouw van het Vrije in het voorziene bezoek betrokken ⁴³.

Het Stadsbestuur probeerde het wel de Duitse overheid ertoe te bewegen gedaan te maken met deze bezoeken, aangezien de Kommandantur op 16 februari 1917 schriftelijk de toestemming had gegeven de schilderijen van het Sint-Janshospitaal en van de Katelijnestraat in de kelders te bergen. In uitvoering van dit bevel «werden immers door ons voorzorgsmaatregelen genomen om de kunstschaten te vrijwaren tegen het vallen van ontploffingstuigen en het is zeer moeilijk ze dikwijls te vernieuwen zonder gezegde kunstschaten aan schade bloot te stellen. *Wir nehmen uns denn die Freiheit Sie ergebenst zu bitten uns zuzulassen die Museen geschlossen zu lassen*» ⁴⁴. Het College dringt in deze zin opnieuw bij de Kommandantur aan, bij brief van 15 september: het is niet voldoende de schilderijen te bergen, ze moeten beveiligd kunnen blijven; de gebeurtenissen van deze laatste tijden bewijzen genoegzaam dat deze voor-

---

maart 1917), nr. 66 (brief van het Oudheidkundig Genootschap aan het College, d.d. 27 maart 1917, om een rendez-vous te beleggen in Gruuthuse). nrs. 65, 64, 63, 62 (andere stukken in dit verband).

43. OAM, 28, 171 à 191.

44. OAM, 28, nr. 78 (minute van brief van het College aan de Kommandantur, d.d. 10 april 1917). De brief waarbij de Kommandantur op 16 februari 1917 erin toestemde de schilderijen te bergen werd niet gevonden. Het moet evenwel bestaan hebben en het was ondertekend door Kommandant von Buttlar. Het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen verzocht het Stadsbestuur d.d. 27 april, er een gelijkvormig afschrift van te bezorgen (cf. ib. nr. 77).

zorgmaatregel dringend nodig is ⁴⁵. Inderdaad werd de stad op 4 september door een zwaar vliegeraanval geteisterd, zoals dit op 17 oktober nogmaals zal gebeuren ⁴⁶. De Kommandantur laat zich evenwel niet vermurwen: de schilderijen moeten ter plaatse blijven. Het stadsbestuur deelt dit bevel op 19 oktober aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen mede ⁴⁷.

De heer C. Tulpinck houdt zich intussen bezig met de bescherming van de kunstwerken uit verschillende bedreigde gemeenten. Bepaalde kunstwerken worden naar Brugge overgebracht. Er zijn twee bewakers aangesteld, t.w. Arthur Lanssens en Jan Van Hallemeersch: kan de stad hun geen officiële armbanden bezorgen? De hoofdcommissaris daarover om advies verzocht, meldt dat Van Hallemeersch geen veroordelingen heeft ondergaan terwijl Lanssens er wel een opliep «voor belemmering van den openbaren weg», dat beiden... dus schijnen vertrouwenswaardig te zijn. Maar zij zullen niet afhangen van zijn gezag noch verantwoordelijkheid, en mogen dus geen armbanden van de politie dragen. Men kan hun armbanden bezorgen met het opschrift «museumbewaker» ⁴⁸. Op 4 september laat Tulpinck weten dat de kunstvoorwerpen uit de bedreigde steden en gemeenten regelmatig te Brugge zullen verzameld worden en wel in de Proosdij en in de mouterij E. Van Houtryve, Wollestraat 35. Hij vraagt dat de Politie een oog in het zeil zou houden ⁴⁹.

---

45. OAM, 28, nr. 27 (minute van brief van het College aan de gelijkvormig afschrift van te bezorgen (cf. ib. nr. 77).

46. DS, nrs. 41-42.

47. OAM, 28, nr. 26. Het stadsbestuur deelt aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen mede dat de Kommandantur het verzoek om de kunstvoorwerpen te mogen bergen, bij brief van 16 oktober 1917, nr. 6159 I, heeft verworpen. De tekst van de Kommandantur luidt: *«Die Erfahrung lehrt, dass auch die Unterbringung in Kellern den Kunstwerken nicht den gewünschten Schütz bietet. Die Gemälde und Kunstgegenstände bleiben daher zweckmässig an ihren Stellen, die die Gefährdung in hohen Masse unwahrscheinlich erscheinen lassen»*. Dit bericht waarin de Kommandantur stelling neemt, berust in de bundel, ib. nr. 25.

48. OAM, 28, nrs. 150, 149, 148, 147 en 146.

49. OAM, 28, nrs. 145, 144.

Op 11 oktober bevestigt C. Tulpinck schriftelijk aan de heer Ancot, *Secrétaire des Hospices*, dat de Duitse overheid hem belast heeft beschermingsmaatregelen te nemen tot beveiliging van het gebeeldhouwd portaal van het Sint-Janshospitaal. Het werk zal uitgevoerd worden onder het toezicht en op kosten van de Provinciale Commissie van Kunstgebouwen en Natuurschoonheden. De heer Tulpinck meldt dat hij zich op donderdag 18 oktober op het Secretariaat zal aanbieden, vergezeld van de heer Von Schenck *qui est attaché à ma mission* ⁵⁰. Het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen aanvaardt het voorstel van C. Tulpinck, mits de werken te laten uitvoeren onder de controle van hun eigen werkopzichter de heer Van den Berghe, en ook het O.-L.-Vrouwbeeld te beschermen. Het kwam alles verkeerd uit. Drie verslagen, t.w. van de werkopzichter Van den Berghe, van de voorzitter van de Commissie Julien van Caloen, en van de stadsingenieur Salmon, besluiten dat de uitgevoerde werken het gevaar van beschadiging niet verminderen maar integendeel vergroten ! De Commissie deelde dit mede aan het College van Burgemeester en Schepenen: «om U kenbaar te maken dat wij geenszins de uitgevoerde werken, die ons opgelegd zijn geweest, goedkeuren en dienaangaande alle verantwoordelijkheid verwerpen. Wij hebben onze zienswijze aan de heer Tulpinck medegedeeld, hem verzoekende de gedane werken te wijzigen en te volledigen in den zin der besluitselen vermeld in de verslagen van onzen bestuurder der werken en van den stadsingenieur» ⁵¹.

Ook met de bescherming van de meesterwerken van het Sint-Janshospitaal had Tulpinck zich op 21 oktober ingelaten. De voorziene schuilplaats geeft aan luitenant Freiherr von Hadeln volledige bevrediging, schrijft Tulpinck: *je me*

---

50. OAM, 28 nr. 197 (kopie van de brief van C. Tulpinck gericht tot het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 11 oktober 1917).

51. OAM, 28 nrs. 138, 139, 140, 141, 142 en 136 (brief van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 30 januari 1918, aan het Gemeentebestuur. Deze brief werd op 18 februari 1918 aan de Gemeenteraad medegedeeld, zie GB, 1918, 652).

suis rallié en qualité de délégué de la Commission Royale des monuments, à ces conclusions et j'ai fait connaître à Mr. von Hadeln, que je ferais rapport au Conseil des Hospices sur la visite faite hier 21 (octobre) à 4 1/2 h. Er is opnieuw spraak geweest, aldus Tulpinck, van het overbrengen van de meesterwerken naar Brussel, maar: *j'ai l'impression que cette éventualité se trouve écartée, Mr. von Hadeln devant faire au Général en Chef un rapport exprimant son approbation* (lees: goedkeuring van de genomen voorzorgsmaatregelen) ⁵².

Ook het Stedelijk Museum kwam de heer Tulpinck op zondag 24 oktober inspecteren, samen met luitenant Freiherr von Hadeln. De Conservator Eugène Copman, die niet te spreken is over de doenwijze van Tulpinck, brengt daarover verslag uit bij brief van 5 november gericht tot Burgemeester en Schepenen (zie bijlage I, 4). De heer Tulpinck bevestigt op 22 oktober aan het Stadsbestuur dat hij met Freiherr von Hadeln de schuilplaats waar de meesterwerken van het Museum van de Katelijnestraat in geval van nood zouden worden geborgen, heeft nagezien. Hij verklaart dat hij op dit onderhoud gewezen heeft op het gevaar dat een transport naar Brussel zou opleveren ⁵³.

1918 : Museumsluiting na Pasen. Koortsachtige activiteit van C. Tulpinck.

Op 24 januari 1918 richt de schepen Ryelandt een brief tot luitenant Flesche om hem te melden dat ingevolge het onderhoud dat zij op 17 januari hadden, het College van Burgemeester en Schepenen en het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, in een gemeenschappelijke vergadering, hun zienswijze hebben bevestigd. Beide besturen verklaren zich in staat de meesterwerken te Brugge zelf te verzekeren. Er werd in deze zin een brief gezonden naar de bevoegde

52. OAM, 28, nr. 23 (kopie). Zie ook ib. nr. 22.

53. OAM, 28, nr. 61 (eigenhandige brief).

overheid, de *Zivilverwaltung*. Inderdaad vertrekt deze brief op 24 januari. Hij bevat en steunt de inhoud van een brief uitgaande van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, met de dubbele vraag de schilderijen in zekerheid te mogen brengen én ze niet meer te moeten uithalen. Maar deze bescheiden worden op 28 januari door de *Präsident der Zivilverwaltung für die Provinz Westflandern* overgemaakt naar het *Generalkommando des Marinekorps* ⁵⁴.

Hoe dan ook zijn de Musea op bevel van Sponer, van 31 januari af, te 15 uur *zur Besichtigung durch eine Anzahl officiere geöffnet zu halten* ⁵⁵! Op 1, 2 en 5 februari komen gelijklopende bevelen binnen, ter bezichtiging van de Schouw van het Vrije, de H. Bloedkapel, het Stadhuis en Gruuthuse (waar op 5 februari een deskundige geleider zich ter beschikking moet houden) ⁵⁶. Op 10 februari komt nog een bericht van de Kommandantur, met het opschrift *Eilt ! : alle merkwaaardigheden, Stadhuis, Bloedkapel, Gruuthuse, Memlincmuseum, stedelijke musea en kerken, moeten onmiddellijk en meer bepaald tussen 9 uur 30 en 12 uur 30 open gehouden worden. Een deskundige geleider moet zich bereid houden (er wordt niet gezegd waar)* ⁵⁷. Hetzelfde herhaald zich nog op 6 en 27 maart voor de belangrijke musea en op bevel van *Kapitänleutnant und Platzmajor Jahnke* ⁵⁸.

Daarentegen en ook op 27 maart wordt het stadsbestuur door kommandant Schmidt verzocht te zorgen dat de schilderijen van het Sint-Janshospitaal en van het Stedelijk

---

54. OAM, 28, nrs. 14-15 (brief van Schepen Ryelandt), nrs. 17-18 (brief van het Stadsbestuur, nr. 4.116, d.d. 24 januari 1918. get. Leo Dewulf, schepen, en Aloïs Debandt, stadssecretaris, aan de *Zivilverwaltung*) nrs. 12-13 (*Postkarte*, ontvangstbericht en gegeven gevolg: overgemaakt aan het *General-Kommando des Marinekorps*).

55. OAM, 28, nr. 170 (Kommandantur nr. 744 I, d.d. 30 januari 1918).

56. OAM, 28, nr. 169 (get. Jagow), 168 (get. Naumann), nr. 167 (get. Jahnke).

57. OAM, 28, nr. 166 (get. Rogge).

58. OAM, 28, nrs. 163 en 162.

Museum in de voorziene verzekerde bergplaatsen ondergebracht worden ! Wat verricht werd moet op 1 april aan de Kommandantur medegedeeld worden ⁵⁹. Op 28 maart mengt C. Tulpinck er zich mee... om te verwittigen dat het bevel de schilderijen te bergen... op komst is ⁶⁰ ! Het College meldt aan de Kommandantur goede ontvangst van het bevel van 27 maart betreffende het bergen van de schilderijen en vraagt of de werken nu bestendig in veiligheid zullen mogen blijven. Het zal de verantwoordelijkheid van het verhandelen niet meer kunnen dragen ⁶¹. Kommandant Schmidt antwoordt dat de schilderijen na Pasen in de voorziene schuilplaats moeten overgebracht worden en dat ze aldaar waarschijnlijk zullen mogen blijven ⁶². Nu men de schilderijen eindelijk mag in veiligheid brengen bericht de conservator Eugène Copman, die zich op 2 april 1918 op het College moest aanmelden, dat hij ongesteld is. Hij heeft een verkoudheid opgedaan en de geneesheer verbiedt hem buiten te komen ! Hij vraagt dat de dienstdoende burgemeester van Caloen en de schepenen Ryelandt en Van Hoestenberghé bij hem thuis zouden komen om de verplaatsing van de schilderijen te bespreken ⁶³.

Wordt de Kommandantur nu ongeduldig omdat geen gevolg wordt gegeven aan de gegeven orders ? In ieder geval komt op 24 april een nieuw bevel. De schilderijen moeten tegen 30 april in de voorziene lokalen geborgen worden. Indien deze lokalen als niet geschikt worden geoordeeld moet het stadsbestuur dit tegen dezelfde datum laten weten ⁶⁴. Op 28 april 1918 meldt het stadsbestuur aan de

59. OAM, 28, nr. 11 (Kommandantur nr. 2457 I, op bevel get. Jahnke).

60. OAM, 28, nr. 57 (eigenhandige brief gericht tot een schepen, waarschijnlijk L. Ryelandt).

61. OAM, 28, nr. 10 (minute van 28 maart 1918).

62. OAM, 28, nr. 9 (Kommandantur nr. 2518 I, d.d. 30 maart 1918).

63. OAM, 28, nrs. 55 en 56 (brieven van E. Copman, gericht tot de schepenen Ryelandt en Van Hoestenberghé).

64. OAM, 28, nr. 7 (Kommandantur nr. 3185 I, d.d. 24 april 1918).

Kommandantur dat de schilderijen van het stedelijk Museum geborgen zijn ⁶⁵.

De veiligheid van de kunstwerken en monumenten te Brugge werd een bedenkelijke zaak na de herhaalde bom-aanvallen van mei en juni 1918. In de nacht van 14 op 15 mei werd o.m. de leeszaal van het Rijksarchief getroffen ⁶⁶. In een lange brief d.d. 5 juli gericht tot de Voorzitter en leden van de *Commission Royale des Monuments* te Brussel roept de heer Tulpinck de tussenkomst in van de neutrale landen om Brugge te beschermen, de enige schat nog van België: *«laissez moi m'unir à vous tous pour solliciter par la voie de leurs Excellences les Ambassadeurs l'intervention des nations neutres afin de conserver au monde l'unique trésor que possède encore la pauvre Belgique.* Dit hoogdravend pleidooi had kunnen hartroerend zijn: *Le lugubre canon d'alarme alternant avec le cri strident de la sirène peut être le signal précurseur d'une hécatombe de vieux pignons, de vieilles artères, de pittoresques ponts, de souvenirs lapidaires, de reliques d'histoires.* Het betrof dus hoofdzakelijk de monumenten. In een bijlage d.d. 8 juli, beschrijft Tulpinck op dezelfde toon de bedreigde kunstwerken die hij, met de bijzondere medewerking van luitenant Flesche en ten koste van zoveel offers poogde te beschermen. Dit stuk eindigt met volgend *P.S.: Des explosifs viennent d'éclater près de la Potterie* (zie bijlage I, 5 en 6).

Blijkbaar werd C. Tulpinck door de Duitse overheid aangesteld om behoudsmaatregelen te treffen ter beveiliging van de Brugse kunstwerken in het algemeen. Op 9 juli richt de Kommandantur in deze zin rechtstreeks bevelens tot de kerkbesturen van Sinte-Anna-, Sint-Jacobs-, Sint-Gillis-, Jerusalem-, Onze-Lievevrouw- en Sint-Salvatorskerk. In de orders wordt telkens meegedeeld dat de heer Tulpinck, Waalsestraat 1, vanuit de Kommandantur gezonden wordt

65. OAM, 28, nr. 5 (minute d.d. 28 april 1918).

66. DS, 41, 42.

om de genomen maatregelen na te zien. De uitvoering van de verrichtingen moet tegen 20 juli gemeld worden ⁶⁷.

Op 18 juli had C. Tulpinck een onderhoud met Dr. Flesche die mededeelde dat de Duitse overheid het noodzakelijk achtte de meesterwerken van Van Eyck, Memling, e.a. naar Brussel over te brengen. Dr. Flesche, schrijft C. Tulpinck, liet zich door hem overhalen dit niet te doen en vroeg hem een verslag voor de Kommandantur te willen opstellen ⁶⁸.

De opdracht van C. Tulpinck verslag te moeten uitbrengen voor de Kommandantur wordt hem op 20 juli door luitenant-kapitein Jahnke schriftelijk bevestigd. Het te maken verslag moet precies laten blijken: welke maatregelen tot nu toe werden genomen ter beveiliging van alle kunstvoorwerpen uit het Kommandanturgebied van Brugge; indien deze maatregelen als voldoende aangezien worden; welke taferelen der Memling-verzameling en van het stadsmuseum in aanmerking komen om naar Brussel te worden overgebracht, in akkoord met het stadsbestuur en om deze beter te beveiligen; ook met het Oudheidkundig Genootschap moet de heer Tulpinck zich in verbinding stellen ⁶⁹. Het verslag in kwestie is belangwekkend. C. Tulpinck liet het op 28 juli aan de Kommandantur geworden. Het geeft een overzicht van de Brugse kunstwerken en van de genomen maatregelen. Het eindigt met een nieuw pleidooi tot beveiliging van de gehele kunststad en bidt de bezettende overheid het verzoek om bescherming te willen aanhangig maken bij Hunne Excellenties (allen bekende Duitse kunsthistorici of museumconservators): «Dr. Clemen, Bode, Friedländer, Fermenich-Richartz, Baron von Bodenhausen,

---

67. OAM, 28, nrs. 155, 156, 157, 158 (afschriften van de vertalingen van de Kommandanturoorders).

68. OAM, 28, nr. 54 (brief van C. Tulpinck d.d. 18 juli 1918 gericht tot het College).

69. OAM, 14, nr. 205 (kopie van de vertaling van de brief d.d. 20 juli 1918, aan de heer Tulpinck, Waalschestr. 1; Kommandantur nr. 6803 I).

Dr. Wurzbach, Dr. Voll, Dr. Justi, Dr. Voge, Dr. Haseloff, etc.» (zie bijlage I, 7). Op 7 augustus komt een directielid van het Kaizer Friedrich Museum als afgevaardigde van het Groot Generaal Kwartier de Brugse kunstwerken en de getroffen maatregelen nazien, om er verslag over te maken ⁷⁰. Het stadsbestuur mag verwachten, aldus Tulpinck, dat de conclusie van dit rapport zal toegeven dat de stedelijke schilderijen goed bewaard worden ⁷¹.

Intussen was men in het Gruuthusemuseum, sedert 8 augustus bedrijvig om de kantenverzameling Liedts, alsmede de etsen en prenten van de verzameling Steinmetz beter te beveiligen. Dit werk werd verricht door C. Tulpinck, Ernest Eeman en dr. De Meyer, geholpen door vrouw Deschep-
per ⁷².

Op 8 oktober kwam als een donderslag een geschreven bevel van het Opperkommando van de 4e Armee, getekend door Oberleutnant Flesche, bij het stadsbestuur binnen: *Auf Befehl... sind die Kunstgegenstände Memlinc, van Eyck und der Bestand der Salvator-Kirche nach Brüssel zu überführen*. De voorbereiding moet onmiddellijk ingezet worden. De geestelijke en andere overheid moet hiervan verwittigd worden ⁷³. De dienstdoende burgemeester van Caloen kon een onderhoud hebben met de heer Schulze, *Kapitän zur See und Admiralstabsoffizier des Marinekorps*. De gevoerde bespreking werd bij brief van 9 oktober bevestigd. Namens

---

70. OAM, 28, nr. 44 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 6 augustus 1918).

71. OAM, 28, nr. 43 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 9 augustus 1918).

72. OAM, 28, nrs. 123-124 (*Musée de Gruuthuse. Rapport-Collection de Dentelles. Collection de Gravures*, d.d. 20 augustus 1918, get. C. Tulpinck, Ernest Eeman, De Meyer). Begin december 1918, na de ontruiming van de Stad door de Duitsers, vroeg schepen Rye-landt aan de heer Ernest Eeman, de kanten uit te halen en opnieuw op hun plaats tentoon te stellen. Deze aanvaardde deze taak niet o.m. omdat dit het werk was van een deskundige (ib. nr. 37, brief d.d. 2 december 1918).

73. OAM, 28 nr. 3-4 (geschreven bevel van het Marinekorps Generalkommando, nr. 10498, d.d. 8 oktober 1918).

het Beheer der Burgerlijke Godshuizen en de geestelijke overheid wordt krachtig aangedrongen om de schilderijen te Brugge te laten: de Conservators van de Duitse musea die de Brugse musea sedert hun beveiliging hebben bezocht en die in betrekking zijn geweest met de Brugse kunstkenner de heer Copman, hebben de voorzorgsmaatregelen tenvolle goedgekeurd; de schilderijen zijn in goede toestand en een verplaatsing zou hun noodlottig worden ⁷⁴. Langs zijn kant is ook C. Tulpinck tussengekomen bij Leutnant Flesche. Tulpinck suggereert nu aan de stad tijd te winnen en alle beslissing uit te stellen tot na de vergadering van de *Reichstag* ⁷⁵. Zijnerzijds richt Eugène Copman *Conservateur des Musées de la Ville* op 12 oktober 1918 een brief tot het college. Hij was aanwezig op de bespreking van de burge-meester met de Duitse overheid op 9 oktober. Hij dringt aan om niet toe te geven aan de Duitse eis. Brugge zal niet vernield worden! *Les Barbares ont saccagé la Rome antique, les Turcs ont détruit la glorieuse Athènes... Non, non! Je ne crois pas qu'au XXe siècle aucune nation oserait renouveler un geste aussi contraire à la civilisation!*

Op 19 oktober te 11 uur luidde de zegelok boven de bevrijde stad ⁷⁶.

B e s l u i t

In verband met het kunstbezit, hebben de bezetters zich niet despotisch aangesteld, afgezien van de militaire stijl van de bevelens, die soms scherp klonken. De geschriften en gesprekken van bepaalde officieren van de hogere stand, zijn soms bepaald hoffelijk. Voor de aangebrachte culturele argumenten van het stadsbestuur, waren zij niet ongevoelig.

74. OAM, 28, nr. 1 (minute van brief door het College op 9 oktober 1918 gericht tot de heer Schulze, in het Nederlands, met Duitse vertaling).

75. OAM, 28, nr. 41 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 9 oktober 1918).

76. DS, 110.

Nooit blijken de Duitsers het inzicht te hebben gehad de Brugse meesterwerken aan te slaan, doch zij achtten zich meermaals verantwoordelijk voor hun beveiliging. De invloed van de Duitse kunsthistorici liet zich gelden en voorzeker ook de nawerkende roem van de tentoonstelling van 1902.

Tijdens deze beroerde oorlogsjaren, wanneer de menselijke problemen vreselijk wogen, vooral aangaande de ravitaillering van de bevolking, de opeisingen en de geldboeten, heeft het stadsbestuur zich verstandig, kalm en niet zonder fierheid gekwetten van zijn plichten t.o.v. het kunstbezit. Bepaalde mandatarissen zoals burgemeester Visart, schepen Ryelandt en de dienstdoende burgemeester van Caloen, zijn moedig opgetreden wanneer er tussen het bestuur en de militaire macht spanning ontstond, betreffende het tentoonstellen of niet van de meesterwerken, hun beveiliging of hun overbrenging naar Brussel. Het stadsbestuur heeft eerder traag maatregelen in de hand gewerkt om de kunstwerken uit kerken en instellingen alsmede bepaalde monumenten te beschermen. De «Vlaamse Primitieven» uit het eigen Museum en de Memlingcollectie uit het Sint-Janshospitaal zijn de grootste, zoniet de enige en voortdurende zorg geweest.

Over het optreden van C. Tulpinck kan men van mening verschillen. Blijkbaar heeft Tulpinck steun verkregen van de bezettende macht, om het kunstbezit beter te beveiligen en om het stadsbestuur in deze zin op te jagen. Hij heeft zelf in een feuilleton van het *Journal de Bruges*, in 1920, zijn herinneringen aan de oorlogsgebeurtenissen gepubliceerd. Hij trachtte er zijn optreden, in samenwerking met de Duitse overheid, te rechtvaardigen in nogal grootsprakelijke termen die eigenlijk weinig preciese data en feiten bevatten ⁷⁷. Tulpinck bekent er dat hij zijn persoonlijke rela-

---

77. C. Tulpinck, *Le sauvetage des œuvres d'art en Flandre sous l'occupation allemande, Feuilleton du Journal de Bruges*, in *Journal de Bruges et de la Province*, weekblad Brugge, 1920: (1) 9 sept. nr.

ties aanwendde om de Duitse overheid en geleerden te winnen voor een actie ter bescherming van het Brugse kunstpatrimonium ⁷⁸. Hij had de bisschoppen van Brugge en van Gent verzocht hem in het bezit te stellen van aanbevelingsbrieven voor de geestelijkheid, omdat hij de slechte indruk voorzag die hij zou verwekken wanneer hij zich zou aanbieden, in gezelschap van een Duitse militair, om de kunstwerken uit de kerken te redden ⁷⁹. Trouwens werd hij niet overal goed ontvangen en dit allerminst in de kastelen van het Brugse ommeland ⁸⁰. Hij bemoeide zich met alles, ook met de vooruitzichten betreffende de heropbouw van vernielde huizen die, naar zijn opvatting, alleen in historische stijlen mochten heropgericht worden ⁸¹. Tulpinck was er zich van bewust dat hij eigenlijk geen officieel mandaat had om van de Duitse bezettende macht iets te bekomen ⁸². Het waren de Duitsers die de onkosten betaalden van de overbrenging naar Brugge van de kunstwerken, want wanneer de *Zivilverwaltung* in 1918 plots de plaat poetste, tekent Tulpinck aan dat dit bestuur vergeten was de door hem voorgeschoten gelden terug te betalen ⁸³. In welke mate de tussenkomsten van Tulpinck de kunstwerken en monumenten in feite hebben gevrijwaard is uit dit feuilleton niet uit te maken. Evenwel kan men hieruit en aan de hand van zijn andere geschriften concluderen dat hij een romantische en

---

73, (2) 12-13 sept. nr. 74, (3) 16 sept. nr. 75, (4) 23 sept. nr. 77, (5) 26-27 sept. nr. 78, (6) 30 sept. nr. 79, (7) 7 okt. nr. 81, (8) 10-11 okt. nr. 82 en (9) 14 okt. nr. 83.

78. O.c., nr. 73.

79. O.c., nr. 74.

80. O.c., nr. 78. «Je n'oublierai l'impression que me causait la visite de ces demeures où j'étais rarement reçu avec courtoisie».

81. O.c., nr. 79. «Je fus l'auteur d'un avis portant que les constructions nouvelles devaient être conçues dans un style historique».

82. O.c., nr. 81. «Je n'étais rien, je ne détenais aucun mandat politique, je ne occupais aucun grade dans la hiérarchie administrative, je ne disposais d'aucune pression, je me trouvais devant les représentants d'un peuple possédant toutes les puissances et qui tenait tête à l'univers».

83. O.c., nr. 83. «La Zivilverwaltung avait disparu, nuitamment, en oubliant le remboursement de mes avances».

idealistische figuur was, ietwat hovaardig en vrij naief. Hij heeft geen voordeel gehaald uit zijn soms wel onvoorzichtige maar tenslotte onbaatzuchtige bemoeiingen ⁸⁴.

De stad Brugge was allerminst uitgerust om het uitzonderlijk rijk kunstbezit in moeilijke omstandigheden terdege te beschermen en te verzorgen. Dit was reeds niet het geval in vreedstijd wanneer dit bezit in waarde was te stellen en tegen de alledaagse risico's te behoeden. Intussen heeft een tweede wereldoorlog de meesterwerken tenzeerste bedreigd, wanneer men zich verplicht achtte deze naar elders en langs gebombardeerde wegen te vervoeren. Daar het niet te verwachten valt dat de oorlog definitief tot het verleden behoort, zou het wijs zijn tijdens de gunstige vredesjaren en onder de vele bouwplannen die het bestuur gereed maakt, er een te wijden aan een atoombomvrije en geconditioneerde schuilplaats waar het roemrijke en onvervangbare Brugse cultureel bezit onmiddellijk zou kunnen geborgen worden.

Dr. A. JANSSENS de BISTHOVEN

Bijlagen

I. DOCUMENTEN

1.

1916, november. - *Inventaris ter aangifte van de koperen, bronzen, en tinnen voorwerpen toebehorende aan het Oudheidkundig Genootschap van Brugge.*

Hotel Gruuthuse
Museum van Oudheidkunde
(*Afdeeling Koper en Brons*)

4 Groote Mortiers met stamper
11 Kleine met en zonder stamper

---

84. Overige gegevens over C. Tuloinck als oudheidkundige en kunstschilder, zie Bijlage II.

- 1 Bedpan
- 2 Lichters
- 1 idem
- 1 idem
- 7 Voetstovens
- 9 Olielampen van Gilden en Neringen
- 4 Lichttoestellen met aanhoorigheden
- 1 Lichter
- 2 Solferbossen
- 1 Bronzen ketel
- 8 Stuks keukengerief
- 9 Kook en Vleeschketels (varia)
- 1 Gieter
- 1 Emmer
- 1 Pan
- 11 Kandelaars (varia)
- 1 Lichttoestel
- 1 Klok
- 1 Grooten bronzen Mortier
- 1 Joodsche lamp
- 2 Koffiekannen
- 3 Koffiemolens
- 1 Frisonsche Klok
- 3 Strijkijzers zonder stelsel
- 2 idem met stelsel
- 1 bedpan
- 2 Lichters
- 1 Begraafplaat
- 1 Gedenkenisplaat
- 1 Lichter
- 1 Hoofd van processiekruis
- 1 Bedpan
- 1 Vlaamsche lamp
- 1 Gewichttoestel met gewichten
- 1 Weegstand op voet
- 2 Schaaltjes   Eerste Glazenkas
- 2 Ringen
- 1 Weegschaal met toebehoorten
- Verscheidene kleine Weegschalen en toebehoorten - Tweede idem
- Verscheidene maten en toebehoorten
- (verschillige metalen)   Derde idem
- Verscheiden Eereteekens (verschillige metalen)   Vierde idem

- Zegels en stempels (verschillige metalen) Vijfde idem
 Matrijssen en stempels (afdruksels)
 (verschillige metalen) Zesde idem
- 6 Glazenkassen met verschillende goudsmidsvoorwerpen
 (verzameling D'Hondt).
- 1 Kopere bijl
- 24 Liturgiesche Kandelaars
- 27 Liturgiesche kandelaars met toebehoorten
- 1 Kandelaar
- 1 Tabernakel plaat
- 1 Bronzen wijwatervat
- 1 Hoofd van bedpan
 Deur-appels en trekkers, sloten, hoeken en arms in glazenkassen
 en meubels - Slottingangen en Kapstokken
- 1 Torrenhaan
- 2 Cadranwijzers (half koper - half ijzer)
- 5 Canons
- 2 Lichters
 Kopere toestellen
- 2 Waterketels
- 1 Ketel
- 1 Lichttoestel
- 1 Horlogie met plaat en toebehoorten
- 2 Leeuwen (trapgarniersels)
- 2 Lichttoestellen
- 1 Bel
- 1 Bedpan
- 8 Liturgiesche Kandelaars
- 7 Offerpatteelen
- 2 Lichtarms
- 1 Belketen
- 27 Schilden (Koper en gemengd metaal)
- 1 Kerkklokkenspel
- 2 Bellen
 Varia koper en metaal (Vier ronde platen)
- 1 Wijwatervat
- 1 Vierkanteplaat
- 1 Kerklichter
- 1 Uurwerkplaat
- 3 Kandelaars
- 1 Missaal-drager
- 1 Wierrookvat

- 1 Ciboriekkel
- 1 Maagdekroon
- 2 Hoofden van branders (verguld koper haardijzers)
- 1 Lichter
- 1 bronzen veldflesch
- 4 bronzen klokjes
  - Bassons, clarinnetten, trompetten en serpenteaux garnituren
(in glazenkas)
- 2 Hoofden van branders (haardijzers)
- 1 Harpegarnituur
- 1 Vaandeltop
- 1 Bonnet chinois
- 1 Trommel
- 2 Blekkers
- 8 Koperen instrumenten met toebehoorten (Saxische)
  - Schel en verschillende; muziekstanen
  - Merkplaten in hout met koperen draden
- 5 Wierrookvaten
- 1 Vuurpot met verschillende kleinigheden, Kerkelijke en andere
- 1 Horlogie
- 6 Doozen (en verschillende versieringstukken in metaal en zilver)
  - Merkplaten in hout met kopere draden
- 1 Kerkelamp
  - Graveer en steendrukplaten
- 1 Medaille (gedenkpenning)
- 1 Breloque (Koperen arend)
- 1 Versieringstuk (brons)
  - Graveer en steendrukplaten
  - Graveer en steendrukplaten en hoeken
  - Kas met koperen versiersels
  - Toiletartikelen in goud, zilver en verschillende metalen
- 12 Vensterversieringen en slotingen
- 2 Bibliotheken met koperen belegsels
- 4 Deurversiersels
- 10 Koperen aanhoorigheden
  - 1 Lustre
  - 2 Gebronzeerde koperen lampen
  - 1 Regenscherm met kopergarniering
  - 2 Lichters
  - 1 Offerschaal

De Voorzitter der Maatschappij
van Oudheidskunde

Tin

- 4 Kannen
- 8 Pateelen
- 1 Pixyde
- 1 Wijwatervat
- 1 Kroes
- 8 Pateelen (varia)
- 4 Kandelaars
- 1 Oliestelsel
- 2 Sauskommen
- 19 Lepels

De Voorzitter der Maatschappij
van Oudheidskunde
*Brugge, Dienst Stedelijke Musea,
Archief Oudheidkundig Genoot-
schap van Brugge, dossier 134
(minute).*

2.

1916, december 1. - *Aanplakbrief van de Duitse Kommandantur
betreffende de bezoeken en -voorwaarden van het stedelijke Mu-
seum en het Sint-Janshospitaal.*

KOMMANDANTURBEFEHL

Das städtische Museum in der Katharinenstrasse und das Museum
im Johanneshospital sind von jetzt ab bei freiem Eintritt zu be-
sichtigen:

Wochentags vormittags 10-1 Uhr
und nachmittags 2-4 1/2 Uhr.

Sonntags nur vormittags von 10-1 Uhr.

Unteroffiziere und Mannschaften bedürfen zur Besichtigung einer
Anweisung durch die Kommandantur, in welcher für Trupps von
nicht über 15 Mann ein Führer bestellt wird.

Mehr als 15 Mann dürfen zu gleicher Zeit die Museen nicht be-
sichtigen.

Das Rauchen in den Museen, sowie das Berühren der Bilder und
Kunstgegenstände ist verboten.

Der Deutsche Kommandant.

Brügge, den 2. Dezember 1916.

*Brugge, Ib., Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 161 (gedrukte aan-
plakbrief, 32 x 49,5 cm).*

3.

1917, februari 22. - *Rekapitulatie door het College van Burgemeester en Schepenen van de genomen beslissingen en maatregelen, t.o.v. de Duitse bevelens, in verband met de schilderijen sedert maart 1915 tot 20 februari 1917.*

S T A D B R U G G E

Uittreksel uit het proces-verbaal der zitting
van het Schepencollege van 22 Februari 1917.

Het College, overwegende dat de kunstschilderijen van stadsmusea tot in Maart 1915 in zekerheid bewaard werden om te vrijwaren tegen het gevaar van ontploffingstuigen;

Gezien de beraadslaging van 24 Maart 1915 waarbij de Gemeenteraad, op bevel der duitsche Overheid beslist heeft de kunstschilderijen in het Museum wederom te plaatsen;

Gezien onzen brief van 6 Juli 1915 waarbij wij aan de Kommandantur hebben laten weten dat wij voornemens waren nogmaals de kunstschilderijen in veiligheid te brengen;

Gezien den brief van 14 Juli 1915 waarbij de Kommandantur laat weten dat de kunstschaten der stad Brugge, ten gevolge van het gevaar der vliegtuigen, weder in verzekerde bewaring mochten gebracht worden;

Gezien den brief van den Kommandantur van 18 Juli 1915, luidende als volgt:

«Kommandantur

J. n° 3408.

Brügge, den 18 Juli 1915.

U. der Stadtverwaltung B R U G G E :

«Ich ersuche, dafür Sorge zu tragen, dass sämtliche Bilder des «städtischen Museums sowie die Kunstschaten des Museums im «S. Jan-Hospital, Mittwoch den 21. d.Mts. besichtigt werden können.

«gez) Frhr. von Buttlar.

Gezien onzen brief van 15 Februari 1917 waarbij wij aan de KK Kommandantur hebben laten weten dat wij het inzicht hadden de kunstschilderijen wederom in veiligheid te brengen.

Gezien de brief der K. Kommandantur van 16 Februari 1917, n° 985, luidende als volgt:

«Kommandantur

B. N° 985.

Brügge, den 16. Februar 1917.

«U. An die Stadtverwaltung

«Auf das Schreiben vom 15.2.17, n° 1085 erwidert die Kommandantur, dass die Genehmigung, die Bilder aus dem S. Jan's Hospital «und dem Gemeindemuseum in der Katharinastrasse wieder in die Keller zu bringen, hiermit erteilt wird.

«Wenn die Wiedereinrichtung der Museen gefahrlos geschehen «kann, wird die Stadt von hier aus Mitteilung erhalten.

(get) Frhr. von Buttlar.

Overwegende dat de volgende voorzorgsmaatregelen genomen geweest zijn om de schilderijen te vrijwaren tegen het vallen van ont-ploffingstuigen: het gewelf van het Museum is overdekt met zakken opgevuld met zand; voor ieder der bijzonderste kunstschilderijen hangt eene matras, ieder venster is afgesloten bij middel van eene opgepulde vensterluik;

Overwegende dat het verdragen en verbergen der schilderijen in dit tijdstip van het jaar groot gevaar zou kunnen opleveren;

Rekening houdende van het advies uitgedrukt door den Gemeenteraad in zitting van 20 Februari 1917;

Beslist het Museum te sluiten en de schilderijen aldaar voorloopig te laten, in geval van meerder gevaar zullen zij onmiddellijk op enkel bevel van den heer Schepen van Schoone Kunsten, in hunne vorige schuilplaats in veiligheid geplaatst worden.

Voor gelijkvormig uittreksel:

De Secretaris,
[get.:] A. DeBandtBurgemeester en Schepenen,
[get.:] baron E. van Caloen
[stempel Stad Brugge]

Brugge, Ib. Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 84 (gelijkvormig
uittreksel).

4.

1917, november 5. - *Brief van de conservator Eugène Copman gericht tot de Burgemeester en schepenen om verslag te geven van het inspectiebezoek van Freiherr von Hadeln in gezelschap van Camille Tulpinck.*

A Messieurs les Bourgmestre et Echevins de la ville de Bruges.

Messieurs,

Ayant appris que Mr Tulpinck a adressée une lettre à l'autorité

communale, au sujet d'une inspection du Musée, au point de vue des dangers de la guerre; je tiens à confirmer le rapport verbal que je vous en ai fait le 24 Octobre dernier: à savoir, que le Dimanche 21 Octobre, je me trouvais au Musée quand y est venu le Lieutenant Baron von Hadeln, chargé par l'Autorité Allemande de cette inspection. Il était accompagné par Mr Tulpinck. J'ai montré et expliqué à l'Inspecteur, les mesures que nous avons prises, pour mettre nos tableaux à l'abri des dangers. Après avoir examiné, à fond, le local du Musée et surtout, l'endroit réservé pour garer les tableaux en cas de menace de bombardement; il a reconnu, que toutes les précautions possibles étaient prises et que le tout, lui semblait satisfaisant. Mais, qu'on pouvait, par surcroit de prudence, poser une matière dure sur le sable de couverture; de préférence, un pavage. J'ai dit, que j'allais immédiatement communiquer est avis judicieux à l'Autorité communale, qui, sans aucun doute, y donnera pleine satisfaction. Mais, a ajouté le Lieutenant, en cas de grand bombardement rien n'y résiste, et, que les français ont terriblement bombardé St Quentin. J'ai fait valoir la différence entre St Quentin, ville fortifiée et de peu d'importance et Bruges, ville ouverte et renommée dans le monde entier, comme ville d'art à l'égal de Venise. A notre époque, quelle serait la nation civilisée, qui voudrait assumer la responsabilité de détruire une telle ville? Mr Tulpinck a dit alors: cela c'est du sentiment; il s'agit ici d'empêcher la destruction d'œuvres d'art qui sont le patrimoine de toutes les nations. J'ai répliqué, que nous sommes les premiers pour veiller à leur conservation, et, me tournant vers M^r von Hadeln, j'ai demandé, quelles seraient les mesures qu'on préconiserait à ce sujet? Il disait, on pourrait par exemple, les transporter à Bruxelles. Ce transport ne serait pas sans danger, ai-je répondu. Il en a convenu. Et puis, pensez vous qu'on trouverait à Bruxelles un abri plus sûr que celui que nous avons préparé ici? Non, a-t-il avoué. Outre cela, ai-je continué; Bruxelles aussi peut être bombardée et y court, probablement, plus de risque que Bruges! Alors, l'inspecteur a convenu, que ce transport de tableaux ne devra pas se faire. C'est seulement après cet avis formel de M^r von Hadeln, que Mr Tulpinck a dit; en effet, toutes les précautions sont prises pour ne pas nécessiter le transport des tableaux à Bruxelles.

Franchement! Après cet avis de l'Inspecteur Allemand, c'eût été, par trop outrecuidant, de la part d'un brugeois, de pousser encore à l'enlèvement de nos tableaux.

Agréés Messieurs, l'expression de ma considération très distinguée.

Le conservateur des Musées

Eugène Copman

Bruges le 5 Novembre 1917.

Brugge, Ib., Oud Archief Musea, dossier 28, nr. 21, eigenhandige brief; deze draagt een stempel met bijgeschreven aantekeningen: Stad Brugge, Ingekomen den 8-Nov. 1917 Boek B Nr. 794, 3e Afdeling)
 Randnotas: H 60 (paraaf)
 à joindre au dossier (paraaf).

5.

1918, juli 5. - *Oproep van Camille Tulpinck tot de Commission Royale des Monuments, te Brussel, om tussen te komen op het internationaal vlak ter bescherming van de Brugse monumenten.*

Provinciale Commissie
 van
 Kunstgebouwen
 en
 Natuurschoonheden.
 Afvaardiging
 (11 Augustus 1917)

Brugge, den 5 Juillet 1918.

A Messieurs les Présidents Membres de la
 Commission Royale des Monuments.

J'ai l'honneur d'exposer que dans les dernières semaines les accidents survenus à la suite de raids aériens se sont multipliés dans des proportions propres à inspirer des craintes sérieuses quant à l'intégrité, même à l'existence des monuments publics ou privés de la ville de Bruges.

Si, à ce moment, nous n'avons en fait de monuments publics, à regretter que les dévastations survenues à l'église S^e Walburge, il importe d'envisager d'urgence l'avenir et de prévenir, dans la mesure des possibilités, le renouvellement de pareils incidents. Il est particulièrement pénible de devoir constater que déjà nombre de façades d'habitations privées ont été atteintes.

La vieille cité de Bruges, réputée de tous temps, comme une des plus belles villes du monde est devenue depuis les saccages d'Ypres, de Dixmude, de Termonde et de tant d'autres lieux — sans compter les ruines italiennes — une chose artistique et historique unique.

Elle était l'orgueil de la civilisation, elle est devenue son seul héri-

tage. Au cours des événements, chaque jour qui s'annonce la rapproche de son agonie, l'heure qui sonne la menace, la minute qui s'écoule peut marquer la disparition d'un monument dont aucun pays n'offre le similaire. Dans la seconde qui s'achève le monde peut avoir à regretter la destruction de l'œuvre de siècles de conquêtes intellectuelles. Les sacrifices, les efforts, le travail de 40 ans de patientes restaurations sont en péril.

Le lugubre canon d'alarme alternant avec le cri strident de la sirène peut être le signal précurseur d'une hécatombe de vieux pignons, de vieilles artères, de pittoresques ponts, de souvenirs lapidaires, de reliques d'histoire.

Dans le fracas des explosifs Bruges verra disparaître les témoins de son glorieux passé.

Si mon dévouement pour Bruges, si mon cœur de patriote souffre cruellement des douleurs qui s'accumulent, encore n'est ce pas à ce titre que j'élève la voix. Dans la souffrance commune tout citoyen doit accepter stoïquement sa détresse, toute ville doit, hélas, se résigner aux sacrifices.

Mais une tâche, moins humaine, peut être plus haute s'impose avec insistance: la protection du patrimoine monumental et historique universel.

Bruges n'est pas seulement la cité chère à ses habitants, elle n'est pas uniquement la parure du sol natal, elle est le joyau du monde. Elle est la ville que nul effort ne peut reconstituer ou ne peut faire revivre si la mort, dévastatrice, la frappe.

A la rigueur un monument peut être réédifié, mais quelle sera sa valeur, sa signification historique dans un milieu non adéquat, dans une atmosphère non imprégnée de choses lointaines.

La ville de Bruges ne peut ressusciter car elle n'est pas seulement la ville aux rares spécimens architecturaux intéressants, mais elle offre un ensemble dont aucun pays ne peut s'enorgueillir. Elle est le passé et sur les vieux murs se grave l'histoire des hommes et des choses.

Je perçois le frémissement d'angoisse qui, à ce moment, secoue les nations à l'annonce de la catastrophe qui tantôt peut s'abattre sur nous et dont l'azur des cieux cache à mes yeux l'effroyable présence, pendant que, sinistre, le ronflement de l'avion vibre dans l'air. Je ne veux point entendre les cris de douleurs qui échapperaient, poignants et réprobateurs, si Bruges était réduit à l'état de ruines.

M.M. celui que vous avez devant vous ne désire rester inactif ou résigné, mais il vient, non point solliciter grâce pour ses concitoyens, mais pitié et miséricorde pour l'œuvre d'art par excellence l'antique cité de Bruges. Missionnaire de l'art, respectueux des choses d'his-

toire, il vient implorer vos conseils, votre assistance et invoquer la solidarité artistique qui aux pôles les plus opposés peut trouver écho.

Il lui a semblé qu'il pouvait appartenir au premier corps artistique de la Belgique, à cette commission des Monuments, qui, depuis plus de 50 ans veille, inlassable, sur nos monuments, nos œuvres d'art et d'histoire de prendre l'initiative du mouvement de protection.

A elle échoit le glorieux honneur de défendre et de protéger ce que le monde intellectuel a de plus précieux.

De concert avec l'Académie Royale des sciences, des Lettres et des Beaux arts de Belgique ce centre de vie intellectuelle qui par ses membres correspondants pourrait orienter l'opinion publique à l'étranger et provoquer dans les Académies, Universités et Corps savants des manifestations d'adhésion, appuyé par l'unanimité des artistes, archéologues et hommes de lettres de notre pays, laissez moi m'unir à vous tous pour solliciter par la voie de leurs Excellences les Ambassadeurs l'intervention des nations neutres afin de conserver au monde l'unique trésor que possède encore la pauvre Belgique.

Oh ! peut être n'est ce point une chimère que d'émettre l'espoir de voir naître également des faveurs de piété artistique parmi les nations belligérantes en faveur de la victime belge.

J'ai la consolante conviction que des protections seront acquises à notre croisade. Je n'en veux comme preuve que le généreux appui que l'Oeuvre suisse en Belgique nous a accordé.

Je forme le vœu bien ardent que son action de magnifique mécénat pourra s'étendre et s'exercer dans cette ultime phase de la conservation de Bruges.

M.M. Par votre initiative éclairée procurez l'occasion aux savants, aux artistes, aux hommes de lettres de ces pays neutres, en souvenir des jours bénis de fraternelle cordialité de nous accorder l'appui de leur bienveillante influence morale et de leur assistance intellectuelle.

Telle est la prière que m'inspire la détresse monumentale de la grande cité historique.

Laissez moi espérer, M.M. que l'univers ne sera point rebelle à votre voix autorisée et qu'un jour Bruges puisse se souvenir avec gratitude des démarches que j'ai le douloureux honneur de solliciter chaleureusement de votre cœur de savant et de votre âme de Belge.

Veillez agréer, je vous prie, Monsieur le Président, l'expression de mes hommages.

C. Tulpinck

*Brugge, Ib. Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 51 (eigenhandige
brief)*

6.

1918, juli 8. - *Bijlage aan voorgaande brief (zie document 5) betreffende de kunstwerken.*

Brugge, den 8 Juillet 1918.

Annexe

Les considérations développées dans la lettre ci-jointe concernent exclusivement les monuments publics et privés de Bruges, la préservation des nombreuses œuvres d'art ornant les églises, musées etc n'est pas moins importante. Certes des précautions, complétées tous les jours, sont prises, mais il est matériellement impossible de tout garantir, même de songer à prémunir certains édifices. Notre bonne volonté, notre initiative, comme notre activité à tous doit s'arrêter impuissante devant un musée Gruuthuse, qui s'effondrait totalement, avec ses innombrables objets, au moindre choc. Il en serait de même de la cheminée du Franc, cette merveille dont la protection n'a pu être tentée que par des matelassures aux fenêtres, alors qu'un simple grenier lui constitue un abri peu sûr; du dépôt des archives de l'Etat, de celui de la ville avec le Jean Britto, ses sceaux, ses documents uniques; de la Bibliothèque communale avec ses manuscrits; de la Pharmacie de l'Hopital; de l'Hospice de la Poterie et de tant d'autres ensembles uniques.

Je pourrais multiplier indéfiniment les points interrogatifs sans aboutir à d'autres résultats que de susciter de nouvelles préoccupations, sans indications de moyens pratiques.

Mais il est un point que je ne puis, que je ne dois omettre de signaler, la sécurité des œuvres ramenées à grand' peine à Bruges. Depuis 11 mois, je travaille, comme j'ai eu l'honneur de vous l'écrire, de concert avec toutes les autorités, belge et occupante, et particulièrement avec M^r Le Lieutenant Flesche, au sauvetage des œuvres d'art. Il ne m'appartient pas de dire au prix de quels sacrifices, il m'a été permis d'abriter ces objets et de les préserver des mille périls d'une contrée en état de guerre. Mais il ne peut suffire de les avoir soustrait à un danger pour les proposer à un autre de jour en jour plus sérieux.

Certes nos locaux sont des constructions solides, que nous avons rendus plus réfractaires aux explosifs mais le fait qu'une bombe a éclaté sur la cour de notre dépôt de la Rue aux laines, au centre de la ville, à 100 m. des Halles, de l'Hôtel de Ville, du St Sang etc, est inquiétant.

Je me hâte d'ajouter que ce terrible malheur — il y eût mort d'homme et blessures pour le propriétaire Mr E. Van Houtryve — n'a pas même dérangé le moindre objet, ni provoqué du désarroi. Le personnel est resté fort calme et a vaqué à sa besogne, comme j'ai

pu le constater, M^r le lieutenant Flesche présent, lors de mon arrivée cinq minutes après l'évènement.

Mais pareil fait ne peut se reproduire d'autant plus que la confiance dans notre organisation est parfaite. A ce jour encore les demandes de dépôt, des villes et campagnes, affluent au point d'exiger tout mon temps, le personnel même est insuffisant.

D'autrepart, il ne peut être question d'un transport à un autre endroit alors que sont placardées aux coins des rues des affiches illustrées avertissant les voituriers de ne point s'arrêter par crainte des bombes. Les routes ferrées ou autres sont donc dangereuses au premier chef et peuvent être coupées à tout moment. Ce fait suggestif doit, aux yeux des nations, rendre ma sollicitation d'autant plus convaincante. Je crois avoir, dans la partie de ma requête ayant trait aux monuments, suffisamment démontré l'absolue nécessité de mesures de préservation à concerter entre belligérants. Elles ne sont pas moins urgentes pour les œuvres de peintures, sculptures, tapisseries manuscrits, archives, orfèvreries, broderies etc. qui constituent la splendeur décorative ordinaire de Bruges, elles sont d'ordre impératif pour les œuvres, venues du dehors et confiées à notre garde.

Je dois ici encore, avec la force persuasive que donne le danger, avec la conviction que procure la froide appréciation des faits & des possibilités vous supplier, M.M. d'accorder à ma requête toute votre haute influence, tout l'ascendant que la Commission peut posséder.

M.M. veuillez intéresser au sort de tant d'œuvres d'art les grandes comme les modestes, par vos encouragements, appelez à la vie la Ligue internationale pour la conservation de Bruges dont le sauvetage s'affirme pour les peuples comme un devoir de haute intellectualité.

Puisse-t-il plaire à la généreuse Suisse et à sa noble majesté le Roi d'Espagne de prendre cette œuvre sous leur haute protection.

(get.) C. Tulpinck

P.S. Des explosifs viennent d'éclater près de la Potterie.

Brugge, Ib. Oud Archief Musea, dossier 28, nr. 52 (eigenhandig geschrift).

7.

1918, juli 28. *Verslag van Camille Tulpinck aan de Kommandantur over de genomen maatregelen ter beveiliging van de Brugse kunstwerken en monumenten.*

PROVINCIALE COMMISSIE VAN MONUMENTEN

West-Vlaanderen

AFVAARDIGING

Rapport à la Commandanture.

Bruges, le 28 Juillet 1918.

En réponse à votre demande du 20 écoulé, j'ai l'honneur de vous informer que les œuvres d'art de valeur et nature diverses des communes de la Commandanture de Bruges, notamment de Meetkerke et de St Pierre, ont été mises en sécurité à Bruges.

Locaux :

Les locaux affectés aux dépôts sont: 1° l'ancienne Prévoté, Place du Bourg; 2° La malterie E. Van Houtryve, Rue aux Laines, 35.

Mesures générales :

Ces locaux sont doublement voutés, la voute supérieure est chargée de sable. Les fenêtres sont matelassées, des récipients extinctifs sont à portée des surveillants. La garde est assurée. Nul n'est autorisé à pénétrer dans les locaux en l'absence du soussigné. Un roulement est établi pour assurer la siccité des broderies etc. qui sont placées périodiquement dans une salle chauffée de la maison du soussigné, 1, Rue Wallonne.

Tous les objets très nombreux sont arrivés intacts et sont en bon état.

*Eglises :**Notre-Dame :*

La Vierge de Michel-Ange, les tableaux de valeur et objets divers ont été déposés dans la chapelle des Tombeaux de Charles-le-Téméraire et de Marie de Bourgogne. Ce local est doublement vouté, la voute supérieure est chargée de 40 c. de sable. Les fenêtres, dont les médaillons anciens ont été enlevés, sont blindées et matelassées. Les tombeaux sont couverts de matelas sur toutes les parois. Les travées donnant accès à la chapelle seront palissadées et matelassées sur toute la hauteur. Ce travail se fera dès qu'un passeport aura été accordé pour se rendre à Gand à l'effet d'acquérir la toile indispensable.

La tribune de Gruuthuuse est protégée par une draperie flottante à plis rapprochés.

La verrière de Baenst est protégée par un matelassage.

Les petits hauts-reliefs — ex votos — sont protégés par des matelassages, également la peinture murale représentant St Louis. Une toile à plis rapprochés est posée devant la fenêtre proche du grand triptyque dont les volets sont fermés.

St Sauveur :

Toutes les œuvres d'art sont placées au premier étage de la tour.

Devant l'impossibilité de monter les grands tableaux, ceux-ci ont été déposés en bas.

St Gilles :

Tous les tableaux sont déposés dans la tour de St Sauveur.

Ste Anne :

Tous les tableaux ont été déposés partie dans la tour de St Sauveur, partie dans la tour de Ste Walburge.

Ste Walburge :

Tous les tableaux, sauf ceux en restauration, sont déposés dans la tour.

J'ai prié le conseil de Fabrique de prendre des mesures de précaution pour le banc de communion.

St Jacques :

Tous les tableaux sont déposés dans la tour St Sauveur.

La voute de la chapelle tombale de Ferry de Gros est chargée de sciure de bois. La chapelle, la toiture et la partie en ressaut est extérieurement entourée d'une palissade contenant du sable. Le tombeau est rempli de sciure de bois et un écran matelassé est placé devant. Différents objets sont placés dans cet abri, tel des plaques tombales etc. Le tabernacle tourelle est protégé par une draperie à plis rapprochés et multiples, le monument funéraire de Van Waertwynckel est également protégé par une draperie.

Chapelle de Jérusalem :

Les verreries sont matelassées. Les objets d'art sont sous double voute.

Eglise des P. P. Capucins :

Les tableaux ont été confiés aux dépôts officiels.

Société St Sébastien :

Les tableaux ont été confiés aux dépôts officiels.

Maisons privées :

Les tympanes de la maison le Grand Mortier, Rue aux Laines, sont protégés au moyen de matelassages.

Le tympan surmontant la porte de la Saaihalle — actuellement Seemanshaus — est protégé au moyen d'un matelassage.

Je suis en instance pour faire photographier toutes les façades monumentales de la ville.

Palais de Justice :

Tous les tableaux sont déposés à la tour St Sauveur.

Les fenêtres de la salle de la Cheminée du Franc sont matelassées. La salle n'étant pas voutée, le plancher supérieur sera chargé d'une couche de matière amortissante.

Administration hospitalière :

Le portail de l'hôpital St Jean est protégé par un premier matelassage, puis par une double cloison de bois chargé d'une épaisseur de 20 c. de sable.

Les fenêtres de la chapelle sont matelassées. Les petites sculptures sont protégées par des matelassages, également à N. D. des Aveugles.

Les tableaux et objets divers des différents locaux sont mis dans des locaux voutés ou matelassés.

Musées communaux :

Les tableaux de la série ancienne, non déposés dans le réduit, sont placés dans un local à voute chargée de sable, fenêtres matelassées. Les tableaux modernes sont dans une salle voutée, les fenêtres sont matelassées.

Musée Gruthuuse :

La frise sculptée ornant le mur extérieur sera protégée.

Les objets les plus précieux seront mis dans des coffres blindés. Les orfèvreries sont dans les coffres forts d'une banque.

Les verrières etc. sont mises dans la cave. Les gravures et dentelles seront déposées dans des salles voutées, fenêtres matelassées. Les fenêtres des salles contenant les innombrables objets qu'il est impossible d'abriter, seront matelassées.

J'étudie en ce moment un système de protection générale de toitures afin de sauvegarder ainsi le totalité des bâtiments.

Il a été recommandé de prévoir dans tous les locaux des échappements d'air. Les églises etc. sont munis de bouteilles extinctives.

En conclusion et en me basant sur les faits et notamment sur l'incident de la Rue aux Laines, je dois considérer les mesures générales prises comme pouvant inspirer des garanties suffisantes. En effet l'explosif tombé Rue aux Laines, n'a fait qu'écraser quelques carreaux du pavement sans parvenir à le percer. En supposant que la chute se soit produite sur le bâtiment et que l'explosif n'ait pas éclaté en touchant les solives de la toiture, il serait venu s'amortir sur la couche de sable, et admettant un instant qu'un malheureux hasard l'eût fait toucher un endroit moins garni de sable, l'explosif n'eût certainement pas pu, même érafler la seconde voute.

*Musée ancien communal :**Musée de l'Hôpital St Jean :*

Les tableaux compris dans la délibération du Conseil communal sont :

1. *Jan Van Eyck* : Mariabeeld met kind en met den schenker Van de Paele.
2. *Jan Van Eyck* : Beeltenis der vrouw van den schilder.

3. *Jan Van Eyck* : Het hoofd van Jezus-Christus. (Beginnelingswerk van den meester).
4. *School Vander Weyden* : Beeltenis van Hertog Filips de Goede, stichter van het Gulden Vliesorde.
5. *Hugo Vander Goes* : Dood van Maria.
6. *Hans Memlinc* : Christophorus. - Altaarstuk. - Drieluik.
7. *Gerard David* : Drieluik: Doop van Christus.
8. *Gerard David* :) Het oordeel van Koning Kambyses et de vol-
9. *Gerard David* :) strekking der veroordeeling.
10. *School van Gérard David* : 2 miniaturen : Doop van Christus in de Jordaan en prediking van den H. Joannes den Dooper.
11. *Jan Prévost* : Het laatste Oordeel.
12. *Jan Prévost* : Dood en Gierigaard (tweeluik).
13. *Hyronimus Bosch* : Drieluik : Hemel, Hel en Vagevuur.
14. *Hyronimus Bosch* : Schilderij aan Bosch toegeschreven.
15. *Onbekende schilder* : Tweeluik : De aanbidding der herders en
Einde XV eeuw de aanbidding der H. Drie Koningen.
16. *Onbekende Meester*)
Vlaamsche School) : Leven van den H. Rochus.
Einde XV eeuw)
17. *Pieter Pourbus* : Altaar-drieluik in «grisailles».
18. *Pieter Pourbus* : Beeltenis van Jan Fernagant.
19. *Pieter Pourbus* : Beeltenis der vrouw van Jan Fernagant : Adriana de Buuc.

Ceux du Musée de l'Hôpital St Jean sont :

1. Tryptique. Le mariage de Ste Cathérine.
2. Châsse de Ste Ursule.
3. Tryptique. L'Adoration des mages.
4. Dyptique. La Vierge et l'enfant et le portrait de Martin de Nieuwenhove.
5. Panneau. Portrait de la Sibylle.
6. Tryptique sur bois. Descente de la Croix.

Les réduits dans lesquels les tableaux sont déposés sont construits en matériaux durs, ils sont entourés d'amas considérables de sable.

Pour gouverner les œuvres sont régulièrement aérées et leur état est contrôlé périodiquement. Le passé — les tableaux ont séjournés déjà pendant plus d'un an dans les réduits — offre à ce sujet toutes garanties pour l'avenir. Une surveillance de nuit est organisée.

Je confirme mes rapports antérieurs, mais un fait nouveau exclusif de tout projet de transfert, domine la situation.

Des affiches illustrées, émanant de l'Autorité militaire, insistent sur l'insécurité des routes par suite des probabilités de jet de bombes.

Cette éventualité est également valable pour la voie ferrée, attendu que le 17 écoulé — pour ne citer que ce fait — des explosifs sont tombés à St André à mi-chemin entre la voie ferrée et la grand'route.

Je pourrais peut-être citer d'autres faits, tout aussi probants, si le défaut de communications avec l'extérieur, ne me privait de renseignements. Cependant le passage continuels nocturne et diurne, d'avions ne laisse aucun doute dans l'esprit de chacun quant au danger, non hypothétique à en croire les affiches, auquel les œuvres seraient exposées en cas de transport. J'émetts ces considérations en parfait accord avec le Collège échevinal, le Conseil des Hospices et le Conseil communal.

Aussi la question de la sauvegarde des œuvres d'art de Bruges doit elle être envisagée de plus haut et de façon plus générale, elle doit comprendre les monuments d'une cité que le document qui donne lieu au présent rapport qualifie d'unique. J'ai indiqué, dans mes lettres des 5 et 8 écoulés, adressées à la Commission Royale des Monuments, les mesures générales à prendre en vue de la préservation monumentale de Bruges. Comme suite à mes suggestions verbales à l'Autorité allemande, j'y insiste à nouveau de manière pressante.

Les trésors de Bruges ne sont pas seulement constitués par des tableaux, quelques rares qu'ils puissent être, mais la ville offre une splendeur de monuments, de souvenirs et de pages d'histoire unique dans le monde et qu'il faut absolument conserver intacts.

Ce n'est pas une question de sentiment, je puis affirmer, appuyé par la conscience universelle, que c'est un devoir. Je ne veux considérer que quelqu'un refuserait de soutenir ma sollicitation, moins encore de l'écouter. J'en appelle aux savants allemands qui seuls peuvent entendre ma voix.

L'appréciation de cette face de la question semble avoir échappé jusqu'ici à l'attention du Pouvoir. Je considère qu'il lui appartient d'appuyer et de faciliter l'initiative que j'ai prise et dont je poursuivrai énergiquement la réalisation dans la sphère, hélas, limitée des possibilités de mon activité.

J'ai l'honneur de prier l'autorité occupante de bien vouloir saisir L. E. Dr Clemen, Bode, Friedlaender, Firmenich, Richartz, Baron von Bodenhausen, Dr Wurzbach, Dr Voll, Dr Justi, Dr Voge, Dr Haseloff, etc. de la présente sollicitation d'intervention protectrice.

Veuillez agréer, Monsieur le Commandant, l'assurance de mes sentiments de considération.

(get.) C. Tulpinck

Brugge, Ib. Oud Archief Musea, dossier 28, nrs. 46-49 (getypte doorslag).

II. BIO- EN BIBLIOGRAFISCHE NOTITIE OVER CAMILLE TULPINCK

Camille Tulpinck werd geboren te Brugge op 13 januari 1861, als zoon van Désiré Joseph en van Pauline Troffaes. Op 11 juni 1896 huwde hij Mathilde Jeanne Berquin. In de huwelijksakte heet hij kunstschilder te zijn. Toen hij overleed op 5 maart 1946, in het huis gelegen Waalse straat B1, wordt officieel opgetekend dat hij het beroep van oudheidkundige had beoefend ¹.

Uit de grote werkzaamheid die Tulpinck aan de dag heeft gelegd, vooral dan vóór de oorlog 1914-18, zijn twee verwezenlijkingen van blijvende betekenis aan te halen. Vooreerst zijn omvangrijk werk in verband met de muurschilderingen. Talentvolle tekenaar en kopiïst heeft hij in gans het land de muur- en grafschilderingen gekopieerd. Twee fondsen zijn ervan bewaard. De platen met de wandschilderingen die de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in bewaring hadden gekregen, berusten thans in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, te Brussel. De kopieën op doek die hij tussen 1869 en 1896 maakte van de geschilderde grafmotieven, worden in het Gruuthusemuseum te Brugge bewaard. De belangrijke documentatie die aldus ontstond leidde tot zijn studie over de muurschilderingen in België, die in 1900 door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België werd bekroond en in 1902 werd gepubliceerd ².

Tulpinck werd ook de promotor en de spil van de groots opgevatte publicatie *Les Arts anciens de Flandre*, waarin een aantal voortreffelijke kunsthistorische bijdragen verschenen. Daartoe had hij een vereniging gesticht die zich als een uitloper beschouwde van de be-

---

1. Gegevens uit de Burgerlijke Stand, Stadsbestuur Brugge.

2. M.H. Rousseau, *Catalogue: Relevés exécutés par M. C. Tulpinck de peintures murales anciennes décorant divers monuments de la Belgique*, Bruxelles 1926. Deze catalogus betreft het fonds thans bewaard in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. C. Tulpinck, *Etude sur la peinture murale en Belgique jusqu'à l'époque de la Renaissance, tant au point de vue des procédés techniques qu'au point de vue historique, Mémoires couronnés... Académie royale des Sciences, des lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, dl. LXI, Brussel 1902. Deze bijdrage zonder illustratie moest ook in een luxueuze publicatie met kleurenplaten verschijnen, zoals in 1904 werd aangekondigd. Alleen het eerste gedeelte, met het Voorwoord en 24 platen, zag kort nadien het licht, onder de titel: *La peinture décorative religieuse et civile en Belgique aux siècles passés*, Brussel, z.d.

roemde tentoonstelling van de Vlaamse Primitieven in 1902³. Tulpinck was er de voorzitter van. Hij zal niet nalaten in 1907 bijdragen te verzamelen over het Gulden Vlies, waarover te Brugge een tentoonstelling plaatsvindt voor dewelke zijn medewerking blijkbaar niet werd ingeroepen⁴. De eerste twee afleveringen van 1908-1909 zal aan dit thema gewijd worden, met artikels van H. Pirenne, Sander Pieron, Van den Gheyn S.J. en E. Baes. Een hele schaar van vooraanstaande en geleerde Bruggelingen waren de medewerkers van Tulpinck: J. Colens, C. De Flou, Kan. Duclos, baron Ch. Gillès de Pélichy, Gilliodts-Van Severen, E. Jonckheere, prof. J. Sabbe, e.a. Zijnerzijds publiceerde Tulpinck slechts bescheiden bijdragen, in *Les Arts anciens*⁵.

Secretaris-generaal van het *Congrès archéologique et historique de Bruges*, in 1902, bracht Tulpinck het tot voorzitter van het *Congrès jubilaire* van 1925⁶. Tijdens dit congres, werd op 3 augustus, de nieuwe gedenkzuil van de Huidevetters, op dit pleintje te Brugge plechtig aan het stadsbestuur geschonken door de vereniging *Les Amis de la Commission royale des Monuments et des Sites*. Deze instelling deed in feite de overdracht aan het stadsbestuur van het monumentje dat haar afgevaardigde beheerder C. Tulpinck naar zijn

---

3. *Les Arts anciens de Flandre, publication périodique sous la direction de Camille Tulpinck, Président de l'Association pour la publication des Monuments de l'art flamand, fondée en Souvenir de l'exposition des Primitifs Flamands et de l'Art ancien de 1902 à Bruges*. Van deze publicatie verschenen zes delen van 1904-1905 tot 1911-1912.

4. Het is opvallend dat er te Brugge onenigheid bestond over de inrichting van de tentoonstelling *La Toison d'Or*, onder voorzitterschap van baron Henri Kervyn de Lettenhove, en die overwegend in de handen lag van personen uit de adellijke stand, alsmede uit Brusselsse kringen. Dit moest te Brugge naijver verwekken. Er werden zelfs polemieken gevoerd om uit te maken wie het eerst het initiatief had genomen. Baron Kervyn schrijft: «*L'idée appartient au seul baron de Bethune. Depuis lors, les prétentions les plus téméraires, les plus tapageuses et les moins fondées ont été mises en avant par quelqu'un de tout à fait étranger à la conception et à l'organisation de l'Exposition de la Toison d'Or (Les Chefs-d'œuvre d'art ancien à l'Exposition de la Toison d'Or à Bruges en 1907, Brussel, 1908, blz. IV)*».

5. Volgende bijdragen van C. Tulpinck treft men in deze publicatie aan: *La Collection Camberlin d'Amougies* (dl. IV, 1909-1910, blz. 46-50), *Portraits du cabinet de M.E. De Clercq* (Ib. blz. 130-135), *Les Monuments de Bruges* (dl. V, 1910-1911, blz. 180-181).

6. *Annales de la Fédération archéologique et historiques de Belgique*, dl. XVI, Brugge 1903. *Congrès archéologique et historique, Bruges 1902*, blz. 62, en *Fédération archéologique et historique de Belgique, Congrès jubilaire, Brugge z.d. (1925)*.

tekening had laten beeldhouwen en haar had geschonken. Onze Bruggeling had er een handje van weg om zijn initiatieven door de overheid niet alleen te doen aanvaarden maar deze moreel te verplichten hem ervoor openlijk te loven ⁷.

A.J.B.

---

7. *Fédération ...* o.c., blz. 46 en 47.

Oorkonden en Mededelingen

HET SOCIALE ASPECT VAN DE KARTUIZE VAN NIEUWPOORT

Weinig is geweten over het zowat honderdvijftigjarig verblijf van Engelse kartuizermonniken in Nieuwpoort¹. Tijdens de eerste helft van de XVIe eeuw werden in Engeland de kartuizers verdreven uit de negen kloosters die ze er hadden. Na een korte herleving in Sheen werden ze definitief uitgewezen in 1559 en gingen zich aanvankelijk vestigen in de Brugse kartuis Gratiëndal. Maar het taalverschil en de wens een autonoom Engels klooster te hebben, veroorzaakte een scheiding van beide gemeenschappen. Na een miserabele tocht doorheen Noord-Frankrijk, kwamen onze Engelse monniken tenslotte in Leuven aan via Namen. Ze verbleven bij de Leuvense kartuizers van 1579 tot 1589. Maar wegens de slechte economische omstandigheden konden dezen hen niet langer huisvesten en ze gingen weer op dooltocht. Deze keer minder lang echter, want dank zij milde Engelse Rooms-katholieken die eveneens uit Engeland waren gevlucht, mochten ze gaan wonen, voorgoed dachten ze, in Mechelen vanaf 1591. Daar ze echter wensten dichter bij Engeland te zijn om verder te recruteren en om toe te laten dat regelmatig een monnik of een convers daarheen trok om aalmoezen, besloten ze in 1626 te verhuizen. Ze hadden de gelegenheid een huis in Nieuwpoort te kopen. Ze verbleven er tot in 1783 toen keizer Jozef II alle contemplatieve kloosters in België afschafte. Van hun archief blijft weinig meer over, maar die enkele resterende documenten laten toch toe ons een beeld te vormen van de zorg en de interesse die de monniken hadden voor het vissershaventje dat hen had opgenomen. Het is niet van belang ontbloomt hier eventjes die zorg naar voor te brengen.

---

1. Voor het opstellen van dit artikeltje hebben wij ons vooral geïnspireerd op de onuitgegeven tekst van James Long, *Carthusianorum anglorum notitia*, in handschrift in de Grand Chartreuse.

Tijdens de XVIIe eeuw immers hebben de kartuizers een sociale rol gespeeld aan de kust. Wat was er gebeurd ? Gedurende de Engels-Spaanse (1658-1659) oorlog werden steeds maar weer Vlaamse vissersvloeden geëkaapt. Dit was natuurlijk een ramp voor de vissers, ook voor die van Nieuwpoort, en dit had vanzelfsprekend een weerslag op de voeding der kartuizers. Dezen eten nooit vlees. Gedurende ongeveer zes maand per jaar echter mogen ze vis eten. Daar er nu in die oorlogsperiode geen vis kon aangevoerd worden, zochten ook zij naar een uitkomst. De pater-procurator van het convent, dit is degene die zich bezighoudt met de materiële zaken van het klooster, was toentertijd Peter Dolman. Deze was van hoge afkomst en ridder van de Engelse kroon. In 1648 wordt hij onder het prioraat van John Hutton procurator en zal het blijven onder de volgende priors tot in 1669. Twee jaar later sterft hij in geur van heiligheid bij het volk, wegens zijn grote verdiensten voor dat Nieuwpoortse volk. In de parochieregisters lezen we bij de vermelding van de rouwdienst: «Als bestendig bewijs van de erkentelijkheid van geheel Nieuwpoort ten opzichte van de geprezene afgestorvene om de menige voorname diensten door hem aan de stad bewezen». Welke waren die verdiensten ? Dank zij zijn invloeden aan het Britse Hof zal hij er in slagen van de Lord-Protector Cromwell een volledig visrecht te bekomen voor de inwoners van Nieuwpoort en Blankenberge en dit voor de ganse duur van de Spaans-Engelse oorlog. Als dank zullen in oktober 1659 de twee visserscompagnies in een publieke akte beloven dagelijks vis te leveren aan de kartuizers tot wanneer ze Nieuwpoort zullen verlaten.

In 1666 kopen de monniken zelf een vissersboot aan die de naam «Sint-Bruno» draagt. De stuurman die voor rekening van de kartuizers zal varen heet Christiaan Constans. De boot bekomt speciale beschermingsbrieven, eerst in juli 1666 van de hertog van York, groot-admiraal van de vloot en beschermer der kartuizers, dan van de koning van Frankrijk en tenslotte van de Handelsraad van Duinkerke. In datzelfde jaar werd de vrede tussen Engeland en Spanje ondertekend.

Een ander detail van de sociale rol der kartuizers was hun tussenkomst in 1654 ten voordele van de Nieuwpoortse be-

volking. De Spaanse troepen ² die zich in de stad gevestigd hadden, hadden er niets beters op gevonden dan zich over de stad te verspreiden en overal waar ze een plaats vonden bij de burgers binnen te vallen en er een verblijfplaats op te eisen. Dat viel natuurlijk niet in goede aarde bij de bevolking die herhaaldelijk last had met de soldateske. Pater prior, George Transam, ziet de nood der Nieuwpoortenaars en slaagt erin barakken te doen bouwen die dienst doen als kazerne voor de Spaanse troepen. Zo zijn de burgers bevrijd van die veeleisende logé's.

Tenslotte nog een derde puntje. Tijdens de oorlog met Frankrijk slagen de Franse troepen er niet in Nieuwpoort in te nemen. Waaraan was dat te wijten? Op een bepaald ogenblik ondernemen de Fransen een aanval op de stad. Deze wordt echter afgeslagen dank zij de tijdige ontschepping van de Engelse troepen onder leiding van de hierboven geciteerde hertog van York, die een goede vriend was van pater procurator Peter Dolman. De vraag kan gesteld worden of het deze laatste niet was die er in slaagde zijn vriend tijdig te verwittigen en zo Nieuwpoort spaarde van een nieuwe bezetting door de Fransen.

Uit dit korte hoofdstukje blijkt de, voor de kartuizers ongewone, rol in het sociale leven van Nieuwpoort. Groot was die weliswaar niet, maar toch is hun aanwezigheid te Nieuwpoort op een bepaald ogenblik in de XVIIe eeuw een weldaad geweest voor onze Vlaamse vissers.

J. DE GRAUWE

FRAGMENTA DISJECTA VAN EEN DIGESTUM VETUS MET GLOSSA ORDINARIA

In 1954 publiceerde N.R. Ker zijn meesterlijke studie over *fragmenta disjecta* en wekte op deze wijze hernieuwde belangstelling voor het onderzoek ter zake, dat gestimuleerd

---

2. Daar de bron alleen vermeldt dat «troepen» zich in de stad gevestigd hadden, hebben we moeten nagaan welke troepen het waren. H. Longchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700)* vermeldt op p. 96 dat het Spaanse troepen waren.

werd door de verdere ontwikkeling van de codicologie ¹. In het beste geval gaat het om enkele al dan niet verknipte folio's, die als schutbladen, dekbladen of band dienst doen, of in de band zelf verwerkt zijn. Het versnijden van manuscripten houdt zeker in onze gewesten direkt verband met de ontwikkeling van de boekdrukkunst. Vele handschriften worden door drukken vervangen en soms als overbodig beschouwd. De materie (perkament en papier) wordt af en toe gebruikt bij het inbinden van de gedrukte werken of verhuist van bibliotheek naar archief waar vele bundels (rekeningen, registers, cartularia, etc.) getooid worden met een perkamenten kaft.

Het belang van deze *fragmenta disjecta* mag niet onderschat worden. Zij kunnen interessant tekstkritisch materiaal bevatten of onbekende en quasi-onbekende werken en/of auteurs releveren ². Daarenboven vormen zij een niet te ver-

---

1. N.R. Ker, *Pastedowns in Oxford Bindings*, (*Oxford Bibliographical Society, New Series V*), Oxford, 1954. - G. Ouy, *Les bibliothèques, - L'histoire et ses méthodes*, (*Encyclopédie de la Pléiade*, 11), Parijs, 1961, 1079-1084. - Reeds in 1903 werden dergelijke vondsten gesignaleerd: J. Vannerus, *Ce que l'on trouve dans les reliures des anciens registres*, - *Revue des bibliothèques et archives de Belgique*, 1 (1903) 96-100. Cf. D. De Bruyne, A. Wilmart en E.A. Lowe, *Membra disjecta*, - *Revue bénédictine*, 36 (1924), 121-136; 37 (1925), 165-180.

2. Belangrijke vondsten in ons land werden o.m. gedaan door A. Brounts, J. Deschamps, A. Louant en E. Van Balberghe. - A. Brounts, *Fragment d'un manuscrit de Denys de Murcie*, - *Scriptorium*, 22 (1968) 273-275. De overleden auteur ontdekte in een boekband van een 16e-eeuws manuscript (Brussel, K.B., IV 121) een onbekende kommentaar op St. Mattheus van de weinig gekende Dionysius van Murcia († na 1380) (Brussel, K.B., IV 121 bis). - J. Deschamps, *Nieuwe fragmenten van «Van den Vos Revnaerde»*, - *Proceedings of the 3d. International Conference «Aspects of the Medieval Animal Epic»*. Louvain, May 15-17, 1972, (*Mediaevalia Lovaniensia, Series I, Studia 3*), Leuven, 1974 (in druk). De ontdekking van deze fragmenten (22 papieren bladen, waarvan 6 bladen uit een manuscript van de *Reynaert I*) was de meest opzienbarende vondst. Dr. J. Deschamps bereidt de kritische editie van deze fragmenten voor. - A. Louant, *Un fragment d'Apocalypse aux Archives de l'Etat à Mons*, - *Album archivaris J. De Smet*, Brugge, 1964, 233-239. - E. Van Balberghe, *Fragmenta Parcensia. A propos d'un fragment de la Chronique dite de Saint Jérôme*, - *Archief- en bibliotheekwезen in België*, 41 (1970) 592-596. De auteur, die sinds geruime tijd de middeleeuwse bibliotheek en manuscripten van de abdij van het Park te Heverlee bestudeert, verloor ook de *fragmenta disjecta* niet uit het oog. Naast de hier besproken kroniek signaleert hij ook andere fragmenten, o.m. van het *Decretum Gratiani*, van de *Casus decretorum* van Benencasa

waarlozen element in de studie van het middeleeuwse bibliotheekwezen, samen met de bewaarde manuscripten, de boekenlijsten en de gegevens over verloren gegane manuscripten. Naast de fundamentele analyse van N.R. Ker te Oxford, dient de systematische inventarisatie en katalogisering in Zweden vermeld te worden, die buitengewone resultaten oplevert³. In de andere landen blijft het voorlopig bij individuele vondsten, hoewel in 1958 W. Holtzmann aandrang op een grondig onderzoek van deze snippers⁴.

Bij het bestuderen van een register uit het archief van de Brugse C.O.O. vonden wij een fragment van het *Digestum vetus* met de *Glossa ordinaria* van Accursius⁵. Een perkamenten folio van ca. 385 x 270 mm, waarvan bovenaan een reep werd weggeknipt, was bij middel van een smalle strook perkament van ca. 370 x 80 mm, afkomstig van het daaropvolgende folio, aan de binnenzijde van het voorste plat vastgelijmd. Beide stukken waren losgekomen. Door het gebruik van lijm was de inkt op sommige plaatsen losgeweekt. Hiervan waren restanten te vinden op de binnenzijde van het voorste plat. De versnijding van de folio's gebeurde in functie van het formaat van het register.

Het bewaarde fragment bevat de volgende tekstdelen⁶. De recto-zijde van het volledige folio begint in kolom 1 met

---

van Arezzo (Siena), etc. Cf. J. Deschamps - M. Gysseling, *De fragmenten van de Limburgse «Atol»*, - *Stud. german. gand.*, 8 (1960), 9-71. - J. Deschamps, *Een fragment van de onverkorte versie van «Die riddere metter mouwen»*, - *Liber amicorum E. Rombauts*, Leuven, 1968, 61-78.

3. T. Schmid, *Manuscripts of Canon Law from Medieval Sweden*, - *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law*, (*Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia*, 1), Vatikaanstad, 1965, 93-98. Hier lag de opkomst van het Lutheranisme, waarbij kloosters en abdijen gesloten werden en de volkstaal het latijn verdrong, aan de basis van de vernieling van de middeleeuwse kloosterbibliotheken en vooral van latijnse manuscripten. Door komparatieve analyse van de gevonden fragmenten tracht men de oorspronkelijke codices in de mate van het mogelijke terug samen te stellen.

4. W. Holtzmann, *Kanonistische Ergänzungen zur Italia Pontificia*, - *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 37 (1958) 66-67.

5. Brugge, *Archief van de C.O.O., Fonds Begijnhof, Register E 16 (1558)*.

6. Cf. *Accursii Glossa in Digestum Vetus*, (*Corpus Glossatorum Iuris Civilis*, VII), Turijn, 1969 (repr. van ed. Venetië, Baptista de Tortis, 1488), p. 136-139.

«...eiusdem potestatis est eundemque habet effectum. Paulus. Ignorante quoque sorore si frater negocium ...» en eindigt in kolom 2 op «...nec refert an ipse pecuniam acceperit an alii dari iusserit vel acceptum suo nomine ratum habuerit. Ulpianus...». De verso-zijde vervolgt in kolom 1 met «...Et generaliter idem erit, si quid omnino conpedii (sic) sensit propter hoc, sive ab adversario sive aliquo (sic) quocumque. § Si igitur accepit...» en eindigt in kolom 2 op «...et verius est ex eo numerari annum, ex quo cognovit. Paulus. Si quis ab alio acceperit pecuniam ne michi negocium faceret si quidem ei man-...». De aan het folio vastgekleefde perkamenten strook stelt meer problemen, daar er van de tekst per regel slechts enkele begin- of eindletters resten. Aan de recto-zijde betreft het de beginletters van kolom 1. Aan de verso-zijde gaat het om de eindletters van kolom 2. De recto-zijde (kolom 1) sluit direkt aan bij het expliciet van de verso-zijde (kolom 2) van het volledige folio «...dato [meo datum est vel a procu-] -rator [meo omnium rerum, vel ab] eo qui [negotium meum gerere] voleb- [-at et ratum habui: ego] dediss- [-e intellegor; si autem] non ma- [-ndatu meo aliis ei licet] miseri- [-cordiae causa ne fiat] neque...» en eindigt op «...Si ab [eo, qui innocens fuit,] sub s- [-pecie criminis alicuius, quod] in eo pro- [-latum non est, pecuniam] accept- [-am is cuius de ea re] notio est [edoctus fuerit: id quod illi-] -cite ext- [-ortum est secundum edicti] forman, q- [-uod de his est, qui pecuniam] ut nego- [-tium facerent aut non] facerent [misit, pro modo delicti poenam irroget] ...». De verso-zijde (kolom 2) begint met «... [sed si forte] hic mi- [-nor erat captus in he-] -redidate [quam adierit, Julianus libro septimo decimo] digestorum sc- [-ripsit abstinendi facul-] -tatem [dominum posse habere non] solum [aetatis beneficio verum] etiam (sic) [non patrocinetur:] quia non [apiscendae hereditat-] -is gratia [legum beneficio us-] -i sunt [sed vindictae gratia] Marcellus...» en eindigt op «...ete-] -nim de- [-ceptis sine culpa sua] maxi- [-me si fraus ab adversa-] -rio inter- [-venerit, succurri oport-] -tebit, [cum etiam de dolo m-] -alo [actio competere soleat, et] bomi (sic) [praetoris est potius resti-] -tuere [litem, ut et ratio et ae-] -quitas [postulabit, quam a-] -ctionem...».

De identifikatie van deze tekstfragmenten van het *Digestum vetus* kan als volgt geresumeerd worden:

- 1) een deel van het *De negotiis gestis*: D., 3, 5, 46 (47) i.f. - D., 3, 5, 48 (49) ult.;
- 2) een belangrijk stuk van het *De calumniatoribus*: D., 3, 6, 1 - D., 3, 6, 7 i.p. en D., 3, 6, 7 i.m. - D., 3, 6, 8 i.f. partim);
- 3) een klein gedeelte van het *De in integrum restitutionibus*: D., 4, 1, 6 i.f. - D., 4, 1, 7, 1 i.f. (partim).

Deze tekst wordt omkaderd door het specifieke apparaat met de *Glossa ordinaria* van Accursius. De tekst zelf, die het midden van het perkament inneemt, is vrij goed bewaard. Het glossenapparaat, dat de randen van het perkament bezet, is erg beschadigd. Aan de bovenzijde is een reep weggeknipt en de randen zijn gescheurd. Aansluitend bij de reeds beschreven tekststructuur kan de glosse als volgt samengevat ⁷:

- 1) bij het *De negotiis gestis*:
«*Cum esset meum*» ad D., 3, 5, 48 (49) - «*Liberer cum tu*» ad D. 3, 5, 48 (49);
- 2) bij het *De calumpniatoribus*:
«*De calumpniatoribus*» ad D., 3, 6 - «*De servo*» ad D., 3, 6, 9;
- 3) bij het *De in integrum restitutionibus*:
«*Vindicta principaliter*» ad D., 4, 1, 6 - «*Restituere sed ad*» ad D., 4, 1, 7, 1.

Hierbij dient opgemerkt dat vele glossen, door versnijding en beschadiging, slechts fragmentair bewaard zijn.

Het fragment is afkomstig van een zorgvuldig afgewerkte codex. De afschrijving met droge naald (ca. 362 x 235 mm) verdeelt tekst en glosse in twee kolommen met een tussenruimte van 20 mm. Elke tekstkolom meet 175 x 60 mm. De glosse wordt van de tekst gescheiden door een tussenruimte van 17 mm bovenaan, 25 mm onderaan, 17 mm van tekstkolom 1 en 20 mm van tekstkolom 2 voor de recto-zijde van het volledige folio en omgekeerd voor de verso-zijde ervan. Het apparaat meet voor kolom 1 van de recto-zijde ca. 20 x 100 mm bovenaan, 215 x 25 mm aan de zijkant en 130 x 100 mm onderaan. Voor kolom 2 van de recto-zijde is dat 20 x 115 mm, 215 x 30 mm en 130 x 115 mm. Voor de verso-zijde uiteraard omgekeerd. De liënering is nauwelijks merkbaar en de prikken zijn verdwe-

---

7. Cf. *Ibidem*.

nen. Het tekstgedeelte, met groter lettertype, telt 32 regels per kolom. Het apparaat, met kleiner lettertype, telt er 88 per kolom, waarvan er op de verso-zijde slechts 79 beschreven zijn. De schriftspiegel van de verso-zijde van het volledige folio stemt overeen met deze van de recto-zijde van de aangehechte strook en omgekeerd. Het schrift kan gedefinieerd worden als gothisch boeekschrift (*littera textualis formata*) van het *rotunda*-type in vertikale *littera bononiensis* uit de 14e eeuw. De versiering kan wijzen op Italiaanse herkomst of beïnvloeding. De initiaal I, van D., 3, 6, 1, is als eerste letter van de eerste *lex* van deze *titulus* omstandig versierd, doch erg beschadigd, zodat de oorspronkelijke kleurenrijkdom verloren is gegaan. De initiaal is 5 regels hoog in roze kleur op blauwe achtergrond, met breed en plat acanthusbladwerk (groenachtig en roos), dat in de marge uitloopt. De letter is gehoogd met wit en rood. Dezelfde initiaal is in klein model van 3 regels hoog terug te vinden in de glosse. De overige initialen, blauw in de tekst en rood en blauw in de glosse, zijn sober versierd met penwerk bestaande uit twee of drie dubbele rode of purperen streepjes met bloemwerk. Ze zijn 2 regels hoog. De lombarden, evenals de *titulus De calumpniatoribus*, zijn rood. De paragraaf-tekens zijn afwisselend rood en blauw. Tekst en glosse vertonen dezelfde kenmerken en horen kronologisch samen. De methode om de glosse aan de tekst aan te passen is niet primitief.

Het romeins recht dringt in onze gewesten en in het Brugse laattijdig door. Het oeuvre van de glossatoren, met uitzondering van enkele proceduretraktaten, de *Summa Codicis van Azo* en de *Glossa ordinaria* van Accursius († Bologna/Florence 1259-60/63), die eerder een beperkte verspreiding in het Brugse gekend hebben, wordt er niet aangetroffen⁸. In de middeleeuwse boekenlijsten wordt vaak niet

8. R.C. Van Caenegem, *Ouvrages de droit romain dans les catalogues des anciens Pays-Bas méridionaux (XIIIe-XVIe siècle)*, - *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 28 (1960) 431. - Over Accursius en zijn oeuvre werd in 1963 te Bologna een internationaal congres gehouden: *Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani*. Bologna, 21-26 Ottobre 1963. A cura di Guido Rossi, 3 dl., Milaan, 1968. - Over de *Glossa ordinaria* op het *Digestum vetus*: R. Feenstra, *Quelques remarques sur le texte de la glose d'Accurse sur le Digeste vieux*, - *Atti del II Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto*. Venezia, 18-22 Settembre 1967, Florence, 1971, 205-225. - Cf. P. Weimar, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit*, - *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Euro-*

verduidelijkt of de vijf traditionele delen van het *Corpus Iuris Civilis* geglosseerd zijn of niet ⁹. In 1291 kan voor het eerst met zekerheid de aanwezigheid van de *Glossa ordinaria* in Vlaanderen worden vastgesteld ¹⁰. Bij de schenking van boeken, die de Brugse kannunik van St.-Donaas Gervasius, *professor legum*, aan de abdij Ter Doest doet, ontbreekt evenwel het deel met het geglosseerde *Digestum vetus*. De gift van magister Boudewijn van Mesen aan de kapittelbibliotheek van St.-Donaas lijkt voorlopig niet nauwkeuriger te dateren dan einde 13e eeuw ¹¹. Het apparaat van Accursius op de *Codex* en op het *Digestum novum* wordt er vermeld. Het exemplaar van het *Corpus Iuris Civilis* is waarschijnlijk niet geglosseerd ¹². In de Brugse stadsbibliotheek wordt een *Digestum vetus* met *Glossa ordinaria*, afkomstig uit de abdij Ter Duinen, bewaard ¹³.

päuschen Privatrechtsgeschichte. Erster Band. Mittelalter (1100-1500). Die gelehrte Rechte und die Gesetzgebung, (Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte), München, 1973, 173-175.

9. R.C. Van Caenegem, *o.c.*, 518: *Corpus Iuris Civilis*. - A. Derolez, *De Middeleeuwse bibliotheekscatalogi der Zuidelijke Nederlanden. I. Provincie West-Vlaanderen, - Corpus Catalogorum Belgii*, (Verh. KVA, Kl. Lett., Jrg. 28, 61), Brussel, 1966, 150: *Accursius*; 155: *Corpus Iuris Civilis*.

10. R. Feenstra, *La glose d'Accurse dans les Pays-Bas (anciens et modernes)*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani*, 3, Milaan, 1968, 1088. - R.C. Van Caenegem, *o.c.* 312-313.

11. A. De Witte, *Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen, - Hand. Emul.*, 109 (1972) 178 en 216. De hier voorgestelde datering is niet gefundeerd. - R. De Keyser, *Individueel en collectief boekenbezit bij de kanunniken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge tijdens de late middeleeuwen (1350-1450)*, - *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 42 (1971) 357 en 43 (1972) 172 (cf. 162).

12. In de tekst wordt duidelijk het onderscheid gemaakt tussen het geglosseerde en het niet-geglosseerde.

13. Brugge, *Stadsbibliotheek*, Hs. 344. Cf. A. De Poorter, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Bruges, (Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique, 2)*, Gemblours-Paris, 1934, 384: 344 (14e eeuw). - A. De Poorter en J. Brys, *Les manuscrits de droit médiéval de l'ancienne abbaye des Dunes à Bruges, - Revue d'histoire ecclésiastique*, 26 (1930), 621-622. - R.C. Van Caenegem, *Le droit romain en Belgique, - IRMA*, V5b, Milaan, 1966, 30-32. - Dr. G. Dogaer (Brussel, K.B.) signaleert ons een ander fragment van het *Digestum vetus cum Glossa ordinaria Accursii* (1 folio: D., 27, 10, 9 - D., 28, 1, 5). Deze folio, met gehistorieerde initiaal is zeer waarschijnlijk afkomstig uit een italiaans manuscript (14e eeuw) en wordt bewaard te Damme, Maerlant-museum, inv. 1010.

De herkomst van het hier besproken fragment lijkt ons moeilijk te achterhalen. Wellicht is het afkomstig van een italiaanse (Bologna ?) codex of van een manuscript gekopieerd op een italiaanse legger, zoals de karakteristieken van schrift en versiering lijken aan te wijzen. De bezitter(s) van het handschrift en zijn historiek zijn evenmin duidelijk. Het lijkt ons eerder onwaarschijnlijk dat het zou toebehoord hebben aan de instelling, nl. het Begijnhof, waar nu een fragment ervan als dekblad van een register dienst doet. Een banale doch alledaagse eindbestemming van academische best-sellers.

D. VAN DEN AUWEELE

Boekbesprekingen

A. SCHOUTEET, *Indices op de Buitenpoorterboeken van Brugge, 1548-1788, II : De Borgen en de Domicilies van de buitenpoorters*. Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, deel VI, Handzame 1973, XI-211 p.

In 1965 publiceerde A. Schouteet, als eerste deel van de «Reeks poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden», een eerste volume «Indices op de buitenpoorterboeken van Brugge, 1548-1788», waarin in alfabetische volgorde, kolommengewijs de namen van de nieuwe buitenpoorters met de datum van hun inschrijving, de plaats waar zij verbleven en de referentie zijn opgenomen.

Niet alle gegevens uit de akten van inschrijving van de buitenpoorters nam de auteur toen op in zijn indices. De akten vermelden inderdaad nog de naam van de poorter die zich borg stelde voor de betaling aan de stad van de jaarlijkse taks, waaraan de buitenpoorters waren onderworpen, alsmede de naam van de burger die domicilie verleende aan de buitenpoorter, opdat deze daar zou kunnen worden gedaagd. Dikwijls was het een en dezelfde persoon die borg stond en domicilie verleende; in de regel ging het nochtans om twee verschillende personen. Dezen worden in de buitenpoorterboeken vermeld met hun beroep en woonplaats. Het plan van de heer Schouteet om «aanvullende indices» van de borgen en domicilie verlenende poorters op te stellen heeft hij thans verwezenlijkt.

In een korte inleiding trekt de auteur de aandacht op het belang van de uitgave en op de gevolgde werkwijze.

De hoofdindex bevat de alfabetisch gerangschikte namen van de borgen en domicilie verlenende burgers met eventuele gegevens over afstamming, burgerlijke stand en beroep, hun woonplaats, de datum van de inschrijvingsakte en de verwijzing naar het buitenpoorterboek.

De familienamen en bijkomende gegevens zijn letterlijk uit de bron overgenomen. Dit heeft voor gevolg dat dezelfde familienamen, in gevolge diverse schrijfwijzen, niet gegroepeerd zijn. Het ware verkiezelijk geweest, achteraan een rij op identieke wijze geschreven namen, te verwijzen naar de afwijkende schrijfwijzen en omgekeerd. Nu is men nooit zeker alle schrijfwijzen van een bepaalde naam te zullen vinden, zonder min of meer langdurige opzoekingen.

Die namenlijst wordt gevolgd door een glossarium van alle in de lijst voorkomende beroepsnamen met hun betekenis. Zou *vestelync-maker* niet een gespenmaker zijn geweest? *Meersener* had de bredere betekenis van koopman in kramertijen.

Ten slotte volgt een index van de huis-, plaats- en straatnamen. De verwijzingen van zeer afwijkende oude naar nieuwe schrijfwijzen hadden we hier wat talrijker gewenst.

Een index over de periode midden 16e - einde 18e eeuw, die meer dan 4.500 namen van gegoede Brugse poorters vermeldt, met hun beroep en woonplaats, is belangwekkend voor de antroponymie en de topografie, voor de economische en sociale geschiedenis van de stad, en voor de familiekunde in die periode.

De heer Schouteet heeft de Brugse historici een nieuw werkinstrument geschonken waarmee ze hun voordeel zullen doen.

C. WYFFELS

A. BARBAIX (Zr. Marie-Paul), *Zeven eeuwen Ten Bunderen. Geschiedenis van het klooster Onze-Lieve-Vrouw ten Bunderen*. Moorslede 1269-1971, Imprimatur Brugis 13.4.72.

Het werk ontstond onder impuls van Prof. R.C. Van Caenegem en werd uitgegeven in marge van de viering van het 700-jarig bestaan van het klooster. Na een korte inleiding over het ontstaan en de naam van het klooster worden achtereenvolgens de bronnen van inkomsten, de spiritualiteit en levenswijze en de gebeurtenissen in de onderscheiden verblijfplaatsen «Moorslede op de Tuimelare (1269-1587)», «Ieper (1587-1785)» en «Moorslede Ieperstraat (1785-1971)» behandeld. Onder de titel «Aanhangsels» worden een tiental interessante archiefstukken gepubliceerd.

Het werk is duidelijk op een ruimer publiek gericht. Dit blijkt o.a. uit de lijst van de «voornaamste geraadpleegde werken» (blz. 766) en de uitleg over de termen «leen» en «tienden» (blz. 8-9) die op de vijfde uitgave (1932-38) van de Winkler Prins steunt. Voor de uitleg over de «oud-Vlaamse rechterlijke organisatie» consulteerde Zr. Marie-Paul het werk van dr. R.C. Van Caenegem over de geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen in de middel-eeuwen.

Sinds 1785 neemt het christelijk onderwijs de eerste plaats in onder de actieve apostolaatsvormen van Ten Bunderen (p. 351). Wij vinden het spijtig dat dit apostolaatswerk niet uitvoeriger behan-

deld werd en dat de gegevens in verband met het onderwijs niet gegroepeerd werden.

Zeven eeuwen Ten Bunderen kan de historicus geen volledige voldoening schenken; de vele oud-leerlingen en vrienden van Ten Bunderen zullen er evenwel met genoegen in grasduinen.

D. DALLE

A. DEBOUTTE C.S.S.R., *Leven van Charles-Louis Costenoble. Apostolisch Missionaris. Eerste Pastoor van Jonkershove (1826-1886)*. Leuven (bij de auteur: Brabançonnestraat 97) 1973. In 8°. 206 bl., ill.

De uitgave is aangeduid als het 1-ste deel van de reeks «Vier Costenoble's priester en missionaris». Verschenen reeds: 3-de deel «Leven van E.P. Cyr. Costenoble, Scheutist», Leuven 1965, in 8°, 143 bl., ill.; en het 2-de deel «Leven van E.P. Aloïs Costenoble, Redemptorist (1866-1929)», Leuven 1967, in 8°, 160 bl., ill.

Deze Costenobles stammen uit midden West-Vlaanderen, Charles-Louis Costenoble is herkomstig van Amersvelde-Handzame.

Onderhavige uitgave verdient uit oogpunt van streekgeschiedenis aandacht om het ontstaan van de parochie Jonkershove (Woumen). Het V-de en VI-de hoofdstuk handelen hierover (bl. 166-203).

Vooraleer te Jonkershove kapelaan en vervolgens pastoor te worden (1864-1884), was Ch. L. Costenoble gedurende 13 jaar hoofdzakelijk werkzaam in Chili. Op 16-jarige leeftijd vatte hij de latijnse klassen aan in het Klein Seminarie te Roeselare. Wat hij onmiddellijk vooraf deed, laat de auteur in het midden. In de derde latijnse verliet Costenoble de school. Nochtans was hij een knap leerling! 19 jaar oud, trad hij bij de Paters der HH. Harten (Picpus) te Issy (-les-Moulineaux), nabij Parijs. Als frater Evarist vertrok hij twee jaar later naar Chili. Te Valparaiso leraarde hij aan het college van zijn congregatie, terwijl hij ondertussen zijn priesterstudie voortzette. Hij ontving de priesterwijding in 1853. Zijn overste verzette zich tegen zijn verlangen biecht te horen en te gaan prediken; liever behield men de leraar! Costenoble maakte een crisis door en verliet twee jaar na zijn wijding de congregatie. De aartsbisschop van Santiago nam hem in bescherming en gaf hem de verlangde jurisdictie. Costenoble verwierf in deze stad grote vermaardheid als huisleraar-opvoeder, opeenvolgend van verscheiden aanzienlijke families. Uit die tijd dateert zijn leerboek over boekhouding: «Elemento de teneduria de libros por partida doble», uitgegeven te Santiago in 1856 (zie bl.

64). Chileense bladen schreven over Costenoble en Guido Gezelle maakte gebruik van deze teksten voor zijn Spaanse lessen te Roeselare (bl. 90, 158).

Nog juridisch vast aan de Picpuscongregatie, had hij als priester weinig bewegingsmogelijkheid. Deze belemmering werd opgeheven door zijn benoeming door Paus Pius IX in 1856 tot Apostolisch missionaris. In die hoedanigheid kon hij voor uitoefening van zijn priesterambt bij de geestelijkheid waar ook terecht. Missionerend doortrok hij menig land en streek.

Als basis van zijn boek neemt de auteur Costenobles gepubliceerde voordracht (zie bl. 11) over diens avontuurlijk wedervaren, gehouden te Diksmuide op het einde van zijn leven. Geheel de voordrachttekst is in oude spelling deelsgewijze in kader afgedrukt en ruim van commentaar voorzien.

De voordracht eindigt mede met de volzin: «... en in 't jaar 1864 begon ik in ons land eene nieuwe missie in 't Vrijbosch, 't land van Baeckelant-bende, waar ik 20 jaar lang gewrocht heb, eene nieuwe parochie gesticht, Jonckershove bij name, en met Gods gratie de streke veranderd en verbeterd heb» (bl. 166).

Steller van het boek heeft hier weinig aanknopingspunten en is quasi volledig op vorsing aangewezen.

In 1863 verrees te Jonckershove-bos een school en een kerkje. Zij kwamen tot stand door toedoen van Woumens Pastoor Chavaete, die hiermede de tot dit doel bij testament vermaakte bedragen van de Woumenaar priester Frans Beauprez hun bestemming gaf. Bedienaar van het heiligdom werd Costenoble, 1864. Jonckershove is verheven tot parochie op 19 juli 1873. Benevens zielzorger was Costenoble te Jonckershove sociaal werker en urbanist avant-la-lettre.

Pater De Boutte wijdt een inleiding aan 't Vrijbos (hij houdt het bij de spelling Vrijbosch, bl. 10, 166, e.v.) en de roversbende van Ba(e)kelandt.

Enkele rechtzettingen zijn hier noodzakelijk.

In de 17-de eeuw (evenals vroeger) strekte het bos zich uit over meerdere dorpen, maar reikte precies nu niet tot in Gits, Kortemark, Hooglede en Oost-Nieuwkerke.

De bende van Bakelandt «floreerde» (bl. 166) er helemaal niet en derhalve kon de pastorie van Jonckershove niet gebouwd zijn op de plaats waar Bakelandt eens zijn schuilplaats had (bl. 167). Inderdaad: «Bakelandt's bende werkte op de verbeelding van de Vlaamse volksmens»! (bl. 167).

De auteurs E. Hoste(n!) en E. Strubbe zijn als namen geciteerd

(bl. 167), maar de schrijver heeft kennelijk geen weet van hun critische studie: «De struikrovers in Vlaanderen op het einde der XVIII-de eeuw. De Bende van Bakelandt», *Annales Soc. d'Emulation*, dl. LXX (Brugge, 1927), bl. 135-165; afzonderlijk gepubliceerd in 1928 te Brugge onder de titel: «De Bende van Bakelandt, hare misdaden en veroordeling volgens het bewaarde procesbundel». Jammer! En oor de nutteloze bladzijde druk.

De veilingen van het Vrijbos, juister is de naam Bos van Houthulst, werd ingezet op het einde van het Oranjobewind. De gemeente Houthulst ontstond er niet 1838 uit de grote bezittingen van Cassiers (bl. 166), maar in 1928. Senator J.P. Cassiers kocht gedeelten van het bos in 1831 en de volgende jaren. Aan hem is de stichting van de parochie Houthulst in 1857 te danken.

Verdere verkaveling van het bos riep andere kopers op. Pastoor Costenoble kocht er eveneens gedeelten van. Zijn preceptorschap in Chili was hem financieel zeer gunstig geweest!

De definitieve komst van Constenoble te Jonkershove is aan de scherpzinnigheid van de lezer overgelaten. De voordracht houdt haar algemeen: «in het jaar 1864!». Costenobles bidprentje vermeldt 1863 (bl. 170). Volgens een geciteerde brief van de Brugse Stadsarchivaris Schouteet is de datum 20 januari 1865 (bl. 165). Voor de vaak vernoemde auteur Lefebvre luidt het formeel 18 augustus 1864 (bl. 171). Voortgaande op de onderpastoorsbenoeming 1 juli 1864, mag Lefebvres datum aangehouden worden; maar ... «dezelfde dag» (18.8.1864) kwam Vicaris-Generaal Scherperel «om het onafgewerkt kerkje in te zegenen en Costenoble goede moed te wensen» (bl. 171). Hij was er dus al?!...

Waar de auteur handelt over de missionarisperiode is menige uitweiding hem lief. Twee voorbeelden volstaan: de detaillering met afbeeldingen van het type 5-frank stukken die Costenoble bij zich had om naar de Picussen in Frankrijk af te reizen (bl. 25-26) en de genealogische gegevens van zijn vriend de Bruggeling L. Vanderhofstadt (bl. 134, nr. 2).

Een zelfde attentie ontbreekt helemaal t.o.v. het gedeelte over Jonkershove: de datum van benoeming tot pastoor is niet eens vermeld; op zijn verzoek bekomt Costenoble een coadjutor in 1874 (bl. 184), een plezierige anecdote met zijn helper is aangehaald, maar diens naam en hoelang hij er geweest is kan men zich maar afvragen; de illustere zoon van Jonkershove, wijlen missiebisshop Schotte (1881-1944) dient het te stellen met enkele algemeenheden (bl. 193), nochtans was een beknopte biografie met foto en wapenafbeelding hier op zijn plaats!

De grond o.a. voor de kerk is een schenking van ridder de la Chaussee en de heer Jombart (bl. 175), beiden Fransman. Dit dien- de bij voorkeur vermeld waar spraak is van de bouw van de kerk (bl. 169) en past minder bij de oprichting van de parochie. Daarbij is de voetnoot (bl. 175, n. 31) misleidend wegens onduidelijkheid: ook het kerkgebouw zou gift zijn van die heren. Twee jaartallen doen het: 1862 en 1860.

In plaats van het onduidelijk kaartfragment Vander Maelen over Jonkershove (bl. 178), zou publicering van het plan van de parochie beter gestaan hebben. Het K.B. van 13.7.1873, nopens de oprichting van de succursale Jonkershove, geeft de begrenzing aan; trouwens in de pastorie hangt dergelijk plan op!

Men kan niet aan de indruk ontkomen dat de auteur de laatste twee hoofdstukken haastig heeft afgewerkt. Van de verregaande bezorgdheid bij de vorige hoofdstukken blijft weinig over. Spijtig voor de historiek van de parochiestichting Jonkershove! Op het archief van het bisdom Brugge bleef de bundel F 378 (Woumen) met stukken over Jonkershove onaangeroerd.

De eigenheid van de bosrandbewoners (schrijver verkiest de benaming «buschkanter») is evenwel tussendoor kleurrijk weergegeven (bl. 168-169; 179-180).

Van taalsmetten is de eigen tekst niet vrij, vb.: «regiem» (bl. 33) i.p.v. «dieet»; professor «mathematieken» (bl. 40) voor «wiskunde», «mathesis», «mathematica»; «kleine orders» (bl. 41, 52) duiden niet op kerkelijke wijdingen, wel «orden»; «parelhoesters» (bl. 50) i.p.v. «pareloesters»; niet «duizende» dollars (bl. 75), wel «duizenden» dollars; «ziekezusters» (bl. 76) kunnen bezwaarlijk «ziekenzusters» zijn; met «gletsend» paard (bl. 117), dialect, is bedoeld «(uit)glijdend» paard; «het» was dus wel een merkwaardig man (bl. 145), is mannelijk: «hij» was; «op den buiten» (bl. 148), is kortweg «buiten» of «op het platteland».

De storenste drukfout is «bessenmakers» (bl. 173) voor «bezemmakers». «Middellijn» (bl. 34, 45) is niet zo duidelijk als «evenaar» of «evennachtslijn». Om de «plaketten» komen (bl. 139) of «plaketafhaler» (bl. 140) zal wel voor weinigen vatbaar zijn. «Stuyverkerke» (bl. 200) lijkt wel grappig, evenwel is de plaatsnaam nog altijd «Stuivekenskerke». De voetnoot (bl. 126, n. 14) aangaande de onbekende Bruggeling Celestin Verstraete (bl. 121) hoort niet bij de katholieke Indianen van het bisdom San Carlos de Ancud.

Nog even de technische kant belicht. Het boek is gedrukt op de persen van van Sintal te Leuven. Schikking en druk doen niet zo modern aan, de omlijsting van de voordrachttekst verzwaart het

uitzicht. De illustratie is overvloedig, maar niet altijd ter zake of geslaagd. De kaart van Latijns-Amerika paste vooraan in het boek, vlak vóór de inhoudstafel valt ze weinig op.

Bladerend zullen meerdere afbeeldingen nochtans de lezer treffen om wat buiten ons staat in tijd en afstand. Een register op persoons- en plaatsnamen ontbreekt.

Spijt de vastgestelde tekortkomingen zal menig critische lezer na lectuur bewogen het boek sluiten. Het is geschreven met hart over iemand die de auteur zeer dierbaar zijn moet.

Uit zijn avontuurlijk bestaan als missionaris en toegewijd zielzorger te Jonkershove treedt Ch. L. Costenoble inderdaad naar voor «als een merkwaardig man» (bl. 147), die door zijn charismatisch gezag zowel rijk als arm naar zich toetrok. In Jonkershove kreeg hij hoogstaand Chileens bezoek (bl. 112), onder meer van de aartsbisschop van Santiago met zijn suffragaanbisschoppen (bl. 52, 56), en daar begroetten de primitief levende bosrandbewoners hem «de weldoener» «met de ameniteit van wilde dieren» (bl. 168). Zijn grote vrijgevigheid (bl. 77, 149, 164, 182-183) sloot aan bij zijn spontane liefde voor de evenmens met zijn noden.

Het boeiend en verheffend leven van Ch. L. Costenoble maakt het boek gewis lezenswaardig.

J. SIX

A. SCHOUTEET, *De klerken van de vierschaar te Brugge met inventaris van hun protocollen bewaard op het Brugse stadsarchief*. (Brugse Geschiedbronnen uitg. door het gemeentebestuur van Brugge, III), Brugge, 1973, 319 blz.

Terecht schrijft de auteur in zijn voorwoord: «Nochtans blijft de kennis van de instellingen de grondslag vormen voor het goede begrip van het verleden. De instellingen zijn inderdaad het kader, waarin feiten en gebeurtenissen zich hebben afgespeeld». Hierin heeft hij volkomen gelijk. Jammer genoeg werden bijster weinig grondige studies aan de instellingen gewijd. Zo heel veel weten wij zelfs niet over de werking en de bevoegdheid van onze centrale instellingen, zoals collaterale raden, rekenkamer, justitieraden, enz., behalve dan voor beperkte periodes. Erger nog is het gesteld met de kennis van de stedelijke instellingen, enkele uitzonderingen niet te na gesproken. Brugge is zeker niet het best bedeed.

De Heer stadsarchivaris Schouteet is gedurende zijn lange loopbaan ononderbroken in contact geweest met de instellingen en hun werking. Zijn boek behandelt niet de top-figuren van het Brugse stads-

bestuur, niet de baljuws, de burgemeesters, de schepenen en de pensionarissen. Het gaat niet eens om ambtenaren, slechts om «klerken van de vierschaar» (15e eeuw - 1796). Men zou kunnen denken dat deze in het leven van de Bruggelingen slechts een heel geringe, onopgemerkte rol hebben gespeeld. Het tegendeel is echter waar: het was juist met deze mensen dat de stedelingen dagelijks in kontakt kwamen. Zij stelden immers voor de partikulieren de akten van burgerlijke aard op en lieten ze bekrachtigen of «passeren» voor de schepenen. De rechtsgeldig verklaarde akten schreven zij over in registers; dit waren de protocollen van de klerken. Uit deze protocollen leverden zij authentieke afschriften en uittreksels af aan de personen, die dit wensten en ervoor betaalden.

De auteur gaat niet te werk als een paleontoloog, die met vele stukjes en brokjes het dode karkas van de instelling in elkaar heeft gestoken. Hij stelt deze klerken voor in hun dagelijkse doening: benoemingen, aantal, rang en klas, broederschap; zelfs de ligging en het materieel uitzicht van hun kantoren, hun bezigheden tot en met de guitenstreken van hun jonge bedienden.

De studie wordt gevolgd door wat de heer Schouteet al te bescheiden noemt: Lijst van de klerken van de vierschaar en van de gewone taallieden van de stad Brugge. In feite gaat het om een zo volledig mogelijke prosopografie van deze personen, met talrijke preciese en kostbare gegevens.

De inventaris van de protocollen (1129 nummers) beschrijft niet alleen de protocollen bewaard op het Stadsarchief, maar ook deze, die zich bevinden in het Rijksarchief te Brugge. De beschrijving van ieder nummer is nauwkeurig en volledig. Zij bevat de verwijzing naar de vroegere klasseringsnummers, de materiële beschrijving van het handschrift, de eventueel toegevoegde bijlagen, de versiering van de banden, de verwijzing naar de indices, enz. De Heer Schouteet heeft aan de vorsers, historici en genealogen, een grote dienst bewezen door zijn publicatie. Wegens de volledigheid, de nauwkeurigheid en de duidelijkheid van zijn werk verdient hij alle lof.

J. BUNTINX

Kroniek

PERSONALIA

Hulde dr. A. De Smet. - Op 10 augustus e.k. bereikt dr. Antoine De Smet, departementshoofd van de Historische Verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek, de leeftijd van 65 jaar. Hij werd geboren te Assebroek en is de broer van ons betreurd bestuurslid dr. Jos. De Smet, in leven conservator van het Rijksarchief te Brugge.

Na studies aan het St.-Lodewijkscollege te Brugge, studeerde A. De Smet geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Gent onder de leiding van H. Pirenne en F.L. Ganshof en studeerde in 1931 af met een proefschrift getiteld «Histoire des villes de Damme, de Monikerede et de Hoeke depuis les origines jusqu'en 1330». Hetzelfde jaar nog slaagde hij in het examen van kandidaat-archivaris, maar trad na een korte loopbaan in het Onderwijs in dienst bij de Koninklijke Bibliotheek, waar hij in 1964 conservator werd.

Antoine De Smet verrichtte bijzonder baanbrekend en belangrijk werk op het terrein van de historische geografie en van de geschiedenis van de cartografie. De vlucht van de astronomie, cosmo- en cartografie in de XVIe eeuw bracht hem ertoe vele humanisten en wetenschapslui en hun werk te bestuderen. Zijn werken zijn dan ook met reden tot ver buiten onze grenzen bekend.

Ook voor de geschiedenis van de Belgen in de U.S.A. («Voyageurs belges aux Etats-Unis») is Antoine De Smet een autoriteit.

Ter gelegenheid van zijn opruststelling als ambtenaar werd door het Nationaal Centrum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen aan de gevierde een huldealbum aangeboden, waarin een keuze uit het omvangrijk werk van A. De Smet een goed geslaagd overzicht van zijn oeuvre biedt.

Ook wij wensen dr. De Smet een tweede jeugd toe om de zo nodige geschiedenis van de cartografie in België te schrijven. Niemand is hiervoor meer aangewezen dan hij! Ook zijn onderzoekingen over de wetenschap in de 16de eeuw zal Antoine De Smet nog voortzetten en als beheerder-secretaris van het Nationaal Centrum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen zal de dynamische dr. Antoine De Smet actief blijven ... ad multos annos!

Ja.M.

Viering Ch. van Renynghe de Voxvrie. - Op 8 mei werd ons medelid Charles van Renynghe de Voxvrie, uitgever van de «Tablettes des Flandres» en conservator van het Merghelynck-museum te Ieper, in het stadhuis te Brugge door het Stadsbestuur en de Académie Royale de Belgique gehuldigd.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Monumentenjaar. - De Raad van Europa heeft 1975 uitgeroepen tot Europees Monumentenjaar. Het doel is belangstelling te wekken voor het architectonisch erfgoed en de aandacht te vestigen op de gevaren die dit patrimonium bedreigen. Door middel van pers, radio, televisie, scholen, tentoonstellingen wil men de bevolking voorlichting geven. Voor elk land worden enkele projekten i.v.m. de monumentenzorg uitgekozen waarop de bijzondere aandacht zal gelegd worden. Voor België zijn dat Brugge, Brussel, Mechelen, Namen en Jumet; voor Nederland Amsterdam, Middelburg en Orvelte (Drente). Het jaar zal bekroond worden door een slotkongres te Amsterdam, dat in 1975 700 jaar stad is. Te Brugge zal een kongres gehouden worden van «Europa Nostra», de Europese vereniging van organismen die zich met monumentenzorg en natuurbescherming bezig houden.

Betreffende Namen zag reeds een voortreffelijke publikatie het licht: *Namur. La ville ancienne et la rue des Brasseurs. Un problème d'avenir*, waarin de problemen en het monumentenbezit uitvoerig behandeld worden. Zo te zien werkt het experiment van de Stokstraat te Maastricht wel bevruchtend. Voor Brugge werd in het eerste nr. van het nieuwe tijdschrift *A+* (blz. 25-72) het structuurplan van de stad voorgesteld.

L.D.

Bulletin Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. - Het Bulletin dat uitgegeven wordt door het «Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium» te Brussel, mag ongetwijfeld gerekend worden tot de belangrijkste kunsthistorische tijdschriften van ons land. Jg. 13 (1971-1972) bevat o.m. ook nu weer enkele belangrijke studies over de Vlaamse Primitieven: een artikel over de «Val der Verdoemden» van D. Bouts (Museum te Rijsel) en een bijdrage over de onderliggende tekening bij R. van der Weyden en het probleem van de Meester van Flémalle. Daarnaast bevat het tijdschrift studies over kunstwerken die door de zorgen van het Instituut hersteld werden. In de kroniek worden de activiteiten van de onderscheidene afdelingen (fotoarchief, laboratoria) evenals deze van het «Nationaal Cen-

trum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven» in het kort besproken.

Officiële bescherming van monumenten. - Tijdens de laatste maanden zijn wettelijk als monument beschermd de Sint-Martinuskerk te Desselgem (K.B. 4.5.1973), de hoeve met bergschuur, Leegstraat 13 te Zevekote (K.B. 4.5.1973), het kasteel te Vichte (K.B. 4.5.1973), de houten molen te Geluveld (K.B. 13.6.1973), de stenen Hovaeremolen te Koekelare (K.B. 13.6. 1973), de houten Wullepitmolen te Zarren (K.B. 13.6.1973), het Talbot House, Gasthuisstraat 41 te Poperinge (K.B. 20.11.1973), de huizen Balstraat 2-12 te Brugge (K.B. 10.7.1973). De hoeve te Zevekote en het kasteel te Vichte zijn met de omgeving tevens als landschap beschermd. Te Diksmuide werd het Begijnhof enkel als landschap beschermd (K.B. 10.7.1973).

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Verdere opgravingen op het Leenhof ter Wissche. - Van 4 juni tot 5 november 1973 werden de in 1972 gestarte archeologische opzoekingen op het vroegere leenhof ter Wissche te Lampernisse verder gezet (zie ook *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 109, 1972, blz. 277-280). Deze opgravingen werden ondernomen ten behoeve van het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, afdeling Gent.

Tijdens de opgravingskampagne van 1973 werd eerst en vooral de dwarsdoorsnede doorheen de noord-oostelijke helft van het zgn. opperhof vervolledigd met de sleuven L73/3 (2 m x 7 m) en L73/9 (1 m x 52 m). Sleuf L73/3 liet ons toe het verder verloop van de gracht van vóór de 12de eeuw te bestuderen en de aanzet van de eerste ringgracht terug te vinden. Met sleuf L73/9 kon achtereenvolgens de dwarsdoorsnede van de binnenste ringgracht, de berm en de buitenste ringgracht onderzocht worden. De binnenste ringgracht, (die nu nog als een depressie van c. 15 m breed kan waargenomen worden in het terrein) bleek een trapvormig profiel te vertonen met een vlakke bodem van c. 7 m breed. Van lip tot lip was de gracht echter c. 21 m breed. Het is niet uitgesloten dat deze binnenste ringgracht in verschillende fasen is aangelegd en verbreed. De laatste verbreding kan gekoppeld worden aan de 14de-eeuwse bewoningsfase, iets wat later ook bevestigd werd door de sleuven L73/13 - L73/19 (cfr. infra). De berm tussen de binnenste en de buitenste ringgracht bracht geen bewoningssporen of sporen van een schans aan het licht. Wel bleek op de berm een kleilaag aangebracht te zijn. De buitenste ringgracht (met een maximale breedte van c. 8 m) vertoonde een

breedglooiend profiel met een centrale inzinking met vlakke bodem. Deze inzinking was bijna 5 m breed. Vóór het uitgraven van deze buitenste ringgracht waren hier twee (één langs elke zijde van de centrale inzinking) greppeltjes met rechthoekige doorsnede aanwezig. Ze hebben allebei een breedte van c. 65 cm en zijn uitgegraven in de onderliggende veenlaag. De vulling bestaat uit grijs, kleiig slib, dat één blauwgrijze scherf van middeleeuwse datum bevatte. De functie en bedoeling van deze greppeltjes is nog niet duidelijk.

Met de sleuven L73/4 (3 m x 1 m), L73/4U (2 m x 1 m), L73/5 (5 m x 1 m), L73/7 (2 m x 2 m) en L73/8 (2 m x 2 m) werd het grondplan van het in 1972 ontdekte bakstenen gebouwte uit de 14de eeuw vervolledigd. Slechts negatieve funderingsspooren, gevuld met baksteenpuin, werden teruggevonden. Het gebouwte bleek tamelijk klein te zijn (5 m x 5 m, buitenmaats) en een vierkant grondplan te hebben. Het was blijkbaar voorzien van een pannedak, zoals de fragmenten van dakpannen in de puinlaag suggereerden. Over de functie van dit gebouwte kan voorlopig nog maar weinig gezegd worden. Het is echter wel belangrijk te noteren dat de puinlaag die de resten van het gebouwte overdekte, talrijke fragmenten van gewoon, 14de-eeuws gebruiksaardewerk bevatte, evenals scherven van wijnglazen. Dit wijst voldoende duidelijk op het woonplaats-karakter van het gebouwte.

Sleuf L73/6 (2,20 m x 6 m) werd getrokken op het hoogste punt van het opperhof. De bedoeling van deze sleuf was het in 1972 ontdekte, vermoedelijk 9de-eeuwse niveau, aan een nader onderzoek te onderwerpen. Gebouwsporen werden niet aangetroffen, evenmin als losse paalgaten.

Vertrekkende van het hoogste punt van het zgn. opperhof werd een reeks sleuven (ieder 4 m x 1,50 m groot) uitgezet in zuid-oostelijke richting, d.w.z. in de richting van het neerhof. De bedoeling was later aansluiting te zoeken met een proefsleuf doorheen het neerhof. De sleuven L73/10 - L73/16 brachten geen gebouwsporen aan het licht maar lieten ons toe enkele belangrijke inlichtingen omtrent de ligging, het ontstaan en de verdere evolutie van het site in te winnen. In de sleuven L73/10 en L73/11 werd het vermoedelijk 9de-eeuwse niveau niet teruggevonden, maar werd wel de aanzet van een duidelijke Duinkerke-II kreek aangetroffen. In de sleuven L73/12 en L73/13 werden dezelfde vaststellingen gemaakt: het 12de-eeuwse niveau rust hier onmiddellijk op de vulling van een Duinkerke-II kreek. Van deze kreek werden geen sporen aangetroffen in de coupe doorheen de noord-oostelijke helft van het zgn. opperhof. Het lijkt er zeer sterk op dat de eerste bewoning — vermoedelijk

9de-eeuws — zich gevestigd heeft op de noord-westelijke oever van een kreek. Na een voorlopig nog onverklaarde onderbreking in de bewoning — tijdens dewelke de kreek verder gecolmateerd werd — werd het site gedeeltelijk opgehoogd en uitgebreid in zuid-oostelijke richting. Dit gebeurde in de 12de eeuw.

De sleuven L73/14 - L73/16 lieten ons toe de noord-westelijke helft van de gracht die het opperhof van het neerhof scheidt, te onderzoeken. Aan de oppervlakte was hier nog slechts een depressie met een breedte van c. 6 m zichtbaar, doch spoedig bleek de onderliggende gracht dezelfde afmetingen te hebben als die ten noordoosten van het opperhof. De later getrokken sleuf L73/19 bevestigde dit: deze gracht had tijdens de laatste bewoningsfase een maximale breedte van c. 22 m! Ook hier konden verschillende fasen in het ontstaan en in de vulling van de gracht onderscheiden worden.

Wij hebben vroeger reeds vermeld dat het zgn. opperhof en neerhof met elkaar verbonden zijn door een opgehoogde verbindingsweg. Deze verbindingsweg werd onderzocht bij middel van sleuf L73/18 (1,5 m x 17,5 m). Hierbij kwam aan het licht dat deze verbindingsweg aangebracht werd in de 17de of 18de eeuw en dus na het tijdstip waarop het site verlaten werd. De verbindingsweg zoals ze thans bij het site hoort, maakte er dus blijkbaar geen deel van uit toen het site nog bewoond werd. De vondst van twee zware, ingeheide, houten balken — beide aangepunt — doet ons vermoeden dat opperhof en neerhof met elkaar verbonden waren door een houten brug, althans tijdens de laatste bewoningsfase.

Tenslotte werd met sleuf L73/19 (2,50 m x 54 m) een aanvang gemaakt met het onderzoek van het zgn. neerhof. Hierbij werden enkele belangrijke vaststellingen gedaan. Eerst en vooral bleek dat het zgn. neerhof in de loop van de 14de eeuw tot stand gekomen is. Gebouwsproten werden niet aangetroffen, hoewel een grote vergraving die baksteen- en mortelpuin bevatte, er op wees dat hier minstens één bakstenen gebouw gestaan heeft. Vermoedelijk werden alle leesbare sporen van dit gebouw uitgewist bij het rekupereren van de bakstenen uit de funderingen. Tevens werd ontdekt dat het neerhof slechts licht opgehoogd is en op de top van de vulling van een Duinkerke-II kreek gelegen is. Deze kreek is dezelfde als die waarvan de eerste sporen aangetroffen werden onder het zuid-oostelijk deel van het opperhof. De gracht die opperhof van neerhof scheidde, bleek dus uitgegraven te zijn in deze kreekvulling. Zeer belangrijk was tevens de ontdekking van een tweede gracht onder het neerhof. Deze laatste (c. 2,50 m diep en c. 13 m breed, met een vlakke bodem van bijna 5 m breed) kon verbonden worden met de 12de-eeuwse bewo-

ning en bleek eerst langzaam dichtgeslibd en pas later — in de 14de eeuw — volledig opgevuld te zijn. Tussen deze gracht en de gracht tussen het opperhof en het neerhof lag een berm van c. 6 m breed, waarop een niveau uit de 12de eeuw voorkwam.

Uit dit zeer summier overzicht van de belangrijkste resultaten van de opgravingskampagne 1973 kan opgemaakt worden dat het leenhof ter Wissche een tamelijk komplekse ontwikkelingsgeschiedenis heeft. Het is niet zonder belang te noteren dat het site er op verschillende tijdstippen zo verschillend heeft uitgezien. De opgravingen hebben tot op heden op meer dan overtuigende wijze aangetoond hoe klein onze kennis van dit soort sites eigenlijk wel is. Elke nieuwe sleuf brengt meer gegevens aan het licht, maar stelt ons ook weer voor nieuwe problemen.

Vermelden we tenslotte nog dat het vondstenmateriaal dit jaar niet zeer omvangrijk, doch wel zeer interessant was. Naast een grote hoeveelheid aardwerkscherven mag wel in het bijzonder de vondst van fragmenten van twee wijnglazen en van twee mortieren in Purbeck steen vermeld worden. Wij hopen met verdere opgravingen onze gegevens te kunnen vervolledigen en bepaalde problemen op te lossen.

Fr. Verhaeghe

De Sinte-Katarinakerk te Damme. - Van 19 november tot 3 december 1973 werden te Damme enkele proefsleuven gegraven in de weide waar eens de 13de-eeuwse Sinte-Katarinakerk gestaan heeft: de stenen van deze vervallen kerk werden in 1616 gebruikt voor het bouwen van de nieuwe stadsversterkingen. De nog bestaande gracht die het terrein omringt, sloot aan bij de Middeleeuwse stadsversterking zoals men kan zien op 16de-eeuwse stadsplannen. Uit de sleuven is gebleken dat de muren van de kerk volledig uitgebroken zijn. Op enkele plaatsen werden uitbraaksleuven aangesneden, maar niet in voldoende aantal om een volledig grondplan te verkrijgen. Resten van bouw materiaal werden eveneens aangetroffen.

L.D.

Houten waterput te Brugge. - Tijdens grondwerken voor de nieuwe gebouwen van het Sint-Leokollege langs de Potterierei te Brugge werd in november 1973 o.m. een houten waterput gevonden. De put, waarvan de binnendiameter 120 cm bedroeg, was gemaakt met vertikaal geplaatste planken van 21 mm dik en 15-22 cm breed. Op de plaats waar de planken langs de binnenkant door een 10 cm brede, horizontaal geplaatste plank op hun plaats gehouden werden, bevonden zich telkens aan de buitenzijde over een hoogte van 25-28

cm houten banden (middendoor gekliefde takken van 3-4 cm breed) die met wisselende dikte aan elkaar samengebonden waren; er werden twee reeksen opgemeten die op een 40 cm van elkaar geplaatst waren. De hoogst bewaarde planken van de put bevonden zich ca. 3 m beneden het peil van het voetpad; de totale diepte van de put kon niet onderzocht worden. De vulling bestond enkel uit wit zand.

In Poperingse kerken. - In 1972 en 1973 werden in de Sint-Jansen in de O.-L.-Vrouwekerk te Poperinge sleuven gegraven voor de luchtkanalen van de verwarmingsinrichting. Enkel funderingen en kettingmuren van de bestaande gotische kerken werden aangesneden.

Tentoonstellingen. - Bij gelegenheid van de inhuldiging van nieuwe lokalen te Brugge, heeft de Bank van Brussel met behulp van documenten en kunstwerken een tentoonstelling samengesteld over de Markt te Brugge (15.12.1973-13.1.1974). De brochure, naar aanleiding van de tentoonstelling uitgegeven, bevat niet enkel de catalogus (89 nrs.), opgemaakt door G. Michiels, maar ook een drietal historische bijdragen: van G. Michiels, «De Markt door de eeuwen heen» (blz. 11-25) en «Huizen en Monumenten op de Brugse Markt» (blz. 27-42), van B. Arickx, «Historische schets van de gebouwen van de Bank van Brussel» (blz. 43-46).

De opening van de Raiffeisenkas te Brugge bood de gelegenheid om in de nieuwe lokalen een kleine tentoonstelling «In 't kwartier van Jan» op te zetten (23-31 maart 1974). De meeste documenten kwamen uit de verzamelingen van A. De Blicke en H. Demarest.

Van 10 tot 31 mei 1974 had in het Provinciaal Hof te Brugge een tentoonstelling plaats «Brugge, van bezetting tot bevrijding», samengesteld door dr. C. Vlaemynck die reeds in 1970 een historische studie «Het bombardement op Sint-Michiels, 28 mei 1944» had gepubliceerd.

Te Kortrijk richtte de Bank van Brussel een tentoonstelling in, getiteld «Vlaamse en Hollandse oude kunst vóór 1700 in Kortrijks privé-bezit». De catalogus, opgesteld door B. Dewilde, die ook de tentoonstelling samenstelde, telt 64 nrs. schilderijen en 34 nrs. beelden.

«200 jaar Sint-Salvatorskerk» was het onderwerp van een tentoonstelling te Harelbeke gehouden waarin kunstschatten en documenten getoond werden (15 tot 23 september 1973).

Van 5 januari tot 9 maart 1974 vond in het Rijksarchief te Middelburg een tentoonstelling plaats «Schipper mag ik overvaren?», gewijd aan de veerdiensten (overzetveren, beurtveren, marktveren) in Zeeland.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation»,* (ten groten deel uitgeput) per deel ..... 200 fr.
- L. De Foere, *Fédération archéologique et historique de Belgique. Congrès archéologique et historique tenu à Bruges du 10 au 14 août 1902.* Brugge, 1902-1903, 2 dln. in 8°, IX-516-93 blz. + 17 pl. .... 150 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796).* Brugge, 1910, in 4°, XXV-169 blz. .... 150 fr.
- A. De Poorter, *Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges : Instructions circa divinum officium.* Brugge, 1911, in 8°, XII-44 blz. .... 40 fr.
- A. Duclos, *De eerste eeuw van het broederschap der Zeven Weedommen van Maria in Sint-Salvators, te Brugge.* Brugge, 1922, in 8°, 147 blz. + 2 pl. .... 100 fr.
- P. Allossery, *Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zogenaamden taalparticularistenstrijd.* Brugge, 1930, in 8°, 435 blz. .... 150 fr.
- A. Schouteet & E.I. Strubbe, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.* Brugge, 1950. Met aanvulling (1940-1963). In 8°, 335 + 60 blz. .... 250 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.* Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. .... 80 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male.* Brugge, 1960, in 8°, 255 blz. + 6 pl. .... 200 fr.
- A. Van Wallegghem, *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918.* Uitgegeven door J. Geldhof. 3 dln. in-8°, XLIII + 202, 256, 213 blz., + 22 pl. .... 500 fr.
- J. De Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger.* Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°, XXI + 242 blz. + 5 pl. .... 175 fr.
- L. Devliegheer, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie.* Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. .... 225 fr.
- J.-M. Duvosquel, *La vie civile à Comines durant la guerre 1914-1918.* Brugge, 1972, in 8°, XV + 316 blz. + 23 pl. .... 225 fr.